

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Kuram / Siyaset

Michael Lebowitz

bugünden kuralım
21.yüzyıl
için
sosyalizm

İngilizceden Çevirenler
Pelin Üçer-İbrahim Akbulut

Y
Z
S
D
A
B
C
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
Q
R
S
T
U
V
W
X
Y
Z
0
1
2
3
4
5
6
7
8
9
+
-
/

2.
basım

Yordam Kitap

Michael A. Lebowitz

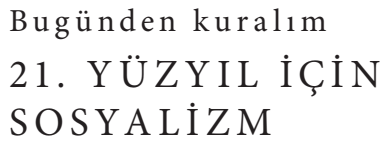
Kanada (Vancouver) Simon Fraser Üniversitesi'nde onursal iktisat profesördür. *Beyond Capital: Marx's Political Economy of the Working Class* (Kapital'in Ötesi: Marx ve İşçi Sınıfının Politik İktisadı, çev: Arif Geniş, Phoenix Yayınları) kitabıyla 2004 yılında Isaac Deutscher ödülünü kazandı.

Eserin orijinal adı:

Build It Now:

Socialism for the Twenty-First Century

(Monthly Review Press, New York, 2006)

İngilizceden Çevirenler:
Pelin Üçer - İbrahim Akbulut

Yordam Kitap: 46 ♦ 21. Yüzyıl İçin Sosyalizm ♦ Michael A. Lebowitz

ISBN-978-9944-122-28-3 ♦ Çeviri: Pelin Üçer - İbrahim Akbulut

Kitap Editörü: Sakine Erdoğan ♦ Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç

Sayfa Düzeni: Gönül Göner ♦ Birinci Basım: Haziran 2008

Yayın Yönetmeni: Hayri Erdoğan © Monthly Review Press, 2006 © Yordam Kitap, 2006

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti.

Nuruosmaniye Caddesi Eser İşhanı No: 23 Kat:1/105 Cağaloğlu 34110 İstanbul

T: 0212 528 19 10 F: 0212 528 19 09 W: www.yordamkitap.com

E: info@yordamkitap.com

Baskı: Ayhan Matbaası

Yüzyıl Mahallesi Matbaacılar Sitesi

5. Cadde No: 47 Bağcılar-İstanbul

Tel: 0212 629 01 65

siyaset

Bugünden kuralım

21. YÜZYIL İÇİN SOSYALİZM

*Aynı yönde bakan
Marta için*

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	11
1. SERMAYENİN İHTİYAÇLARINA KARŞI İNSANIN İHTİYAÇLARI	17
2. İDEOLOJİ VE İKTİSADİ KALKINMA	41
3. DAHA İYİ BİR DÜNYANIN BİLGİSİ	57
4. YENİDEN SOSYALİST BİR DÜNYA DÜŞÜNCESİ	69
5. SOSYALİZM GÖKTEN İNMEZ	79
6. YEDİ ZOR SORU	95
7. RADİKAL İHTİYAÇLAR DEVRİMİ: BOLİVARCI SOSYALİZMİN ARKA PLANI	109
NOTLAR	153
DİZİN	158

Giriş

Marx, bir keresinde, kapitalizmin doğası kriz sırasında su yüzüne çıkar, demişti. Kriz ortamında, gizlenmiş olan bazı şeyleri –tüm sistemin insan ihtiyaçlarının değil kârın etrafında döndüğünü– görmek olasıdır. Ama yine de, kapitalizmin ne ürettiğini olağan şartlarda da her gün görüyoruz: Bir yanda reklamcılıktaki apaçık israf, gezegenin yok edilmesi, profesyonel sporcuların tiksindirici ücretleri; öte yanda ise açlık çeken çocuklar, despotik işyeri koşulları ve insanlara çöp muamelesi yapılması, kullanılmayan kaynaklar, işsizler, karşılanmamış insan ihtiyaçları. Bütün bunların bir arada var olması kapitalizm dünyasında tesadüf değildir. Marx'ın söylediği gibi, (toplumsal emeğin sonuçlarının “işçilerin kendi gelişme ihtiyaçlarını karşılamak için” kullanıldığı “karşıt durum”dan tamamen farklı olarak) işçilerin, ancak sermayeyi büyüttüğü ölçüde var olabildiği yerde başka türlü de mümkün değildir.

Yirminci yüzyılda, kapitalizme bir alternatif ortaya çıktı. Toplumun çıkar güdüsüyle sürüklenmediği bu alternatif farklı üretim ilişkilerine dayanıyordu. Ama bu alternatifte, işçilerin öz gelişim ihtiyacının egemen olduğu bir durum da söz konusu değildi. Tersine, yeni biçimin niteliği, üretici güçleri mümkün olduğunca hızlı bir şekilde geliştirmek için devletin kullanılmasıydı. Kuşkusuz bu alternatifi şekillendiren etkenlerden biri askeri bir yenilgiden kaçınmak için kapitalizmi yakalamanın gerekliliğine duyulan inançtı. (Stalin

1931’de, mesafeyi on yıl içerisinde kapamalıyız, aksi takdirde yenileceğiz, demişti.) Ancak, bazı istisnalarla birlikte, aynı zamanda tüm tarihi, üretici güçlerin gelişmesine (pratikte üretim araçları anlamına gelen) bağlayan, insanların içinde yaşadıkları toplumsal ilişkilerin anlamını araştırmaya çok az yer veren genel bir anlayış söz konusuydu.

Yirminci yüzyıl alternatifinin özelliklerine ve niteliğine dair tartışmalar sürmektedir. Sosyalizm, devlet sosyalizmi, devlet kapitalizmi, devletçilik, bürokratik merkezîyetçilik, bürokratik-yozlaşmış işçi devleti ya da –benim önerim– öncü üretim tarzı... Peki, bunlar arasında seçim yapma zorunluluğundan kurtulmanın (sonuçları açısından farklılaşan çeşitli hizipler arasında seçim yapma anlamında) ve açıkça son yüzyılda ortaya çıkan olgunun kesinlikle Marx’ın tasavvur ettiği sosyalizm olmadığını görmenin zamanı gelmedi mi?

Hiç kuşkusuz, son yüzyılın ürünlerinin kusurlu olduğunu kabul etmemiz gerekiyor. Bu hatalı çabalara ancak bu şekilde “eleştirel destek” sunabiliriz (pek çok durumda köleliğe karşı mücadelede feodalizme eleştirel destek sunmanın yararlı olması gibi) ve böylelikle kitabi bilgilerimizi göstermek yerine, daha iyi bir dünya kurma mücadelemizi öğrenebildiğimizi ve yürütebileceğimizi gösterebiliriz.

Bu kitabın başlığı Güney Afrika Komünist Partisi’nin (GAKP) bir sloganından esinleniyor: “Sosyalizm gelecek demektir, bugünden kuralım.” GAKP’nin uygulamaları ne olursa olsun, tam da eş zamanlı olarak bize rehberlik edebilecek, nereye gitmek istediğimizi gösteren ve eylem zorunluluğunu, bu amaç için şimdi mücadele etmemiz gerektiğini vurgulayan bir tasavvura ihtiyaç duyduğumuzu ifade ettiği için, her zaman bu sloganın meselenin özünü yakaladığını hissetmişimdir. Tasavvur ve mücadelenin bu şekilde bağdaştırılması

esastır. Yeni bir toplum tasavvurunun gerçekleştirilmesi mücadelesinde, yalnızca eski toplumu değiştirmekle kalmayız, aynı zamanda kendimizi de değiştiririz, Marx'ın dediği gibi, kendimizi yeni toplumu yaratmaya uygun hale getiririz.

Bu kitaptaki makaleler farklı kaynaklardan gelmiş olsa da, çoğu, yazma sürecinde pek çok insanın kapitalizme gerçek bir alternatif umudunun cisimleştiği bir ülkeyle, Venezüella'yla ilgilidir. Örneğin, 2. Bölüm, “İdeoloji ve İktisadi Kalkınma”, hem öğretim yıllarından gelen ana yolcu iktisattaki anlayışım-dan hem de Kanada sosyal demokrat partisi Yeni Demokrat Parti'deki (İngiliz Kolombiya'sında 1972–75 hükümeti boyunca yerel politika başkanı olduğum dönem dâhil) deneyimlerime dayanmaktadır. Bu iki kaynak daha çok iç karartıcı bakış açılarına yol açsa da, bildirideki (Şubat 2004'te Havana'daki yılda bir kez toplanan Küreselleşme ve Kalkınma Sorunları konferansında sunulmuştur) açık iyimserlik Venezüella'da başlayanın ne olduğunun gittikçe ayırdına varıyor olmamı yansıtıyordu.

Karakas'ta Aralık 2004'teki Sanatçı ve Aydınların İnsanlık Savunusu toplantısında sunulan 3. Bölüm, “Daha İyi Bir Dünyanın Bilgisi”, bilgiye ilişkin iki bakış açısını ortaya koymaktadır –sermaye dünyasında meta olarak bilgi ve Marx'ın tahayyülüne karşılık gelen, daha iyi bir dünyada bilgi. Önceki bildiri gibi bu bildiri de temel hareket noktasının insani gelişim olduğunu vurgulayan bir tahayyülün önemine odaklanmaktadır. Bu nokta, “Yeniden Sosyalist Bir Dünya Düşüncesi” başlıklı 4. Bölümde ayrıntılandırılmaktadır. Bu bölüm, “Sosyalist Tasavvuru Yeniden Talep Etmek” konulu bir konuşma metnine dayanmaktadır. Burada, bir sosyalizm tasavvuru için anti-kapitalizmin ötesine geçmenin bir zorunluluk olduğunu öne sürüyorum.

Geri kalan üç bölüm doğrudan, 2004'te Toplumsal Ekonomi Bakanlığı'nda danışman olarak çalıştığım birkaç yılda yakından gözlemlene ayrıcalığına sahip olduğum Venezüella deneyimini yansıtmaktadır. Venezüella'daki sosyalist yönelime ilişkin gittikçe artan tartışmalar bağlamında, 5. Bölüm, "Sosyalizm Gökten İnmez", yirmi birinci yüzyıl sosyalizmini araştırmak amacıyla Haziran 2005'te toplanan ulusal öğrenciler toplantısında sunuldu. Hem Marx'a, hem de yirminci yüzyıl deneyimlerine dair çalışmalarım üzerine yazılan bu makale, Bolivarcı Anayasa'da cisimleşen görüşle uyumlu olarak sosyalizmin ne olduğunu –ve ne olmadığını– anlamak için bir yaklaşım önermektedir.

Bu anayasa, başka şeylerin yanı sıra, işçi yönetiminin, öz-yönetimin ve ortak yönetimin insani potansiyelin gelişimi için önemini vurgulamaktadır. Nisan 2004'te Karakas'taki Dayanışma toplantısında, Yugoslav özyönetiminden aldığımız dersleri aktardım. Sonraki yıl, işçi yönetimi deneyimleri çoğaldıkça, 2005 Dayanışma toplantılarında konuya geri döndüm –bu sefer özyönetimde çözülmesi gereken *sorunları* (özellikle işçilerin bireysel yönelimleri ve işçiler ile toplumun ayrılması) vurgulayarak. "Yedi Zor Soru" başlığını taşıyan 6. Bölüm'ün konusu budur.

Son bölüm, "Radikal İhtiyaçlar Devrimi" özel olarak bu kitap için yazıldı. Burada, Venezüella'yla ilgili diğer yazı ve konuşmalarımda olduğu gibi, arkadaşım Martha Harnecker'le süregiden tartışmalarımızdan çok yararlandım. Ancak, bu bölüm üzerine çalışmayı sürdürürken, düzenli olarak Venezüella'yla ilgili görüş ve bilgilerimi paylaştığım başka bir kişiyi, Harry Magdoff'u kaybettik. Onun ölümüyle (nicelerinde olduğu gibi) büyük bir kayıp duygusu yaşadım, –özellikle bu bölümü (tüm diğerlerini olduğu gibi) onunla paylaşmayı

çok istediğim için. Doksan iki yaşındaki Harry, Venezüella’da yaşanan gelişmeler karşısında çok heyecanlıydı ve eğer yalnızca seksen yaşında olsaydı orada olacağını belirtmişti.

Harry, son çalışmalarından birinde, oğlu Fred Magdoff’la birlikte yazdığı, “Yaklaşan Sosyalizm” adlı makalede (*Monthly Review*, Temmuz-Ağustos 2005), kapitalizmin kötülüklerinin tam da kendi doğasından kaynaklandığını vurgulamıştı. “Yeni bir topluma ihtiyaç duyulmaktadır,” demişti, “çünkü kötülükler kapitalizmin DNA’sının bir parçasıdır.” Bu sisteme içkin olan önemli toplumsal, iktisadi ve çevresel dünya sorunları nedeniyle, “kapitalizmin yerini insanlığın hizmetindeki –dünyanın yaşam destek sistemlerini koruyan bir çevrenin yaratılmasını da gerektiren– bir ekonomi ve toplum almalıdır.”

Bu görüş, *21. Yüzyıl İçin Sosyalizm*’in da çıkış noktasıdır. Kapitalizmin genetik programını, etrafımızda gördüğümüz dehşetin niçin tesadüfî değil de sisteme içkin olduğunu anlamamız gerekiyor; yani, bunların özellikle kapitalizmin kötü bekçilerinden kaynaklanmadığını ve dolayısıyla onların yerine iyi bekçiler çağırarak bunu değiştiremeyeceğimizi. *21. Yüzyıl İçin Sosyalizm*, kapitalizmin DNA’sını anlama girişimiyle başlıyor. Esasında kapitalizm üzerine bir makale dizisi için yazılan 1. Bölüm, “Sermayenin İhtiyaçlarına Karşı İnsanın İhtiyaçları”, sermaye mantığının insani gelişim ihtiyacının karşısında olduğunu vurguluyor. Böylelikle, insanlık ailesine uygun bir dünya için kapitalizmin ötesine geçilmesi gerektiğini gösteriyor. Önümüzde iki seçenek var: Sosyalizm veya barbarlık. Sizce hangisi olmalı?

1

SERMAYENİN İHTİYAÇLARINA KARŞI İNSANIN İHTİYAÇLARI

Diğer erken dönem 19. yüzyıl sosyalistleri gibi, Karl Marx'ın iyi toplum tasarımı de tüm insani potansiyelin her yönüyle gelişmesini mümkün kılacak bir toplumdur.¹ Marx'ın yoldaşı Friedrich Engels, *Komünist Manifesto* için hazırladığı ön taslakta, “Komünistlerin hedefi nedir?” diye sorar. “Toplumsal her üyesinin tam bir özgürlük içinde, dolayısıyla bu toplumun temel koşullarını ihlal etmeden tüm yeteneklerini geliştirip kullanabileceği biçimde toplumu örgütlemektir.” Bu yeni toplum, *Manifesto*'nun Marx'ın kaleme aldığı son versiyonunda, “birimizin özgür gelişiminin herkesin özgür gelişiminin koşulu olduğu yeni bir birlik” olarak ortaya çıkar.²

İnsani potansiyelin gelişimi düşüncesi Marx'ın bütün çalışmalarına eşlik eder –zengin insani ihtiyaçları olan zengin insanlar olasılığı, ihtiyaç ve yetenekleri açısından mümkün olduğunca zengin insanlar yaratma potansiyeli. Zenginlik, aslında, “bireysel ihtiyaçların, kapasitelerin, hazların, üretici güçlerin evrenselliğinden başka” nedir ki, diye sorar. “Tüketimde olduğu kadar üretimde de her yönüyle zengin bir bireyselliğin gelişimi” üzerine düşünün; “bireyin katıksız yaratıcı potansiyelinin gelişimi” üzerine düşünün. Gerçek

hedef, “tüm insani güçlerin başlı başına bir amaç olarak gelişimidir.”

Ne var ki, bu potansiyel gökten zembille iner gibi gerçekleşemez. Bu, insanların birbirlerini tecrit etmediği, bilinçli bir şekilde karşılıklı bağımlılığımızı tanıdığımız ve bu tanıma temelinde özgürce birlikte çalıştığımız bir toplumun gelişmesini gerektirir. Marx, birbirimizle insan olarak ilişki kurduğumuzda, yalnızca başkalarının bizim etkinliklerimizin sonuçlarına ihtiyaç duyduğunu anlamamızdan dolayı birbirimiz için üreteceğimizi ve yararlı bir şey başarıyor olduğumuz bilgisinden zevk ve memnuniyet duyacağımızı ileri sürer. Senin ihtiyacın benim edimim için yeterli olacaktır ve bunun karşılığında, “ben de senin düşüncende ve sevginde doğrulanacağım”. Marx’ın tasvir ettiği şey, elbette, bir insanlık ailesi düşüncesidir.

Marx’ın, son derece iradi ve etik bir toplum olan özgürce birleşmiş üreticiler toplumu tasarımı, hayatının oldukça erken bir döneminde belirli analitik sorular ortaya atmasına yol açmıştır. Peki, şu an içinde yaşadığımız ve “senin bir ihtiyacın var ve onu ben giderebilirim” demenin bir bahşetme, bir alçaltma olarak algılandığı “ve sonuç olarak bir utanç, küçük düşme hissiyle dile getirildiği” bu topluma ne demeli? Başka bir insana yardımı dokunacak bir eylemi gerçekleştirme yetisine sahip olduğum gerçeğini olumlamak varken, başkalarının ihtiyaçları neden benim için bir iktidar kaynağı olsun ki, diye sorar. Bu yetinin, “üretimim üzerinde sana *iktidar* verecek *bir araç* olması şöyle dursun, [ihtiyaçların] bana senin üzerinde iktidar veren *araçlardır*.”

Marx, bir insanlık toplumunun üyeleri olarak değil de, öz çıkarını arayan mülk sahipleri olarak birbirimizle ilişki kurduğumuz sürece, bu sapkın bölünmenin sürekli olarak

yeniden üretildiği sonucuna varır. Bu nedenle Marx, insanlar arasındaki toplumsal ilişkilerin doğasını, üretimle –kendileri için olduğu kadar birbirleri için de üretim– ilgili ilişkilerin niteliğini araştırmaya yönelir. Kapitalizmi analiz etmeye de böyle başlamıştır.

Kapitalist Üretim İlişkileri

Kapitalizmi kutsayan iktisatçıların anlattığı hikâyeye göre, rekabet ve piyasalar, kapitalistlerin insan ihtiyaçlarını karşılamasını güvence altına alır; tabii insanlıkları ve yardımseverlikleri nedeniyle değil, Adam Smith’in ortaya koyduğu gibi, “kendi çıkarlarını gözetmelerinin bir sonucu olarak.” Piyasada diğer kapitalistlerle rekabet etmek, onları (görünmez bir el tarafından kırbaçlanıyormuşçasına) insanlara hizmet etmeye zorlar. Oysa Marx’a göre, rekabet ve piyasaların öne çıkarılması kapitalizmi diğer piyasa ekonomilerinden tamamen ayıran şeyi gizler; yani kendine özgü üretim ilişkilerini. Kapitalist üretim ilişkilerinin biri kapitalistler, öteki işçiler olmak üzere iki temel cephesi vardır.

Bir tarafta zenginliklere, fiziksel ve maddi üretim araçlarına sahip olan kapitalistler vardır. Onların çabası zenginliklerini artırmaya dönüktür. Kapitalistler, para biçiminde belli bir değerde sermayeyle yola çıkarak, *daha çok* para, ek değer, artı-değer elde etmek amacıyla meta satın alırlar. Bütün mesele budur, kâr. Kapitalistler için önemli olan, yalnızca sermayelerinin büyümesidir.

Diğer tarafta ise, satabilecekleri maddi malları olmadığı gibi kendileri için gerekli şeyleri üretebilecekleri araçlardan da yoksun olan işçiler vardır. Söz konusu bu üretim araçları olmadığı için, işçi piyasada mübadele etmek için satacağı me-

talari üretemez. Peki, o zaman işçiler, ihtiyaç duydukları şeyleri nasıl elde edecekler? Satmak zorunda oldukları tek şeyi, çalışma yetilerini satarak. Çalışma yetilerini, seçtikleri herhangi birisine satabilirler; ancak, eğer hayatta kalacaklarsa, iş yapma kapasitelerini *satıp satmayacaklarını* seçemezler.

Kısacası, kapitalizm hakkında konuşabilmemiz için belirli koşulların önceden var olması gerekir. Sadece bazı insanların üretim araçlarının sahibi olduğu bir meta-para ekonomisinin değil, piyasada kullanılabilir durumda olan özgül bir meta-nın da mevcut olması gerekir: İş görme kapasitesi. Marx, bunun gerçekleşmesi için öncelikle işçilerin iki anlamda özgür olmaları gerektiğini ileri sürer. Bir taraftan, emek güçlerini satmak için özgür olmalıdırlar (yani, iş yapma kapasiteleri üzerinde mülkiyet haklarının olması –bu kölelerin sahip olmadığı bir şeydir), diğer taraftan ise üretim araçlarından “özgür/yoksun” olmalıdırlar (yani, üretim araçları üreticilerden ayrılmış olmalıdır). Başka bir ifadeyle, kapitalist üretim ilişkilerinin ayırıcı bir özelliği, üretim araçlarından yoksun, mülkiyet hakkını satabilen ve satmaya zorlanan, çalışma yetileri üzerinde başkalarının söz sahibi olduğu insanların varlığıyla karakterize oluşudur. Bu insanlar, ihtiyaç duydukları şeyleri alacak parayı kazanmak için üretme kapasitelerini satmaya zorlanırlar.

Ancak, kapitalist üretim ilişkileri için üretim araçlarının üreticilerden ayrılması zorunlu bir koşul olmakla birlikte, bunun tek başına yeterli olmadığına anlaşılmaması gerekir. İşçiler üretim araçlarından ayrılırlarsa, geriye iki olasılık kalır: 1) İşçiler emek güçlerini üretim araçlarının sahiplerine satarlar veya 2) işçiler üretim araçlarını sahiplerinden kiralarlar. Ana yolcu iktisatta, sermayenin emeği kiralaması ya da emeğin sermayeyi kiralamasının önemli olmadığını, çünkü iki du-

rumda da sonucun aynı olacağını öne süren köklü bir gelenek vardır. Marx'a göre ise, göreceğimiz gibi, bu iki durum arasında ciddi bir fark söz konusudur: Yalnızca sermayenin üretimi ele geçirdiği ve emek gücünün satışının gerçekleştiği ilk durum kapitalizmdir; sadece burada kapitalizmin benzersiz niteliklerini görürüz.

Ancak kritik olan sadece ücretli emek değildir. Kapitalizm hem bir meta olarak emek gücünün varlığını, hem de bunun *sermayeyle* birleşmesini gerektirir. Piyasada bu özel mülkiyet hakkını kim ve neden satın alır? Kapitalist, işçinin çalışma kapasitesini satma hakkını tam olarak *kendi* amacını gerçekleştirmesinin, kâr etmesinin bir aracı olduğu için satın alır. Çünkü bir kapitalist olarak onu ilgilendiren şey yalnızca ve yalnızca budur: Sermayesinin büyümesi.

O halde, şimdi biri paranın sahibi, öteki emek gücünün sahibi olmak üzere piyasada iki taraf arasındaki değiş tokuşun temelini biliyoruz. Her biri diğerinin sahip olduğu şeyi ister, her biri bu değiş tokuştan bir şeyler kazanır. Bu, serbest bir alışveriş görünümündedir. Marksist olmayan çoğu iktisatçının durduğu nokta burasıdır. Piyasada gerçekleşen alışverişlere bakar ve “özgürlüğü gördüklerini” iddia ederler. Bu, Marx'ın “Özgürlüğün, eşitliğin, mülkün ve Bentham'ın krallığı” olarak tarif ettiği şeydir. Aslında, “*vulgar* serbest ticaretçi”, piyasada *yalnızca* alışverişi gördüğü için, orada yalnızca özgürlüğü görür.

Ancak burada tarif ettiğimiz şey *her* piyasa ekonomisi için geçerli değildir. Her piyasa ekonomisi emek gücünün kapitaliste satılmasıyla karakterize değildir. Bu tarz bir piyasa ekonomisi savunusu kapitalizmin savunulması değildir; piyasa savunusu köleliğin savunulmasından fazla bir şey de değildir (elbette kölelerin alınması ve satılmasını da kapsar).

Gerçi, kapitalizm ve piyasalar arasındaki bu ayrım kapitalizm savunucularının yapmaya çalıştığı şey değildir –Marx, ideolojilerinin onları kapitalizm öncesi piyasa ekonomilerinin prensipleriyle kapitalizmi birbirine karıştırmaya götürdüğünü öne sürer.

Neden? Emek gücünün kapitalistlere satıldığı bu piyasa ekonomisinin özgün yanı üzerine düşünelim. Marx piyasa alışverişinin artık bittiğini söyler, iki tarafa da bir şeyler olduğunu görürüz. “Eski para sahibi, şimdi kapitalist olarak önde çalışımla yürür; emek gücünün sahibi, işçisi olarak peşi sıra onu izler.” Peki, nereye gidiyorlar? İşyerine, kapitalistin artık satın aldığı mülkiyet hakkını *kullanma* fırsatına sahip olduğu yere.

Kapitalist Üretim Alanı

Kapitalist ilişkiler çerçevesinde gerçekleşen üretim sürecinde iki temel nitelik söz konusudur. Birincisi, işçinin kapitalistin talimat, gözetim ve denetimi altında çalışmasıdır. Kapitalistin hedefleri üretimin doğasını ve amacını belirler. Üretim sürecindeki talimat ve emirler işçiye yukarıdan gelir. Burada, kapitalist ve işçi arasında, piyasada alıcı ve satıcı arasında olduğu gibi, yatay ilişkiler yoktur; burada piyasa yoktur. Tersine, iktidara sahip olan ve olmayan arasında dikey bir ilişki söz konusudur. Bu, Marx’ın kapitalist işletmenin despotizmi olarak tanımladığı bir komuta sistemidir. Özgürlük ve eşitlik krallığına bakın!

Peki, kapitalist *neden* işçiler üzerinde bu güce sahiptir? Çünkü işçinin kendi emek gücü üzerinde tasarrufta bulunma hakkını satın almıştır. Aslında satın aldığı mülkiyet hakkıdır. İşçinin satmak *zorunda* kaldığı ve sattığı şey mülkiyet

hakkıydı, çünkü hayatta kalması için elindeki tek seçenek buydu.

Kapitalist üretimin ikinci özelliği, işçilerin kendi edimleri sonucu oluşan ürün üzerinde hiçbir mülkiyet hakkına sahip olmamasıdır. Böyle bir şeyi talep edemezler bile. İşçiler kendilerine hak iddiası verebilecek tek şeyi, emeklerini kapitalistlere satmışlardır. Ürettikleri ürünler üzerinde mülkiyet hakları olduğu için, kendi çabalarının sonuçlarından yararlanan bir kooperatifteki üreticilerin tersine, işçiler kapitalist işletmelerde daha sıkı ya da üretken çalıştıklarında, *kapitalistin* sahip olduklarının değerini arttırmış olurlar. Kapitalist üretim ilişkileriyle tanımlanmamış bir kooperatifin tersine, kapitalist bir işletmede işçinin üretken faaliyetinin tüm meyveleri kapitaliste, imtiyaz sahibine aittir. Emek gücü satışını, kapitalizmin ayırt edici bir niteliği olacak kadar önemli kılan neden de budur.

Kapitalist üretim alanında daha sonra neler olur? Her şey mantıksal olarak kapitalist üretim ilişkilerinin doğasını takip eder. Kapitalistin amacı artı-değer sağlamak olduğu sürece, sadece artı-değer yarattığı durumda emek gücünü satın alır. Marx'a göre, artı-değerin yaratılması için zorunlu koşul artı emek performansdır –kapitalistin ücretlendirdiği emekten daha fazla emek verimliliği. Kapitalist, üretimi kendisinin kontrol etmesinin ve emeğin bir sonucu olan ürünün sahibi olmasının sağladığı avantajla, işçilerin üretim sürecinde onlara ödediğinden daha fazla değer katmalarını garanti edecek şekilde davranır.

Peki, bu nasıl gerçekleşir? Herhangi bir noktada, işçilerin mevcut yaşam standartlarını devam ettirmeleri için gerekli olan günlük çalışma saatlerini hesaplayabiliriz. Marx, bu “gerekli çalışma” saatlerinin, var olan zorunlu gereksinim koşul-

larıyla (reel ücret) genel verimlilik düzeyi arasındaki ilişkiye göre belirlendiğini öne sürer. Eğer üretkenlik artarsa, işçilerin kendilerini yeniden üretmeleri için daha az çalışma saati gerekli olacaktır. Gayet basit. İşçilerin sadece kendilerini geçindirecek kadar çalıştıkları bir durumda elbette kapitalistin çıkarı yoktur. Kapitalistin istediği şey işçilerin *artı* emek üretmeleridir –yani, işçiler tarafından (kapitalist iş günü başına) üretilen emeğin gerekli emek düzeyini *aşmasıdır*. Marx, artı emek ile gerekli emek arasındaki oranı, sömürü oranı (veya parasal anlamda, artı-değer oranı) olarak tanımlar.

Şimdi, Marx'ın “hareket yasası,” yani bu özel kapitalist üretim ilişkilerinden kaynaklanan dinamik unsurlar olarak bahsettiği şeyin bileşenlerini izah edebilecek durumdayız. Kapitalist bakış açısından sürecin tüm amacının kâr etmek olduğunu hatırlayalım. İşçi, bu amaca, sermaye artışına ulaşmak için yalnızca bir araçtır. İş gününün gerekli emek seviyesine eşit olduğu (yani, artı-değerin olmadığı) uç bir varsayım ile başlayalım. Eğer böyle bir durum söz konusu olsaydı, kapitalist üretim olmazdı. O zaman, kapitalist; amacına ulaşmak için ne yapabilir?

Kapitalist için seçeneklerden biri emekçinin yaptığı işi artırmak için üretim üzerindeki denetimini kullanmaktır. İş gününü uzatmak, iş gününü mümkün olduğunca uzun tutmaktır. On saatlik iş günü? İyi. 12 saatlik iş günü? Daha iyi. İşçi aldığı ücretten daha fazla iş yapacak ve sermaye büyüyecektir. Bir diğer yol, iş gününü yoğunlaştırmaktır. Hızını artır. Belirli bir zaman aralığında işçileri daha sıkı ve hızlı çalıştır. Boşa giden hiçbir hareket, hiçbir boş zaman dilimi olmadığından emin ol. İşçilerin dinlendiği her an sermaye için çalışmadıkları zamandır.

Kapitalistin bir diğer seçeneği ücretleri düşürmektir. Reel

ücreti düşür. Daha azına çalışacak insanlar bul. En ucuza kimin çalışacağını görmek için insanları birbirleriyle rekabet etmeye teşvik et. Kırsaldan göçmenleri, yoksul insanları getir. Ucuz emek bulabileceğin yere taşın.

Sermayenin yapısal mantığı budur. Sermayenin yapısal eğilimi işçi üzerindeki sömürüyü artırmaktır. Bir durumda iş günü uzar, diğer durumda ise reel ücret düşer. Her iki durumda da sömürü oranı artar. Marx, “kapitalist durmadan ücretleri fiziksel asgariye düşürmeye ve iş gününü fiziksel azami düzeye çıkarmaya çabalarken, işçi sürekli olarak karşıt yönde bir baskı yapar” yorumunda bulunur.

Başka bir deyişle, kapitalist ilişkiler çerçevesinde, sermaye iş gününü hem uzunluk hem de yoğunluk açısından artırmak ve ücretleri aşağı çekmek için bastırırken, işçiler iş gününü azaltmak ve ücretleri artırmak için mücadele eder. Bu amaçla sendikalar oluştururlar. Nasıl ki sermaye cephesinde bir mücadele varsa, işçiler cephesinde de sınıf mücadelesi vardır. Neden? Örneğin, iş günüyle ilgili mücadeleyi ele alalım. Neden işçiler kendileri için daha fazla zaman isterler? Marx “kişinin eğitimi için, düşünsel gelişimi için, toplumsal işlevlerini ve sosyal ilişkilerini yerine getirmesi için, bedensel ve zihinsel yaşam güçlerini serbestçe kullanması için zamana” atıfta bulunur. Zaman “insan gelişiminin mekânıdır. Uyku, yemek vb. gibi salt fiziksel kesintiler dışında kullanacak boş zamanı olmayan ve tüm yaşamı kapitalist hesabına çalışmaya giden bir adam, bir yük hayvanından beterdir” diye yazar.

Peki ya daha yüksek ücretler için mücadele? Elbette, hayatta kalmak için sağlanması gereken fiziksel koşullar vardır. Ancak Marx, işçilerin bundan çok daha fazlasına ihtiyaç duyduklarını kavramıştır. İşçinin toplumsal ihtiyaçları, “işçinin daha yüksek, hatta kültürel etkinliklere katılımını, kendi çı-

karları doğrultusunda çalışmasını, gazete aboneliğini, konferanslara katılımını, çocuklarını eğitmesini, beğenilerini geliştirmesini ve benzeri” şeyleri kapsar. Sözün kısası, işçilerin kendi amaçları vardır. Toplum içindeki varlıklar olarak, ihtiyaçları zorunlu bir şekilde toplumsal olarak belirlenir. Toplum içindeki insanlar olarak, işçilerin ihtiyaçları, sermayenin üretimdeki yapısal eğilimlerinin karşısında yer alır. İşçi cephesinden baktığımız zaman, Marx’ın söylediği gibi, “işçilerin kendi gelişim ihtiyacının” farkına varırız.

Oysa sermaye açısından işçiler ve aslında tüm insanlar; yalnızca araçtır, amaç değil. Eğer sermayenin hedeflerini karşılamak ırkçılığı ve işçilerin bölünmesini; sendikaları yasaklamak ya da bitirmek için devleti kullanmayı; işletmeleri kapatarak insanların yaşamlarını ve geleceklerini yok etmeyi; dünyanın, insanların yoksul ve sendikaların yasaklı olduğu dünyanın başka bölgelerine gitmeyi gerektiriyorsa, o zaman öyle olsun. Kapitalizm hiçbir zaman önceliği insana ve ihtiyaçlarına veren bir sistem olmamıştır.

Doğru, Marx yazdığından beri ücretler yükseldi ve iş günü kısaldı. Ancak bu, Marx’ın kapitalizm tanımını geçersiz kılmaz –her kazanım kapitalistlere rağmen elde edilir (Marx’ın zamanında olduğu gibi). Marx, İngiltere’de iş günü süresini on saate indiren On Saat Yasası taslağı hakkında yazarken, bunu büyük bir zafer, kapitalist sınıfın ekonomi politliğini biçimlendiren “arz ve talep kanunlarının kör yönetimi” üzerinde bir zafer olarak nitelendirmiş; ilk defa “[kapitalist] sınıfın ekonomi politığının güpegündüz işçi sınıfının ekonomi politğine yenildiğini” belirtmişti.

Diğer bir deyişle, işçilerin elde ettiği kazanımlar kendi mücadelelerinin sonucudur. Sermayeye karşıt yönde baskı yaparlar; sömürü oranını azaltmak için mücadele ederler.

İşçilerin ekonomi politliğinde ve çalışan insanların mücadeleindeki mutlak gereklilik, kaynağı ne olursa olsun, kendi aralarındaki bölünmelerin giderilmesidir (kaynağı ne olursa olsun). Bunların hiçbirisi yeni değil. Marx, o dönemdeki İngiliz ve İrlandalı işçiler arasındaki düşmanlığı kendi zayıflıklarının kaynağı olarak nitelemişti: “Kapitalist sınıfın iktidarının devam ettirmesinin gizi budur. Ve bu sınıf bunun tamamen farkındadır”. Bu açıdan bakıldığında, kapitalistler ve işçiler arasındaki mücadele işçiler arasındaki ayrışma üzerine bir mücadeledir.

Tam da işçiler, düşürülmüş ücretlere ve uzatılmış işgünlerine direndikleri için, bu temel insani ihtiyaçlarına ilişkin taleplerinin yanında, kapitalistler sermayeyi büyütecek farklı bir yol bulmak zorundadırlar; üretkenliği artırmak için makineleri devreye sokmak zorunda kalırlar. Reel ücret değişmeden, üretkenliğin göreceli artırılması yoluyla gerekli emeği azaltıp, sömürü oranını artırırılar. Marx, sermaye ve emek arasındaki bu mücadelede, kapitalistlerin üretim sürecini kökten bir değişime götürdüklerini ileri sürer.

Marx *Kapital*'de, kapitalistlerin tarihsel olarak kendi amaçlarını gerçekleştirmek için üretim tarzını değiştirme biçimlerinin izini sürer. Kapitalistler, önceden var olan (küçük ölçekli zanaat işleri olarak nitelenen) üretim tarzından başlayarak, üretim üzerindeki denetimlerini ve işçileri emirlerine tabi kılma becerilerini, iş gününü uzatmak ve yoğunlaştırmak için kullandılar. Bununla birlikte, artı-değeri ve sermayeyi bu şekilde büyütme yöntemi kendine özgü yöntemleri içinde barındırır. Bu engeller, iş gününün psikolojik etkileri ve işçilerin direnciyle ilgili yapısal engellerdir. Bu nedenledir ki, kapitalistler; değiştirilmiş bir üretim sürecinde yeni iş bölümleri, kendi denetimlerinde yeni toplumsal işbirliği biçimleri ortaya

koyma yoluna girişmişlerdir. Üretkenliğin artırılması ve sermayenin büyümesindeki hızlanma tüm bu çabaların önemli sonuçlarıydı.

Ancak, işyerinde yeni işbölümleriyle tanımlanan bu yeni imalat biçimlerinde bile, sermayenin büyümesinin önünde hâlâ engeller vardı. Bu üretim biçimi, uzun çıraklık dönemleri yüzünden hâlâ vasıflı işçilere bağımlıydı ve işyerinde bu vasıflı işçilerin sermayenin yönetimine karşı direnişi söz konusuydu. Marx, bu yüzden, 19. yüzyılın ortalarından itibaren sermayenin üretim tarzını daha da değiştirerek –makineler ve fabrika sistemini ortaya koyarak– bu engelleri nasıl aşmaya ve kendini geliştirmeye çalıştığını ayrıntılarıyla anlatır. Sermaye, Marx'ın “kapitalizme özgü üretim tarzı” olarak adlandırdığı bu gelişmeyle birlikte, sadece işyerine hâkim olma gücüyle değil, makineler biçimindeki sermayenin gerçek egemenliğiyle de işçileri tahakkümü altına alır. Böylece, işçilerin üretim araçlarını kullanmalarından çok, üretim araçları işçileri kullanır.

Marx, yaşadığı dönemde ortaya çıkan üretim tarzındaki değişikliklerin ötesinde sermayenin mantığının izini sürerek, otomatikleştirilmiş geniş fabrikaların, tüm çapraşık üretim etkinliklerini gerçekleştiren organik makine birleşimlerinin ortaya çıkışını tasvir etmiştir. Bu “insan eliyle yaratılan, insan aklının organlarında,” tüm bilimsel bilgi ve toplumsal aklın ürünleri, kolektif işçilerden çok sermayenin eseri olarak görünür. İşçiler, “baş aktör olacakları yerde, üretim süreci tarafına” adım atarak, bu “otomatik fabrikalar” içinde kendi başlarına önemsiz görünecek şekilde istihdam edilmişlerdir.

Toplumsal aklın ürünlerinin birleşmesi yoluyla üretimin dönüşmesi, şaşırtıcı olmayan bir şekilde muazzam bir potansiyel üretkenlik artışı yaratır. Açıkçası bu iyi bir şey –yok-

sulluğu dünyadan kaldırma, iş gücünü insani gelişim için zaman sağlayacak biçimde esaslı ölçüde kısaltma potansiyeline sahip. Ancak bunların, kapitalistlerin amaçları olmadığını hatırlatalım. Sermayenin üretim tarzında bu değişimleri ortaya koymasının nedeni bu değildir. Sermayenin istediği azaltılmış iş gününden çok, azaltılmış gerekli emektir; artı-değeri ve sömürü oranını azami düzeye çıkarmaktır.

Benzer bir şekilde, tercih edilen üretim teknolojisi ve tekniğinin, üretkenliği değil, yalnızca kapitalistleri motive eden kârı yükseltmesi, bunun en verimli teknoloji olduğu anlamına gelmez. Bu tercihin daha çok kendine özgü amaçları vardır. Sermayenin mantığı, işçileri birbirlerinden ayıracak ve böylelikle performanslarının daha kolay gözetlenmesine ve kontrolüne izin verecek tekniklerin seçimine yönelir. Seçilen teknolojinin, üreticilerin işlerinden zevk almalarına ve tatmin olmalarına izin verip vermemesi elbette sermayenin derdi değildir. Yeni teknoloji ve yeni makineler getirildiğinde yerinden edilen insanlara ne olacağı da sermayenin umurunda değildir. Vasıflarınız yok ediliyorsa, işiniz ortadan kaldırılıyorsa kaldırılınsın. Sermaye kazanır, sen kaybedersin. Marx'ın yorumu, “kapitalist sistem içinde emeğin toplumsal üretkenliğini arttıran tüm yöntemler, birey olarak işçinin aleyhine kullanılır” biçimindedir.

Makinelerin girişinin önemli başka bir yönü daha vardır. Makinelerin yerlerini almasıyla yerinden edilen her işçi, Marx'ın tanımıyla, yedek iş gücü ordusuna eklenir. Bu işsiz emekçiler topluluğunun varlığı, yalnızca sermayenin işyerinde disiplin uygulamasına izin vermekle kalmaz, aynı zamanda ücretleri kârlı kapitalist üretime uygun sınırlar içinde tutar. Yedek ordunun devamlı olarak yenilenmesi, örgütlenme ve mücadele yoluyla “zenginliğin genel artışına belli bir

niceliksel katılımı” elde edebilecek işçilerin bile, reel ücretlerinin üretkenlik kadar hızlı artmasını sağlamada başarısız olmalarına yol açar. Marx, sömürü düzeyinin artmaya devam edeceğine inanıyordu. Artan reel ücretlerde bile, “işçi ve kapitalistin yaşam standartları arasındaki uçurum açılmaya devam edecektir.”

Kısaca, Marx; sermayenin üretim alanında üstün geldiği bir resim sunar. Sermaye; üretim yatırımlarının yapısı ve yönü üzerindeki kontrolü sayesinde işçilerin sömürülme düzeylerini artırabilir ve artı-değer üretimini genişletebilir. İşçilerin muhalefetine karşın, üretim alanında büyümek için önündeki engelleri aşmaya yönelir. Ancak Marx, bu açıdan kapitalizmde yapısal bir çelişki olduğunu göstermiştir: Sermaye üretim alanında kalamaz, dolaşım alanına dönmek ve burada –soyut bir pazarda değil, kapitalist üretimin özgül koşullarının geçerli olduğu bir pazarda– ürünlerini meta olarak satmak zorundadır.

Satış Çabası ve “Aşırı Üretim”

Sermaye üretim alanında başarılı olduğu sürece, gittikçe artı-değer içeren daha çok meta üretir. Ancak, kapitalistler bu metaları istemezler. İstedikleri şey bu metaları *satmak* ve içindeki gizli artı-değeri gerçek değere dönüştürmektir; yani, potansiyel kârlarını paraya çevirmek için dolaşım alanına (bu kez satıcı olarak) yeniden girmek zorundadırlar. Marx, bu noktada büyümeleri önünde yeni bir sınırlamayla karşılaştıklarını belirtir: Pazarın büyüklüğü. Sonuç olarak, kapitalistler dikkatlerini –aynen üretim alanında artı-değeri artırmaya yönelmeleri gibi– bu engeli aşacak yollar bulmaya çevirirler, böylece artı-değeri paraya çevirmek için piyasa hacmini de

büyütmeye yönelirler. Bu nedenle, Marx’a göre “sermaye nasıl bir yandan her zamandakinden daha fazla artı emek yaratma eğilimi taşıyorsa, aynı şekilde daha fazla alışveriş yaratma yönünde tamamlayıcı bir eğilime de” sahiptir. Kapitalistler, hacmi ne olursa olsun daima piyasayı daha fazla genişletmeye çalışırlar. Aslında Marx şöyle der: “Dünya pazarı yaratma eğilimi sermaye kavramının kendisinde doğrudan verilidir. Her sınır, açılacak bir engel olarak görülür.”

O halde sermaye, pazarı nasıl genişletecektir? Mevcut ihtiyaçları daha geniş bir alana yayarak, “yeni ihtiyaçlar üreterek”: *Satış faaliyetleri*.³ Bir kez kapitalizmin doğasını anladığınızda, sermayenin neden zorunlu olarak dolaşım alanını genişletmeye yöneldiğini de anlayabilirsiniz; “kapitalizme özgü üretim tarzının” yayılması ve gelişimi, yakın sayılabilecek bir geçmişte, yirminci yüzyılda satış faaliyetlerini bu denli karşı konulmaz bir hale getirmiştir. Modern kapitalizmin muazzam reklâm harcamaları, varlıklarıyla izleyicileri artıran profesyonel sporculara sunulan astronomik ücretler ve dolayısıyla medya sayesinde elde edilen reklâm gelirleri... Bu, sermayenin üretim alanındaki başarılarının kanıtından ve üretilen metaların *satışında* da benzer bir şekilde başarıya ulaşma dürtüsünden başka nedir? Sermaye, potansiyel olarak artı-değer taşıyan metaların “satıştaki ölümcül sıçrayışını” başarılı bir şekilde gerçekleştirmek için satış ve pazarlamaya büyük çaplı yatırım yapmak zorundadır ki bu da, rasyonel bir toplumda, insani ve maddi kaynakların kabul edilmez bir şekilde ziyan edilmesi olarak anlaşılabilir.

Oysa sermayenin sorunu basitçe piyasadaki dolaşım alanını genişletmek zorunda oluşu değildir; sorun, artı-değer üretimini; bu artı-değeri elde etme becerisini *aşan biçimde* genişletme eğiliminde olmasıdır. Marx aşırı üretimin “gelişmiş

sermayenin temel çelişkisi” olduğuna işaret eder. Sermayenin aşırı üretimine yönelik sürekli bir eğilim, üretim kapasitesini mevcut kapitalist pazarın düzenleyebileceğinden daha fazla genişletme eğilimi söz konusudur. Kapitalist üretim, “pazarın gerçek sınırları ya da ödeme gücüyle desteklenen ihtiyaçlar göz önünde tutulmaksızın” gerçekleşir. Bundan dolayı, “kapitalist temeldeki tüketimin sınırlı boyutları ve sürekli olarak bu için sınırlamaların üstesinden gelmeye çalışan üretim arasında daimi bir gerilim” vardır.

Marx’a göre, sermayenin paraya çevirebileceğinden fazla artı-değer üretme yönündeki yapısal eğilimi; doğrudan üretim alanındaki başarılarından kaynaklanır, özellikle sömürü oranını yukarı çekme başarısından. Sermayenin üretim alanındaki başarısı ona musallat olmak üzere dolaşım alanında geri döner: “Gerekli emeğin artı emeğe oranını asgariye düşürme” çabasıyla sermaye, eş zamanlı olarak “mücadele alanında, yani realizasyon –üretim sürecinde ortaya çıkarılan değerın paraya dönüştürülmesi– imkânları önünde engeller yaratır.” Marx, aşırı üretimin, işçilerin tüketimi tam olarak “emeğin üretkenliğine denk oranda artmadığı” için ortaya çıktığını söyler.

Üretimin büyük oranda arttığı bir dönemde reel ücretler geriler. Bu, aşırı sermaye birikimi ve bunun etkilerinin bir sonucudur (1930’lardaki Büyük Buhran’da olduğu gibi). Düşük ücretler ve kırsaldan taşınan (ya da sürülen) köylülerden dolayı yedek iş gücü ordusu sürekli yenilenen ülkelerde, üretim kapasitesinin muazzam ölçüde arttığı günümüzde, bu durumdan ne kadar uzaktayız? Sermayenin, daha gelişkin dünyaya ihraç edilen metalar imal etmek için düşük ücretli ülkelere taşınabilme kabiliyeti, üretkenlik ile reel ücretler arasındaki uçurumu önemli ölçüde artırır. Bu, esasen dünya

genelinde sömürü oranını artırır. Ayrıca, malların dolaşımını sağlayan satış pazarlama faaliyetlerinin, pazarın tamamında yoğunlaşması gerektiği anlamına gelir. Bu açıdan, Nike ayakkabı üreten kadınların düşük ücretleri ile Michael Jordan'ın yüksek sözleşme ücretleri arasında tek kelimeyle tiksindirici bir karşıtlıktan daha fazlası vardır; aslında, organik bir ilişki söz konusudur.

Aşırı sermaye birikiminin ilk işareti kapitalistler arasındaki yoğun rekabettir. (Eğer artı-değer üretme becerisi pazarın büyüme hızını *geçmiyorsa* bu rekabet neden yaşansın ki?) Ne var ki, aşırı üretimin nihai sonucu krizdir, “mevcut çelişkilerin geçici, zora dayanan çözümleri, bir süre için bozulmuş dengeyi tekrar kuran şiddete dayalı bir püskürtmedir.” Satılmayan mallar stokta yığılır. Mevcut piyasa koşulları altında satılamayan meta, kapitalist sistemde altında üretilemez de. Bu nedenle, üretim azaltılır, işten çıkarmalar ilan edilir –üretim potansiyeli ve insanların ihtiyaçları aksi yönde olsa bile. Ne de olsa, kapitalizm bir hayır işi değildir.

Kapitalizmin doğası krizlerde herkesin anlayacağı şekilde ortaya çıkar: *Kapitalizmde üretimin doğasını ve boyutların belirleyen, insanların toplumsal bir şekilde gelişmiş varlıklar olarak ihtiyaçlarından çok, kâr olgusudur.* Kullanılmayan kaynaklar, işsiz insanlar ve üretilebilecek şeylere duydukları ihtiyaçları karşılanmamış insanları eş zamanlı olarak yaratabilen başka bir ekonomik sistemi hayal edebiliyor musunuz? Başka hangi ekonomik sistem bir yerde bol miktarda yiyecek varken ve sıkıntı “çok fazla yiyeceğin üretilmiş” olmasıyken, dünyanın başka bir bölümünde insanların açlık çekmesine izin verir?

Sermayenin Yeniden Üretimi

Marx'ın kapitalizm analizi üzerine söylenecek daha çok şey var –herhangi bir kısa girişin ortaya koyabileceğinden çok daha fazla. Sermayenin giderek birkaç büyük şirketin elinde toplanması, dünyanın sahip olanlar ve olmayanlar arasında bölünmesi, devletin sermaye tarafından kullanılması –Marx'ın kapitalizm incelemesinde bunların tamamı bulunabilir. Ayrıca, Marx'ın çalışmalarında; sermayenin mantığı ve Doğa arasındaki, “tüm ruhuyla en yakın nakdi kazanca yönelmiş kapitalist üretim” ve “insan nesilleri zincirinin gereksinim duyduğu daimi yaşam koşulları” arasındaki uyumsuzluğun derin bir şekilde kavranışı da bulunabilir. Kapitalist üretimin “eş zamanlı olarak tüm doğal zenginlik kaynaklarını –toprağı ve işçileri- yok ederek”²⁴ toplumsal üretim sürecini geliştirdiğini belirtir Marx.

Marx'ın dediği gibi, kapitalizmin; sermayenin ihtiyaçlarının insani ihtiyaçların karşısına dikildiği esas hikâyeyi anlamak için yeterince şey söylendi. Bu, hem insanların ihtiyaçlarının karşılanmasını yadsımaya çalışan hem de onları meta satın almaları yönünde teşvik etmek için sürekli yeni, yapay ihtiyaçlar icat ederek genişleyen bir sistemin resmidir. Bu sistem, kâr elde etmek için insanların ve doğanın çalışkan yaşamlarını bir çırpıda yiyip bitiren, insanların vasıflarını birdenbire yok eden ve ilerleme adına işçilerin kendi gelişme ihtiyaçlarına karşı çıkan bir Leviathan'dır. O halde, bu nefret uyandıran canavar neden hâlâ ortalıkta?

Marx'ın kapitalizme son vermenin kolay olduğuna inandığını düşünmek, büyük bir hata olur. Doğru, kapitalizm periyodik krizlere maruz kalmıştır, ancak Marx bu krizlerin kalıcı olmadığından emindi. Bir gün kapitalizmin öylece, kendiliğinden yıkılacağını asla düşünmedi. Yine de, sistemin

doğasının kriz anında su yüzüne çıktığını söylemek gerek. Dahası, sermayenin giderek yoğunlaşmasıyla birlikte bu daha da aşikâr hale gelir. O zaman, mantıklı insanların kapitalizmi defetmek istemeleri ve onun yerine insani ihtiyaçlara dayalı, sömürsüz bir sistem koymaya çalışmaları için bu yeterli değil midir?

Marx, kapitalizmi otomatik olarak sona erdirecek herhangi bir hareketin var olduğunu düşünmemiştir. İnsanlar kapitalizmin belirli yönlerine karşı mücadele edebilirler (iş günü, ücret düzeyleri ve çalışma koşulları, sermayenin çevreyi tahrip etmesi vb.), ama sistemin doğasını anlamadıkça, sadece daha *iyi* bir kapitalizm, insan yüzlü bir kapitalizm için mücadele ederler. Marx, bu insanların sistemi ortadan kaldırmaya çalışan bir savaş yerine, yalnızca “mevcut sistemin etkilerine karşı bir gerilla savaşına” girişmiş olduklarını vurgular.

Aslında, Marx için hiçbir şey sermayenin egemenliğini sürdürme yönteminden, kendini yeniden üretme yönteminden daha açık değildi. Sermaye hüküm sürmeye devam ediyor, çünkü insanlar sermayeyi kaçınılmaz olarak görmeye devam ediyorlar. Çünkü, sanki toplumun yaşarlığını sağlayan sermayeymiş; sermaye olmaksızın iş, gelir ve hayat olmazmış gibi gösteriliyor. İşçilerin toplumsal üretkenliğinin her boyutu kaçınılmaz bir şekilde *sermayenin* toplumsal üretkenliği olarak görülüyor. Bu görüntüde rastlantısal hiçbir şey yok. Marx’a göre, “emeğin toplumsal üretkenliğinin sermayenin maddi niteliklerine dönüşümü” “insanların kafasında öyle sağlam yer etmiştir ki, makinelerin avantajları, bilimin ve icatların faydası vb. *muhakkak* bu *yabancılaştırılmış* durumun içinde düşünülür, öyle ki tüm bunlar *sermayenin nitelikleri* sayılır” yorumunu yapar.

Neden? Sermayenin tüm bu aldatmacalarının merkezindeki bu *içsel* şaşırtmaca, yani işçinin kendi yaratıcı gücünü,

emeğini, yok pahasına kapitaliste satması, kapitalizmin esas niteliğidir. Marx, bu mübadeleyi gözlemlediğimizde, işçilerin asla emeklerinin gerektirdiği karşılığı alıyormuş ve kapitalist için bundan fazla artı emek sunuyormuş gibi gözükmediklerini belirtir. Sözleşmeye göre bu; günün, yaşamını mevcut standartlarda sürdürmen için gerekli olan kısmıdır. Aksine, görünüşte, sanki işçiler iş gününün tamamına karşılık gelen miktarda emeklerini satıyorlarmış ve katkılarının iyi kötü adil bir karşılığı olan bir ücret alıyorlarmış gibi gözükür –kı-sacası, güya kendilerine, sundukları *tüm* emek için ödeme yapılır. *Başka nasıl gözükebilirdi ki?* Sözün kısası, sözde işçiler sömürülmüyormuş, kârlar başka bir yerden geliyormuş gibi görünür.

Bu mantıkla gidersek, kârlar kapitalistin katkılarıyla oluşmalıdır. Yalnızca işçiler değil, kapitalist *de* katkıda bulunur ve karşılığını alır. Hepimiz hak ettiğimizi (ve mal varlığımızın hak ettiğini) alırız. (Bazı insanlar her nasılsa çok daha fazla katkıda bulunurlar ve bu nedenle çok daha fazlasını hak ederler!) Bu noktada, Marx'ın belirttiği gibi, bu görünümeleri sadece girift formüller ve denklemlerle açıklayan iktisatçıların savunmacı bilgeliğine sahip olmalısınız. Oysaki hiçbir şey, emek gücünün satışını zorunlu bir alışveriş olarak gören bu şaşırtmacanın neden meydana geldiğini anlamaktan daha kolay değildir. “Hem emekçiyi hem de kapitalisti kapsayan adaletle ilgili tüm kavramların, kapitalist üretim tarzının tüm şaşırtmacalarının, kapitalizmin özgürlükle ilgili bütün göz boyamalarının” kaynağı budur.

Dahası, kârın sömürünün değil de kapitalistin katkısının bir sonucu olduğunu varsaydığımız sürece, bunu zorunlu olarak şu yargı takip eder: Sermaye birikimi işçilerin kendi üretiminin sonucunda değil, tüm kârını tüketmekten sakınarak özveride bulunan kapitalist sayesinde oluşur. Bu,

“Vishnu’nun* bu modern tövbekârının, kapitalistin, kendi kendisini cezalandırmasının” bir sonucudur. Kısacası, sermaye işçilerden tamamen bağımsız bir zenginlik kaynağı olarak görünür (ve öyle göründükçe, bilim ve toplumsal üretkenlik de giderek sabit sermaye olarak algılanır).

Hâl böyleyken, işçilerin sermayeyi altın yumurtlayan tavuk gibi görmesi ve sermayenin ihtiyaçlarını karşılamanın basitçe sağduyunun bir gereği olduğu sonucuna varması şaşırtıcı olamaz. Kapitalizm, tam da doğası gereği, bir alternatifinin olmadığı görüntüsünü yaratır. Marx’ın işaret ettiği gibi:

Kapitalist üretimin ilerlemesi, bu üretim tarzının gereklerini eğitim, gelenek ve alışkanlıklar yoluyla hikmeti kendinden menkul doğa yasaları gibi görmeye yatkın bir işçi sınıfı yaratır. Kapitalist üretim süreci, bir kez örgütlenmesini tamamladı mı, bütün direnişi çökertir.⁵

Sermayenin bu şekilde onaylanması, sistemin sürekli olarak yeniden üretilmesini garanti altına alır. Şurası açık ki, Marx kapitalizmin yerine başka bir sistemin gelmesinin kolay olacağı kanısında değildi.

Kapitalizmin Ötesine Geçmek

Yine de, Marx kapitalizmin ortadan kaldırılmasının mümkün olduğunu düşünüyordu. Marx, tam da sermayenin bu içsel şaşırtmacası yüzünden, hayatının çalışması olan *Kapital*’i yazmıştır. Marx işçilere sermayenin gerçek doğasını açıklamanın hayati derecede, hatta “sağlığını, mutluluğunu ve ailesini feda edecek” kadar önemli olduğuna inanıyordu. Kısacası, Marx *Kapital*’i politik bir eylemin, devrimci projenin bir parçası olarak yazmıştır.

* Dünyaların koruyucusu olarak ibadet edilen bir Hindu tanrısı. –çev.

Sermayenin ne olduğunu anlamak için, yüzeyin altına inmek ve sistemin temelindeki gizli yapıyı anlamaya çalışmak zorunda olduğumuzu söyleyen Marx, sistemin parçalarına ayrı ayrı bakarak kapitalizmin asla anlaşılamayacağını vurgular. Sistemin iç dinamiklerini, rekabete odaklanarak anlamaya çalışırsanız; bu, yanıltıcı görüntüler içinde kaybolacağınız ve doğru soruları sormayacağınız anlamına gelir. Aksine, sistemi bir bütün olarak kavramanız ve şunu sormanız gerekir: Bu sistem kendisini nasıl yeniden üretiyor? Kendini yeniden üretmesini sağlayan unsurların kaynağı nedir? Kısacası, kapitalistleri ve ücretli emekçileri kapitalist üretim ilişkilerinde vazgeçilmez kılan şey nedir?

Marx, kapitalizmi kendisini yeniden üreten bir sistem olarak incelemiş ve işçinin karşısında yer alan sermayenin (dışardan görüldüğü gibi) açıklanamaz bir öncül değil, geçmişteki sömürünün ve artı-değer üretiminin bir sonucu olduğunu göstermiştir. Kapitalizmi kendine ait öncülleri yeniden üretmek zorunda olan bir sistem şeklinde değerlendiren bu bakış açısı, aynı zamanda ücretlerin işçilerin üretim sürecine katkılarını yansıttığını öne süren görüşün sığınağına da işaret etmektedir. İşçiler yalnızca bir miktar emek satın onun karşılığını alıyorlarsa, bununla sadece kendilerini yeniden üretebileceklerini garanti eden şey nedir? Gerçekten de, (bir grup olarak) birikim yapacak kadar kazanmalarını ve ücretli emek olmaktan kaçınmalarını önleyen şey nedir? Bu sistem kendisini nasıl yaşıyor?

Marx, sistemi bir bütün olarak analiz ederek sermayenin doğasını açığa çıkarmıştır. Marx'ın yaptığı analizin mantığını kavradığınızda, sermayeye bir daha asla periyodik fedakârlıklarımız karşılığında geçimimizi sağlayan fevkalade tanrı olarak bakamazsınız. Tam tersine, sermayenin çalışan

insanların ürünü ve namlusunu bize doğrultmuş kendi iktidarımız olduğunu anlarsınız. Sözün kısası, Marx'ın bütün üzerine odaklanması asıl meselenin; kapitalizmin şu ya da bu kötü tarafını iyileştirmek değil, insanlık dışı bir sistem olan kapitalizmden kurtulma ihtiyacı olduğunu anlatıyor.

Bu, Marx'ın işçileri reformlar için mücadele etmekten vazgeçirmeye çalıştığı anlamına gelmez. Tersine, kendileri için gündelik düzeyde mücadele etmemenin işçileri "üretim du-yarsız, bencil, az ya da çok besili araçları" olmaya mahkûm ettiğini öne sürer. Marx sürekli olarak; devrimci pratiğin önemi, koşulların eş zamanlı değişimi ve öz değişim üzerinde durmuştu. İhtiyaçlarını karşılamak için sermayeye karşı mücadele eden işçiler, onları yeni bir topluma hazırlayan bu yolda kendilerini üretirler. Böylelikle, sistemin yapıtaşlarını anlama zorunluluğunun farkına varıp, mevcut sistemin etkilerine karşı mücadeleyi gerilla savaşlarıyla *sınırlayamayacaklarını* anlamaya başlarlar. Bu, Marx'ın öngördüğü gibi, kapitalizmin daha fazla sürdürülemeyeceği noktadır.

Marx'ın kapitalizme alternatif olarak gördüğü toplum, üretim ilişkilerinin; özgür üreticilerin oluşturduğu birlik altında gerçekleştiği, "ortak, toplumsal üretkenliklerini kendi toplumsal zenginlikleri olarak" ele alan özgürce birleşmiş bireyler, herkesin ihtiyaçlarını üretecekti. Kendilerini bütünüyle, insan potansiyelinin tam olarak gelişmesine izin veren bir insan topluluğunun üyesi olarak yaratacaklardı. Bu, "işçinin düzenin değerlerinin yarattığı ihtiyaçları karşılamak adına var olduğu" ve sermayenin büyümesi için bir araç haline geldiği kapitalist toplumun tersine, "mevcut zenginliğin işçinin öz gelişim ihtiyacını karşılamak için var olduğu karşıt bir durum" olacaktı.⁶ Böyle bir toplumda, "birimizin özgür gelişimi hepimizin özgür gelişiminin koşuludur."

2

İDEOLOJİ VE İKTİSADİ KALKINMA

İktisat kuramı tarafsız değildir ve uygulandığında ortaya çıkan sonuçlar belirli bir kurama içkin olan açık ve örtülü varsayımlara çok şey borçludur.¹ Bunun en açık örneği, neoliberal iktisat politikalarının temelini oluşturan neoklasik iktisat teorisi örneğidir.

Neoklasik İktisadın Büyüsü

Neoklasik iktisadın başlangıç öncülleri, özel mülkiyet ve kişisel çıkar kavramlarıdır. Bu kuram, mülkiyet ilişkilerinin yapısı ve dağılımı ne olursa olsun; toprağın, üretim araçlarının ya da metalaşmış emeğin sahiplerinin kendi çıkarlarını takip etme hakları olduğunu varsayar. Kısacası, ne toplumun çıkarları ne de insani potansiyelin gelişimi neoklasik iktisadın konusudur; daha çok bireylerin mülkiyetleri oranında aldıkları kararların sonuçları üzerine odaklanır.

O halde, mantıksal olarak bu kuramın temel analiz birimi bireydir. İster bir tüketici veya işveren, ister işçi olsun, bu bireyin hazır veriler temelinde kendi çıkarını mekanik olarak azami seviyeye çıkaran bir otomat, rasyonel bir bilgisayar olduğu varsayılır. Veriler değişir ve (Amerikalı iktisatçı

Thorstein Veblen'in sözleriyle) "zevk ve acının bu hızlı hesap makinesi" kendine çabucak yeni bir ideal konum seçer.²

Bir metanın fiyatı arttığında, insan denilen bilgisayar, tüketici sıfatıyla onu daha az tercih eder. Ücretler yükseldiğinde, bu rasyonel bilgisayar, kapitalist sıfatıyla işçilerin yerine makineleri koymayı yeğler. İşsizlik yardımları ya da sosyal yardımlar yükseldiğinde ise, bu bilgisayar insan, işçi sıfatıyla çalışmayı bırakmayı ya da daha uzun bir süre işsiz kalmayı tercih eder. Kâr üzerindeki vergiler yükselirse, bilgisayar bu kez kapitalist sıfatıyla başka bir yere yatırım yapmayı tercih eder. Her durumda sorulan soru, bu bireyin, yani zevk ve acının rasyonel hesap makinesinin, verilerdeki değişime göre nasıl tepki vereceğidir. Cevap her zaman açıktır: Acıdan kaçın, hazzın peşinden koş. Bu basit kuramdan çıkartılmış olan sonuçlar da oldukça açıktır: Eğer daha az işsizlik olmasını istiyorsan, ücretleri düşürmeli, işsizlik yardımlarını ve sosyal yardımları azaltmalı ve sermaye üzerindeki vergileri indirmelisin.

Ancak bu kuram, temel birimi olan bu yalıtılmış ve atomize bilgisayardan, yani bireyden yola çıkarak; nasıl bir bütün olarak toplumla ilgili sonuçlar çıkartacaktır? Bu kuramın temel önermesi; bütünün, yalıtılmış tekil parçaların toplamı olduğudur. Böylece, eğer bireylerin farklı uyarıcılara nasıl tepki verdiğini bilirsek, bu bireylerden oluşmuş toplumun da nasıl tepki vereceğini biliriz. (Margaret Thatcher'in sözleriyle, toplum diye bir şey yoktur, sadece bireyler vardır.) Birey için geçerli olan, bir bütün olarak ekonomi için de geçerlidir. Dahası, her ekonomi, örneğin bilinçli biçimde ücretleri aşağıya çekerek, işi yoğunlaştırarak, iş bulma çabalarının yoğunluğunu azaltan sosyal yardımları ortadan kaldırarak, kamusal harcamaları düşürerek ve vergileri indirerek rekabet edebilen ve uluslararası alanda başarılı olabilen bir birey ola-

rak düşünebiliyorsa, bireyin yapabildiklerini tüm ekonomiler de yapabilir.

Oysa bireyden yola çıkarak bu şekilde bütüne ulaşmak, temel bir varsayımı da içinde barındırır. Neticede, bu tekil atomize bilgisayarlar karşıt amaçlar için de çalışabilirler; bireysel rasyonalizmin sonucu kolektif irrasyonalizm de olabilir. O halde neoklasik iktisadın vardığı sonuç neden bu değildir? Bu otomatların mevcut verilerdeki değişime göre şu veya bu yöne hareket ettikleri vakit, kaçınılmaz olarak herkes için en verimli çözümü bulacaklarına duyulan *inanç* bunu engellemektedir. Bu kuramın daha önceki versiyonlarında dinsel boyut oldukça belirgindi –bireysel zevk ve acının bu hızlı hesap makinesinin “kendi niyetinin bir parçası olmasa da, belirli bir amacı destekleyen görünmez bir el tarafından yönlendirildiği” düşünölmekteydi.³ “Her insanın kendisi için çalıştığına inanırken, aslında diğerleri için çalıştığı” bu “ekonomik ahenk prensibinin”, bu “büyölü” varlığın kaynağının “Tanrı” olduğunu düşünen fizyokrat çağdaşı Francois Quesnay⁴ gibi, Adam Smith’e göre de bunun kimin eli olduğu bellidir: Doğa, takdiri ilahi, Tanrı.

Ne var ki, Tanrı artık bu büyüün yaratıcısı olarak kabul edilmemektedir. Onun yerini, herkesin emirlerini takip etmek ya da gazabıyla yüzleşmek zorunda olduğu “piyasa” almıştır. Bize söylendiği kadarıyla bu serbest piyasa, herkesin serbest mübadeleden yararlanmasını (bu gerçekleşmeyebilir de) ve rasyonel bireyler tarafından (olası tüm seçenekler arasından) seçilen alışveriş işlemlerinin olası en iyi sonuçları sağlamasını garanti eder. Dolayısıyla, mükemmel piyasaya devlet tarafından müdahalede bulunulması da mutlaka –kayıpların kazançları geçeceği negatif bir toplamla sonuçlanacak– bir felakete neden olacaktır. Bu nedenle, bütün sağcılar için yanıt bu müdahalelerin ortadan kaldırılması olmalıdır.

John Kenneth Galbraight'ın özenle seçilmiş sözleriyle, “köktenci vaizlere bakılırsa saadet devletinde Saadet Bakanlığına lüzum yoktur.”⁵

Eğer bu saadet dünyasını yaratmak (yani, dünyayı kurma uygun hale getirmek) için güç ve zorlama gerekirse, bu basitçe “uzun vadeli kazançlar için çekilen kısa vadeli acılar” olacaktır. Friedrich von Hayek'in Şili'nin *El Mercurio* gazetesinde yayınlanan röportajında (12 Nisan, 1981) belirttiği gibi, diktatörlük “geçiş dönemi için gerekli bir sistem olabilir. Zaman zaman bir ülke için diktatörlük benzeri bir güç gerekir.” Görünmez el sizin yanınızda olduğu zaman, pazarın önündeki engelleri yok etmek için yalnızca (Adam Smith'in ifadesiyle) “insanın aptallığını ve adaletsizliğinin kötü sonuçlarını” düzeltmek için “Doğa”ya yardımcı olmalısınız.⁶

O halde, sermayenin hareketi önündeki tüm kısıtlamaları, işçileri ve vatandaşları sermaye karşısında güçlü kılan tüm kanunları ortadan kaldırın ve (sermaye *adına* polislik yapması için devletin gücünü arttırırken) devletin sermayeyi kontrol etme gücünü azaltın. Sonunda, neoklasik iktisadın (ve desteklediği neoliberal politikanın) yalın mesajı şudur: Sermayeyi özgür bırakın!

Elbette, bu yalın mesaja artık kimsenin inanmadığı söylenebilir ve aslında bu Joseph Stiglitz tarafından söylendi de. Öte yandan, iktisatçılar bu kuramın mantıksal açıdan savunulabilmesi için gerekli olan oldukça katı (ve de imkânsız) koşulları göstermişler, taşıdığı bilginin basitliğini açığa çıkarmışlar ve hükümetin iyileştirici rolünü gerektiren pek çok “piyasa başarısızlığı” olayını gözler önüne sermişlerdir. Bu sıradan eleştirilerin hiçbiri, neoklasik iktisatçıların küçümsemediği karşılıklı bağımlılık ve dışsallıkları vurgulamaz ve onları sık sık bileşim aldatısına (biri için geçerli olanın herkes

için geçerli olduğu varsayımı) teslim olmaya götürür. Yine de, basit neoklasik model ve neoliberal politikalar arasındaki yakın uyumun gösterdiği gibi, bu yalın mesajın kısmen incelikli olan eleştirilerinden hiçbirisi çok fazla hesaba katılmaz; aslında, bu mesaj (“geçersiz” olsa bile) inanılır olmaya devam ediyor ve sermaye adına kullanılan bir silah olarak işlevini yerine getiriyor.

Keynesçi Alternatif

Bu temel modelden türeyen tek başarılı meydan okuma, bileşim aldatısı sorununa ve dolayısıyla bütünün öneminin gözetilmesi ihtiyacına odaklanmıştır. Keynes, 1930’lardaki Büyük Bunalım’da yaygın ücret kesintilerinin istihdamın artmasına yol açacağını öne süren bilindik neoliberal savı reddederek, ücretlerin, tüketim harcamalarının, toplam talebin ve genel üretim ve istihdam düzeyinin birbirine bağlı olduğunu vurgulamıştır. Neoklasik hareketin parçadan bütüne hareketi, toplam talebin sabit olduğu –yani, ücret kesintilerinden etkilenmediği– varsayımına dayandığını düşünen Keynes’e göre, neoklasik kuramın görmezden geldiği şey, bireysel kararlar ile bütün arasındaki ilişkiydi. Neoklasik kuram, bireysel sermayelerin etkileşiminin bu sermayeler tarafından nasıl bir düşük yatırım durumu yaratabildiğini anlayamadığı için, hükümetin bu özel piyasa başarısızlığını düzeltmedeki potansiyel rolünün farkına varmayı da başaramıyordu.

Keynes’in bütün ya da makro resmi vurgulayan teorik bakış açısı, dolaylı olarak bireysel sermayelerin acil çıkarlarına dayalı bir politika dizisi için destek sağlıyordu. Keynes, kendi savlarını bir bütün olarak sermayenin çıkarlarına eleştirel bir şekilde geliştirdi –1930’ların krizi onun için bir “zekâ” kriziy-

di; ancak, Keynes'in çizdiği teorik çerçeve sosyal demokrat politika savlarının temeli haline geldi.⁷

Keynesçi makro çerçevenin kullanımının karakteristiği; sendikacıların, yüksek ücretlerin toplam talebi arttıracığı, istihdam olanaklarının yaratılmasını ve yeni yatırımları teşvik edeceği yönündeki alışılmış teziyle çok benzerdi. Tüketimin artmasının önemi, bir bakıma yanıltıcı bir şekilde tarif edilmiş olan “Fordist” kalkınma modelinin odağı haline gelmişti –seri üretim için seri tüketimin zorunlu olduğu öne sürülmüştü.⁸ Ancak, bunları gerçekleştirmek için piyasanın kendisi yeterli olmayacaktı –devlet politikaları ve makro yönetim tehlikeli olarak görülmüştür. Sosyal demokrat politika olarak pazarlanan şey, özü itibarıyla sermayedarlar kaybetmeksizin işçilerin kazanabileceği görüşüyle tutarlıdır –bu “pozitif toplam” iddiaları Fordist modeli karakterize eder. İç kaynaklı (içsel yönelimli) iktisadi kalkınmanın Fordist modelle paylaşılmış olduğu şey, ulusal sanayi gelişiminin temeli olarak yurtiçi talebe yaptığı vurgudur.

Neoklasik bilgiçliği tahtından indiren bu kuramlar, İkinci Dünya Savaşı ile 1970'lerin başları arasındaki “altın çağ” boyunca saygınlık döneminin tadını çıkardılar. Bu sıra dışı bir dönemdi: Amerika kapitalist anlamda hiçbir gerçek rakip olmaksızın savaştan çıkmıştı –Alman ve Japon ekonomileri umutsuz; Fransız, İngiliz ve İtalyan sanayileri Amerikan sanayisiyle rekabet edemez durumdaydı. Ayrıca, Amerika'da ve başka yerlerde, hem hanelerden hem de şirketlerden gelen hatırı sayılır bir talep birikmesi söz konusuydu. Savaşın sonunun başka bir krizin nüksetmesine neden olacağı yolundaki beklentiler yoğunlukta olsa da, aslında tüketim ve yatırımda kayda değer bir artış için koşullar hazırды. Nitekim yatırım sektörü, 1930'lar ve 1940'larda geliştirilmiş olan büyük bir

teknolojik gelişim havuzundan yararlandı. Buna, arzın artması sonucunda temel ürünlerin ticaret hadlerinin düşmesi eklendi ve bu durum endüstriyel kârları artırdı. Amerika'da oligopolcü endüstriler, istenilen kâr düzeyini yakalamak için hedef fiyat belirlemek yoluna gidiyorlar ve piyasada rekabet edemeyecek duruma gelme korkusu olmaksızın ücret artışlarına izin verebiliyorlardı. Yeni yatırımlar arasında durumu buna uygun olan ölçek ekonomileri de, ücret artışlarının kârlılığı düşürecek bir sorun olmaktan çok, net bir kazanç olması dolayısıyla tüketimin artmasını sağladılar.

İşte Fordist modelin erdemli çarkının döndüğü sahne: Üretimin artması tüketimin artmasını, tüketimin artması ise üretimin artmasını sağlar. Bu, hem gelişmiş ülkeler, hem de hammadde ihracatının sağladığı zenginliğe dayanmaktan ziyade ithal ikamecilik temelinde sanayileşmeye karar vermiş gelişmekte olan ülkeler için geçerlidir. Ancak bu dönem boyunca pek çok yerde üretim kapasitesindeki hızlı artış, sermayenin aşırı birikim sorunuyla karşılaşacağına delalet etmekteydi.

Henüz 1950'lerin sonlarında, ABD'nin ekonomik hegemonyasına meydan okuyacak rakiplerin ortaya çıktığına dair işaretler vardı. Ayrıca, 1960'ların ortalarına doğru, başta petrol olmak üzere hammadde ticaret hadlerindeki düşüş, çok geçmeden yukarı doğru bir harekete başlamak üzere durdu. Gitgide, daha hızlı bir şekilde büyüyen, Amerika dışındaki şirketler oldu ve 1970'lerin başlarına doğru kâr oranlarının düşüşünün yaygınlaşmasıyla birlikte, kapitalizmin "altın çağının" genel olarak sona erdiği kabul edildi.

Kapitalist rekabet yoğunluğundaki artık açıktan açığa görünen artış, aşırı sermaye birikimini ortaya koyuyordu. Bu bağlamda ulusaşırı şirketler, belirli ulusal piyasalara hizmet

vermek için kurulmuş, görece verimsiz olan bazı fabrika şubelerini kapatarak ve diğerlerini de küresel üretim stratejisinin bir parçası olarak ihracatçıya dönüştürerek, üretim harcamalarını kısıtlar. Ulusal piyasalar için üretim ve dolayısıyla ithal ikameci sanayileşme stratejisi, kapitalist rekabet açısından temel kaygı artık nispi maliyetler olduğu için, güvenilir kabul edilmiyordu. Genel anlamıyla, erdemli Fordizm çarkı kırılmış, yerini ücretlerin ve diğer sermaye maliyetlerinin aşağı çekilmesine bırakmıştı.

Bu “yeni gerçeklik”, Keynesçi politikaların reddedilme zeminini oluşturdu. Yüksek ücretleri ve sosyal programları bir felaket kaynağı olarak gören neoklasik akıl bir kez daha egemen oldu. Uluslararası finans kurumları tarafından desteklenen neoliberalizm, gelişmiş dünyada sosyal programlara, ücretlere ve çalışma koşullarına yönelik genel bir saldırıya girişerek; gelişmekte olan ülkelerde ise güçlü bir devlet aracılığıyla, sermayenin baskının nispi avantajından faydalanmasını sağlayarak, sermayenin seçilmiş silahı haline geldi.

Ancak Keynesçi ve Fordist model neden bu kadar kolay gözden çıkarıldı? Esasında, Keynesçi model güçlü olduğu zamanlarda, arzdan ziyade her zaman toplam taleple ilgili bir kuram oldu. Bu modelin temel önermesi ekonomide üretim düzeyinin talep tarafından belirlenmekte olduğuydu. Talebin olması durumunda, sermaye arzı sağlayacak, yani üretim yapacaktı. Devlet uygun ortamı yaratırsa sermayenin tüketim ve yatırım mallarını sağlayacağı varsayımına dayanıldığı için, devletin rolü bireysel sermaye etkileşiminin düşük yatırıma yol açacağı durumlarda ekonomiyi canlandırmaktı. Kuramda devlete verilen görev, piyasa başarısızlığa uğradığı zaman yatırım için ortam yaratmaktı.

Peki, toplam talep arttığında ve yurtiçi arz bu talebi yete-

rince *karşılamadığında* ne oldu? Enflasyon ve dış ticaret açığı yükseldi. Buna bağlı olarak, bu yeni gerçeklikte, devletin yaratmaya çalıştığı ortam, *başka yere* yatırımdan ziyade yerel ekonomiye yatırımı teşvik eden bir ortam haline geldi –odak noktası vergileri ve ücretleri düşürmek oldu. Kısacası, neoklasik ve Keynesçi soru hâlâ cevaplanmamıştı: Devlet, sermayeyi yatırım yapmaktan memnun hale getirmek için ne yapabilir-di? Değişmeyen şey devlet için öngörülen roldü: Sermayenin ihtiyaçlarını karşılamak.

Sosyal Demokrasinin Başarısızlığı

O halde sermayenin Keynesçi kuram maşasını, yeni koşullar altında kendi ihtiyaçlarına daha uygun bir başkasıyla değiştirmesinde şaşılacak bir şey yok. Ancak sosyal demokrasinin bir alternatif bulmadaki başarısızlığını nasıl açıklayacağız? Ne de olsa sosyal demokrasi kendini her zaman insanlığın ihtiyaçlarının ve gelişiminin, sermayenin ihtiyaçlarından önce geldiği yolundaki mantığın uygulayıcısı olarak sunmuştu. Sağlık ve eğitim hizmetlerinin piyasanın dışında tutulması, gelir yardımı programları ve sosyal hizmetlerin sağlanması ve herkese doğru dürüst ve iyi gelir getiren bir işe sahip olma hakkının savunulması gibi kısıtlı önlemler bile, zenginliğin zımni olarak kapitalist zenginlikten çok insan ihtiyaçlarının giderilmesi olarak kavrandığını akla getiriyor.

Aslında, Keynesçiliğin bir kuram olarak başarısızlığı bir ideolojinin, sosyal demokrasinin kesin olarak başarısız olmasıdır. Keynesçi yapı içinde her zaman bir alternatif vardı. Temel Keynesçi denklemler, kendi başlarına ekonominin yapısı hakkında hiçbir şey söylemez; parayı gömme ve devlet yatırımı arasında, kapitalist girişimlerin yayılmasına yol

açan aktiviteler ile devlet girişimlerinin yayılmasına yol açan aktiviteler arasında hiçbir fark gözetmez. Keynes'e göre büyümek için uygun motor kapitalist motor olmasına rağmen, üretici bir devlet sektörünün genişlemesine yönelik bir politika, ekonomiyi çalıştırmak için her zaman el altında duran kuramsal bir seçenektir.

Eğer sermaye kesimi, sermaye birikimini sağlayacak yegâne sektör olarak görülürse, o halde teoride ve pratikte bunun sonucu açıktır: "Sermaye grevi" ekonomi için bir krizdir. Diğer her şeyi eşit alırsak, bir devlet negatif toplamı sonuçlar olmadan sermayeye zarar veremez. Muhafazakâr iktisatçıların bilgiçlik taslayarak söylediği cümle her zaman bu olmuştur.

Yine de, neoklasik iktisatçıların çıkarımlarının kendi varsayımlarına içkin olduğunu –ve özellikle burada ilgili olan diğer her şeyin eşit olduğu varsayımını– anlamak önemlidir. İki basit örneği göz önüne alalım: Kira sınırlaması ve maden imtiyazları.⁹ Eğer kira denetimlerini etkili bir düzeye getirirseniz, muhafazakâr iktisatçılar kiralık ev arzının azalacağını ve konut sıkıntısının ortaya çıkacağını ileri sürerler. Aynı şekilde, finansal kaynakları vergilendirmeye kalkarsak, bize bu sektörlerdeki kira, yatırım ve üretim miktarlarının düşeceğini ve işsizliğin baş göstereceğini söyleyeceklerdir. Mutlak olarak bu sonuca yol açılacağına dair her iki önermenin de tamamen temelsiz olduğu kolaylıkla gösterilebilir.

Her iki durumda da, devlet edimlerinin nitelik ve düzeyinin sabit olduğu varsayımından yola çıkılmıştır. Şurası açık ki, kira üzerindeki sınırlamalar, özel kiralık yapıları azaltabilir, ancak devlet eş zamanlı olarak sosyal konut programlarının geliştirilmesine girişirse (örneğin, kooperatifler ve diğer kâr amacı gütmeyen konut biçimlerini teşvik etme), konut

sıkıntısı yaşanmaz. Benzer şekilde, finansal kaynakları vergilendirmek maden aramada özel yatırımları kesebilir, ama bu sektörde arama ve üretim için kurulmuş bir iktisadi devlet teşebbüsü sermaye grevinin sonuçlarını etkisizleştirebilir. Açıkçası, diğer tüm faktörler ille de sabit olmak durumunda değildir. Sosyal demokrat bir yönetim sermaye mantığını reddederse, diğer tüm faktörler neden sabit olsun ki?

Bu yüzden, muhafazakâr iktisatçıların yürüttüğü mantığın sınırlarının farkında olmamız gerekir. Bununla birlikte bu, muhafazakâr iktisatçıların iddialarının görmezden gelinileceği anlamına gelmez! Çünkü muhafazakâr iktisatçıların yaptığı şey, belirli durumlar karşısında sermayenin ne tür önlemler alacağını çok iyi bir şekilde göstermektir. Bu, sermayenin ekonomisidir. Hiçbir şey sermayeden bir tepki *gelmeksizin* ekonomi politikte belirli önlemlerin alınabileceğini düşünmekten daha safça olmadığı gibi, sermayenin tepkisini hesaba katmadan insanların ihtiyaçlarına hizmet eden önlemleri almaya girişmenin geri tepeceğinden daha kesin bir şey de yoktur. Sermaye mantığına sahip muhafazakâr iktisatçıların yaklaşımını göz ardı edenler ve stratejilerini belirlerken bunu hesaba katmayanlar sürekli sürprizlere ve hayal kırıklıklarına mahkûmdurlar.

Sermayenin tepkilerini anlamak, bir sermaye grevinin krizden çok bir fırsat olabileceği anlamına gelir. Sermayeye bağımlı olmayı reddederseniz, sermaye mantığının insanların ihtiyaçlarına ve çıkarlarına karşıt olduğu açıkça ortaya çıkarılabilir. Sermaye greve gittiğinde, iki seçenek vardır: *Pes etmek* ya da *yola devam etmek*. Ne yazık ki, sosyal demokrasi pratiği, teorik anlamda Keynesçiliğin taşıdığı sınırlılıklarla malul olduğunu göstermiştir: Mülkiyet yapısı ve dağılımının verili koşulları ve mülk sahiplerinin çıkarlarının önceliği.

Sonuç olarak, sermaye her greve gittiğinde, sosyal demokrasinin cevabı pes etmek olmuştur.

Sosyal demokrasi, insan ihtiyaçlarını merkeze almayı sürdürmek ve sermaye mantığına meydan okumak yerine, bu mantığı güçlendirmek yönünde ilerlemiştir. Sonuç, Keynesçiliğin gözden düşmesi ve Keynesçiliği neoklasik akla karşı bir alternatif olarak gören insanların ideolojik açıdan silahsızlandırılmaları olmuştur. Barbarlığa karşı sunulan tek alternatif insan yüzlü bir barbarlık halini almıştır. Sermaye mantığına bu boyun eğiş, sermayenin insanlar üzerindeki etkisini güçlendirmiştir ve bunun siyasi sonucu ya *kimi* seçtiğiniz *gerçekten* bir öneminin olmadığı ya da gerçek çözümün sermaye mantığına *su götürmez bir şekilde* adanmış bir yönetimde bulunacağı biçimindeki ucuz yargıdır.

Yeni aklın BAY (Başka Alternatif Yok) haline gelmesi böyle olmuştur. Neoklasik iktisatçıların finansal sermaye ve emperyalist güç hakkında söylediği, basitçe şudur: Neoliberalizmin alternatifi yoktur. Yine de, “altın çağ” sonrasında olduğu gibi, somut koşulların kabul edilmiş gerçekleri sarsmasının bir yolu vardır –ve bu hiçbir yerde az gelişmiş ülkelerde olduğundan daha geçerli değildir. Her ülkenin tamamen sermayeye teslim olarak vaat edilen cennet haline gelebileceği düşüncesinin bir safсата olduğu ortaya çıkmıştır ve neoliberalizm tarafından dayatılan dış yönlendirmenin başarısızlığının kanıtları birikmiştir. İçsel bir çözümle, iç kaynaklı bir kalkınma modeliyle tekrar ilgilenilmeye başlanmıştır –özellikle Latin Amerika’da. Ancak, yoğun kapitalist rekabetin devam ettiği ve uluslararası sermaye gücünün (eğer ideoloji değilse) aslında azalmadığı mevcut koşullarda böyle bir seçenek ne kadar inandırıcıdır?

İç kaynaklı Kalkınma Olasılığı

Neoliberalizm tarafından ekonomik kalkınmaya giydiren deli gömleğini çıkartmak kolay bir iş değildir. İç kaynaklı kalkınma üzerine gerçek bir odaklanma, basitçe daha önceki ithal ikamecilik çabalarıyla karakterize edilen sınırlı piyasaya dönük bir yönelim olamaz; tersine, modern uygarlığın başarılarındaki paylarından mahrum edilen kitlelerin işbirliğini gerektirir. Kısacası, gerçek iç kaynaklı kalkınma yoksullar için öncelikli seçeneğin gerçekleştirilmesi anlamına gelir. Bu ise, iç düşmanlar (hem toprağı ve zenginliği tekelleştiren hem de statükodan hoşnut olanlar) ve dış düşmanlar edinmek anlamına gelir.

Ciddi bir şekilde iç kaynaklı kalkınmayı teşvik etme girişiminde bulunarak neoliberalizme meydan okuyacak herhangi bir ülke, uluslararası sermayenin çeşitli silahlarıyla karşılaşacaktır –başta gelenleri Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, finansal sermaye ve emperyalist iktidar (Bunlara ABD Ulusal Demokrasi Fonu gibi forumlar ve diğer yıkıcı güçler de dâhil). Bunlar elbette aşılması zor düşmanlardır. Yalnızca kendi kaynaklarına dayanan hiçbir devlet bu tür iç ve dış düşmanlara karşı mücadelesinde başarılı olmayı umamayacağı için, temel soru bir devletin insani ihtiyaçları karşılayacak politikalar adına insanlarını harekete geçirmeye gönüllü olup olmayacağıdır. Burada en önemli mesele devletin kendisini sermayenin ideolojik egemenliğinden hangi ölçüde azat ettiğidir.

Bu zincirlerden kurtulma, buna daha geniş bir iç pazar potansiyeli yaratacak olan büyük bir toprak reformu eşlik etse bile, basitçe eski ithal ikameci sanayileşme düşüncesine dönüşten daha fazlasına işaret eder. Yeni Keynesçi modeller, Fordist pozitif toplamı çözüm kılığına girmiş olsalar bile,

barış adına sürekli sermayenin baskısına maruz kalan bir devletin çözülmesini önlemek için gerekli olan aktif desteği sağlamayacaklardır. Kişisel çıkar prensibinin egemen olduğu ve pazarın (birkaç istisna dışında) her şeyin en iyisini bildiğine inanılan mevcut mülkiyet örüntülerine kök salmaya devam eden teoriler, sermaye mantığına karşı başarılı bir meydan okumayı destekleyemezler, zira kendileri de bu mantığın organik bir parçasıdır.

İç kaynaklı kalkınmaya ilişkin sosyal demokratik önermelerin temel kusuru, ne ideolojik ne de siyasal anlamda sermaye bağımlılığını kıramamalarıdır. Eğer iç kaynaklı bir kalkınma modeli başarılı olacaksa, öncelikle insani gelişim amacını temel alan bir teoriye dayanması gerekir. Tüketime vurgu yapan neoklasik ve Keynesçi modelin tersine, bu modelin insan kapasitesine yatırıma ve insan kapasitesinin gelişimine odaklanması gerekir. Bu, sadece eğitim ve sağlık gibi önemli alanlarda insan edimi ve harcamalar açısından insana yatırım yani “insan sermayesine” yatırım olarak adlandırılan şey değil, aynı zamanda insan ediminin sonucu olarak ortaya çıkan insan potansiyelinin gerçekten gelişmesine de yatırım anlamına gelir. Bu, Marx’ın koşulların değiştirilmesi ile insan edimindeki veya kendindeki değişimin çakışması olarak tanımladığı devrimci pratiğin özüdür.¹⁰ Bu alternatif model, sadece yeni tüketim vaat eden bir popülizmin tersine, yeni üretime odaklanır –insanların kendi eylemleri aracılığıyla dönüşmesi, insan kapasitesinin inşası.

İnsanları üretici güçler olarak tanıma noktasından hareket eden bir kalkınma kuramı, sermaye ekonomisinden oldukça farklı bir hedef belirler. Toplum içinde ve iş yerlerinde işbirliğinin ve sorunları demokratik yollarla çözmenin bilinçli bir şekilde gelişmesine dayanan özgüven artışı adına geleneksel

teoride hangi önlemler var? Yaratıcılıkları ve gizil bilgileri sermayenin direktifleriyle üretilmeyecek olan bu insani üretici güçlerin serbest bırakılması, bu güçlerin potansiyelinin yaratacağı verimlilik üzerine odaklanma nasıl gerçekleşecek? Kaynağını insani gelişim düşüncesinden almış, arz yanlısı bu radikal kurama dayalı bir model, bireysel çıkardan ziyade toplumun çıkarlarına yapılan vurgudan hareketle, toplumsal dayanışmayı teşvik ederek toplumun desteğiyle devletin daha ileri gitmesine fırsat verecektir. Böyle bir çerçeve içerisinde, insanların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelmiş kapitalist olmayan sektörlerin gelişimi, sermaye grevine karşı bir savunma olmanın ötesinde, organik bir kalkınma biçimi olarak ortaya çıkar. Bu modelde sermayenin ihtiyaçlarından ziyade, insan ihtiyaçları ve kapasiteleri ekonomiyi yöneten lokomotif haline gelir.

İç kaynaklı kalkınma mümkündür; ancak yalnızca bir devlet sermayeden ideolojik ve siyasal açıdan kopmaya hazırsa, insani gelişmeyi odak alan bir ekonomik kuramın gerçeklik kazanmasında sosyal hareketlerin aktörlerini yaratmaya hazırsa. Böyle bir ekonomik kopuş yaşanmazsa, devlet sürekli olarak özel sermayeyi teşvik etmenin önemini vurgulama yoluna gidecek ve politik açıdan temel korkusu “sermaye grevi” olacaktır. Böyle bir devletin politikaları kaçınılmaz olarak hüsrana uğrayacak, neoliberalizme karşı bir alternatif arayanların seferberliğini sona erdirecektir. Ve bir kez daha ve hemen, aslında başka bir alternatif olmadığı sonucunu doğuracaktır.

3

DAHA İYİ BİR DÜNYANIN BİLGİSİ

“Nereye gideceğini bilmiyorsan, o zaman herhangi bir yol seni oraya götürür” diyen eski bir deyiş vardır.¹ Bence geçtiğimiz yıllar, başka bir deyişle neoliberalizmin, emperyalist zorbalığın yılları ve bir alternatif yaratmaya dönük neredeyse tüm çabaların fiilen yıkımı, bu deyişin tersini kanıtlamıştır. Deneyimlerimiz göstermiştir ki, eğer nereye gitmek istediğini bilmiyorsan, *hiçbir* yol seni oraya götürmez.

En büyük yenilğimiz bir alternatif fikrini kaybetmiş olmamızdır. Büyük bir alternatif kavramına sahip olmadığımıza göre, (ki aslında, bize hiçbir büyük kavrama sahip olmamamız *gerektiği* söylenmektedir) neoliberalizmin kutsadığı Başka Alternatif Yok (BAY) sözüne cevap şudur: Sağlık hizmetlerini koruyalım, eğitime saldırmayalım ve biraz daha fazla eşitlik ve çevrenin biraz daha fazla korunması için uğraşalım. Bir bütün olarak alternatif bir tasavvurumuzun olmaması nedeniyle, pek çok küçük itirazımız, pek çok küçük reddimiz var. Aslına bakılırsa, sunulan barbarlığa karşı alternatif olarak sunulan tek şey, insan yüzlü bir barbarlık olmuştur.

Barbarlığa karşı gerçek bir alternatif düşünelim; bu, büyük ama yine de oldukça basit bir kavram olsun. Aklımda 1844'te Marx'ın dile getirdiği yalın (ancak tüm çalışması boyunca ge-

çerli olan) bir fikir var: İnsanların birbirlerinin farklılıklarını tanımalarına dayalı birliği. Bu, insanların farklı olduklarının –farklı ihtiyaçlara ve farklı yeteneklere sahip olduklarının– ve bağımsız olduklarının kabul edilmesine dayanan bir düşüncedir.

Karşılıklı bağımlılığımızı anlamak temelinde davranalım ya da davranmayalım, toplum içindeki varlıklar olarak birbirimiz için ürettiğimizi yadsıyamayız. Bizi birbirimize bağlayan bir insan eylemleri zinciri söz konusudur. Birbirimiz için değerler üretiriz ve eylemlerimizin nihai sonucu toplum içindeki insanların yeniden üretilmesidir. Bunu kolektif bir işçinin, insanlık ailesinin veya emekçiler ailesinin bir edimi olarak düşünebiliriz. Bu edim konusunda bilinçli de olsak bilinçsiz de, bu insani eylem zinciri vardır –birliğimizi anlasak da anlamasak da.

Aslında, çoktandır bildiğimiz gibi, bu toplumdaki küçük vahalar dışında (bazı topluluklar, bazı aileler) bilinçli olarak başkalarının ihtiyaçları için *üretmeyiz* ve üretkenliğimizi bu insan eylemi zincirine katkımız olarak düşünmeyiz. İnsan olarak ilişkilerimize değer vermek yerine, metalar üretiriz, metalara değer veririz; bu insan eylemi zincirini aramızdaki bağ ve gücümüz olarak anlamak yerine, yalnızca bizi hâkimiyeti altına alan bu metalara ihtiyaç duyduğumuzu düşünürüz.

Metaların Bilgisi

Metaların bilgisi, bilindiği gibi, Marx'ın *Kapital*'in birinci bölümünde “meta fetişizmi” dediği şeydir ve güçlü bir kavramdır. Bence, hiç kimse bu fikri Amerikalı bir aktör ve oyun yazarı olan Wallace Shawn kadar iyi anlatamamıştır. *The Fever* isimli oyununda, Shawn'ın kahramanı bir yerde

Kapital'in bir nüshasını bulur ve gece okumaya başlar. Bu kitaptaki öfke üzerine düşünür ve sonra ilk başta anlaşılmaz bulduğu başa döner. Burada Wallace Shawn'dan uzun bir pasaj alıntılanacağı:

Daha önceden duymuş olduğum bir cümleye rastladım; garip, üzücü, oldukça çirkin bir cümle: Bu “meta fetişizmi”, “meta-ların fetişizmi” üzerine olan bölümdü. Kulağa tuhaf gelen bu cümleyi anlamak istedim, fakat bunu anlamak için muhtemelen tüm hayatınızın değişmesi gerektiğini söyleyebilirim.

Yazarın açıklamasını anlamak, oldukça zordu. Örnek olarak insanların “yirmi yardalık* ketenin değeri iki pounddur” sözünü kullanmış. İnsanlar her şeyin belirli bir değeri olduğunu söylerler. Bu şu kadar eder; bu mont, bu kazak, bu kahve. Her şey belli bir miktar para veya belirli sayıda diğer şeylerden eder –bir mont, üç kazak veya şu kadar para eder. Aniden ortaya çıkan bu mont, sanki içkin bir ruh gibi, içinde bir yerlerde bir miktar değer taşıyormuş gibi; sanki bir fetişmiş, canlı bir ruh taşıyan fiziksel bir nesneymiş gibi. Bir montun değerini belirleyen şey aslında nedir? Montun fiyatı, kendi tarihine, yapımından satışına kadar emeği geçen tüm insanların tarihine ve bu insanların sahip oldukları tüm tekil ilişkilere dayanır. Bu montu satın alırsak, biz de tüm o insanlarla ilişki kurmuş oluruz; ancak yine de bu ilişkileri, montların hiçbir tarihinin olmadığı, üzerlerine fiyatları işaretlenmiş olarak öylece gökten indikleri bir dünyada yaşıyormuş gibi yaparak kendi bilincimizden gizleriz. “Bu montu beğendim” deriz. Sanki mont hakkında bir gerçek varmış ve onu yapan ve satan tüm insanlara ait bir hikâyenin sonu değilmiş gibi, “pahalı değil” deriz. “Bu dergideki resimleri beğendim.”

Çıplak bir kadın bir çitin üzerine abanmış. Adamın biri bir dergi alır ve onun resmine gözlerini diker. İkisinin yazgısı birbirine bağlıdır. Bu adam kadına giysilerini çıkarması ve çite abanması için para ödemiştir. Bu fotoğraf kendi tarihini içinde taşır –kadının gömleğinin düğmelerini çözdüğü anı, neler hissettiğini, fotoğrafçının ona neler söylediğini. Derginin fiyatı, emir veren

* Yard, 0,914 metreye tekabül eden bir uzunluk birimidir. –çev.

ve itaat eden tüm bu insanlar –kadın, adam, yayıncı, fotoğrafçı– arasındaki ilişkiyi tarif eden bir koddur. Bir fincan kahve, çekirdekleri toplayan köylülerin tarihini kapsar: Bazılarının güneşin sıcağında nasıl bayıldıklarına, bazılarının nasıl dövüldüğüne, bazılarının nasıl tekmelendiğine dair bir tarih.

İki gündür etrafımdaki her yerde metaların fetişizmini fark ediyordum. Bu garip bir histi. Sonra üçüncü günde bu hissi kaybettim, yok olmuştu, artık fark edemiyordum.²

Wallace Shawn’dan yapılan bu alıntıda belirli türde bir bilgi tanımlanmaktadır: fiyat. Fiyat, insani etkinlik zincirinin ve insan ilişkilerinin bize görüldüğü biçimdir. Bu bilgi para birimine dönüşür. İhtiyaç duyduğumuz şeylerin fiyatını biliriz. Kendi almış olduğumuz şeylerin fiyatını biliriz. Tüketiciler olarak, kapitalistler olarak artık bu bilgiyi almak ve bireysel rasyonel kararlar vermek zorundayız –hepimiz aynıyız: Sahip olduğumuz bilgi ve para temelinde azami çıkar sağlamaya çalışan bireyleriz.

Paranın bilginin aracı olduğu bu dünyada *sahip olmadığımız* bilgi üzerine düşünelim. Bize bir fiyatla gelmeyen hiçbir şeyin bilgisine sahip değiliz: Bizi kuşatan doğal çevre, potansiyelimizi geliştirmek için gereksinim duyduğumuz ihtiyaçlarımızı; satın aldığımız şeyleri üreten tüm o insanların yaşamları, edimlerinin ürünlerini satın alarak bir ilişkiye girmiş olduğumuz tüm o insanlar hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. İçinde bulunduğumuz durum toplumsal cehalettir ve bölünmemize, birbirimizin aleyhine dönmemize ve meta sahipleri, insan eylemleri zincirinin sahipleri tarafından sömürülmemize olanak veren şey tam da bu cehalettir.

Bildiklerimiz eşyaların fiyatından ibaret olduğunda, bölünmekten nasıl kaçınabiliriz? Birliğimizin farkında olmadığımız süreç, bilginin sahiplerinin yararına birbirimiz aleyhine rekabet etmekten nasıl kaçınabiliriz?

Başka Türlü Bir Bilgi

Gelin, bir an başka türlü bir bilgi üzerine kafa yoralım. Birliğimizin farkına varılmasına ve dayanışma kavramına dayanan bir bilgi üzerine düşünelim. Bizim için kimin ve nasıl ürettiğinin bilincine vardığımızda, başkalarının yaşam koşullarını ve katkıda bulunabileceğimiz ihtiyaçlarını anladığımızda, bu farklı bir bilgidir. Bu tür bir bilgi, bizi doğrudan doğruya toplumun içindeki varlıklar olarak konumlandırır ve hepimizin, hayatının temellerini kavramamızı sağlar. Bu doğrudan doğruya açık toplumsal bilgidir, çünkü paranın dolaylı aracılığıyla iletilmez.

İhtiyaçlarımıza ve potansiyelimize dair bilgi, radikal bir bilgidir. Çünkü köke, insanlara gider. Birliğimizin farkına vardığımızda edineceğimiz bilgi, niceliksel ve niteliksel olarak egemen sosyal ilişkiler altında sahip olduğumuz bilgiden farklıdır. Niceliksel olarak farklıdır; çünkü var olan ilişkiler bundan böyle kendi tekellerini kuramazlar ve bilgiyi özel bir kazanç kaynağı olarak sınırlandıramazlar. Kamu yararı bilgiye içkindir. Bilgi hemen hemen hiçbir masraf olmaksızın üretilebilir, bendekinin birazını sana vermekle bilgim azalmaz. Rasyonel bir toplumda, bilgi hiçbir sınırlama olmaksızın paylaşılmalıdır.

O halde, bilgiyi özel mülkiyet ve özel bir kazanç kaynağı haline getiren kurumların varlığı bilgi kavramına ve bilginin ruhuna aykırıdır ve bu, kurumların toplumsal irrasyonelitesini gösterir. Örneğin, pek çok üniversitedeki notlandırma sistemini ele alalım. Genel öğrenci başarısına bakmaksızın, normal bir istatistiksel eğriye göre not vermek –pek çok A, B, C, D ve F– Kuzey Amerika’daki öğretim üyeleri için genel geçer bir uygulamadır. Böylesi bir yapı içinde faaliyette bulunanlar için ne tür bir davranış bunu rasyonel hale ge-

tirir? Açıkçası bu, bilgiyi kendine (ya da küçük bir arkadaş grubuna) saklamayı teşvik etmektir. Diğer öğrenciler daha çok bildikçe, kişinin iyi bir not alma şansı azalır. (Aslında bu diğer öğrencilere *yanlış* bilgi vermeyi mantıklı hale getirir.) Bu durumda, notlandırma sistemi öğrencileri rekabete sokar –İngiliz şarkıcı Robert Wyatt’ın “Sen düşmezsen, ben nasıl yükselebilirim?” dizesinde söylediği gibi. Yapay olarak yaratılmış bu sistem –bilgi; doğası gereği sıfır toplamı *olmayan* bir olgu olsa da–, bilgiye ilişkin olarak, ortaya sıfır toplamı bir oyun koyar. Bu yüzden, ideal bir üniversite mümkün olan en kapsamlı gelişmeye ve bilgi dağıtımına adanmış –kolektif bir öğrenme sürecinin teşvik edeceği– bir ortam olarak görülebileceği için, bilgi üzerindeki özel mülkiyeti ödüllendiren bir ortamın yaratılmasının ideal üniversite kavramına aykırı olduğunu görebiliriz.

Bu, pek çok açıdan entelektüel mülkiyet haklarının alegorik bir hikâyesi olarak anlaşılabilir. Entelektüel mülkiyet haklarının yaptığı şey, insanları bilgi için onun gerçek üretim giderlerinden daha fazla ödemeye zorlayacak yapay bir kıtlık yaratmaya çalışmaktır. Buradaki amaç, Marx’ın toplumsal zekânın ürünleri diye adlandırdığı şeyi özel bir zenginleşme kaynağı kılmaktır. Diğer yandan, tüm üyelerin ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulduğu bir toplumda, mantıksal ve rasyonel olan; bilgiyi herkes için gerçek üretim maliyetine –yani sıfır maliyete– elde edilebilir kılmaktır.

Toplumsal ilişki ve kurumlarımızın bizi bilgimizi mülk olarak görmeye yöneltmediği, mevcut bilginin herkesçe elde edilebilir duruma gelerek yaygınlaştığı başka bir yol vardır. Pek çok bilgi –özellikle nasıl çalıştığımızla ilgili kodlanmış olan bilgi– “gizlenen bilgi”dir. Örneğin, işin nasıl daha iyi yapılabileceğinin, nasıl daha kolay olabileceğinin bilgisi. Bu, düşmanca üretim ilişkileri içerisinde, özellikle ücretli

emekçinin, kendisine karşı kullanılmayacağından emin olmak için bilgiyi saklamasıdır. Rasyonel bir toplumda ise, bu paylaşacağımız bir bilgidir. Japon çalışma uzmanları, ürünleri ve üretim süreçlerini geliştirmekle ilgili fikirlerini paylaşmaları için işçileri ikna edecek mekanizmaları tanıtırken “işçilerin kafalarındaki altın” deyimini kullanırlar. Bu bilgi, karşılıklı bağımlılığımızın fark edilmesine dayalı bir toplumda doğal olarak artacak bir zenginliktir.

Bu örtük bilgi, farklı bir sosyal ilişkiler dizisi altında serbestçe elde edilebilir olan bir bilgi türünün örneğidir. Fakat bu özellik, erişilebilir bilginin gizlenen bilgiden ayrıldığı tek nokta değildir. Alternatif bir toplum kavramından hareket ettiğimizde, var olan ilişkilerimiz içinde belirli tipte bir bilginin bizden saklandığı, daha da açık hale gelmektedir. Bir meta ekonomisinde paylaşılmayan bilgi, piyasada fiyatı olmayan bilgidir. Yaşadığımız doğal ortamın, soluduğumuz havanın, gördüğümüz manzaraların, duyduğumuz seslerin, içtiğimiz suyun (ah, *bir zamanlar* içmiş olduğumuz suyun) fiyatı yoktur ve bu nedenle bizim parasal hesaplarımıza dâhil olmazlar. Kararlarımızı, çıkarını azamiye yükseltmek isteyen atomize bireyler olarak verdiğimizde, fiyatı olmadığı sürece, bunları göremeyiz. Bu durum, sınırlı bilgiye dayalı bu kararların öz olarak önyargılı olduğu anlamına gelir. Temiz havaya uygun bir fiyat koysaydık, hesaplamanın üreticiler ve tüketiciler olarak eylemlerimiz farklı kararlara neden olurdu –bir kere temiz havanın korunmasını sağlamak daha olası olurdu. Varsayımsal olarak da, insani potansiyelin tam gelişimine veya adil bir toplumda yaşayabilmeye bir fiyat koyabilseydik, bu değişmiş fiyatlar dizisiyle yüzleşince, bireysel kararlarımız farklı olurdu (gerçek ederini göz önünde bulundurma ihtiyacı duymaksızın şu anki becerilerimizi satın alanların kararlarının farklı olacağı gibi).

Peki, meta alım-satımının yokluğunda, Marx'ın; "işçilerin öz gelişim ihtiyacı" diye adlandırdığı şeyi hesaba katan bu tür bir enformasyon üretilebilir mi? Marx'ın, gelişimini her yönden tamamlayarak zenginleşmiş bireylerin önemine vurguyu paylaşıyorsak, ihtiyaç ve yeteneklerin bilgisinin hangi mekanizmalarla üretilebileceği konusunda mutlaka kafa yormak zorundayız.

İnsani Gelişme İçin Bilgi Birikimi

İnsanlığı halihazırda karşı karşıya olduğu barbarlığa karşı savunmanın yollarını tartışmak için burada bulunanlar, belirli değerlerden yola çıkmak durumundadırlar. Bu değerler, Bolivarcı Venezüella Cumhuriyeti'nin anayasasında da mevcuttur: Hem 299. maddede tanımlanan "insani gelişimin en geniş haliyle temin edilmesi" amacıyla, hem 20. maddede "herkes kendi kişiliğini özgürce geliştirme hakkına sahiptir" şeklindeki ifadede ve hem de, 102. maddenin "demokratik bir toplumda her insanın yaratıcı potansiyelini geliştirme ve kendi kişiliğini tam olarak gerçekleştirmesi"ne yaptığı vurguda.

Bu anayasaya göre insani gelişme temel bir mekanizma üzerinden gerçekleşecektir: Katılım. İnsanların hem koşullarını hem de kendilerini dönüştürme yolu olarak Marx'ın insan edimine yaptığı vurgu gibi, Bolivarcı Anayasa'nın 62. maddesine göre de halkın katılımı, insanların "hem bireysel hem de kolektif olarak eksiksiz gelişimini sağlamanın zorunlu yolu"dur. Kısacası, insani gelişim gökten inmez; insanların kendilerini dönüştürdükleri bir sürecin, daha doğrusu *pek çok* sürecin bir sonucudur. Bu, (bir kez daha Anayasadan alıntı yapmak gerekirse) "demokratik, katılımcı ve öncü" bir toplumun sonucudur.

Anayasanın 70. maddesinde dile getirildiği gibi, insanlar

“özyönetim, ortak yönetim, kooperatif” gibi her türlü toplumsal yapı aracılığıyla toplumun her seviyesinde demokratik planlama ve katılımcı bütçe yaparak, yetenek ve kapasitelerini geliştirirler. Bu dönüştürücü eylem süreci, kuşkusuz bu alternatif toplum için gereken bilgiyi geliştirme sürecidir. Bu bilgi ne piyasalardan ve anketlerden ne de tepedeki pazarlıklardan gelir. Bu bilginin kaynağı, meta fetişizmi veya plan fetişizmi de değildir. Bu, ihtiyaçlarımızın ve yeteneklerimizin belirlendiği her düzeydeki demokratik tartışma ve karar aracılığıyla gerçekleşir. Demokratik kurumların yaratılması, elbette ki, birliğe ve farklı işlerin tanınmasına dayanan bir toplumu oluşturan bilginin nitelik ve niceliğinin yükseltilmesinden geçer. Seslerine kulak vermezsek, başkalarının ihtiyaçlarını nasıl anlayabiliriz ki? İnsan eylemleri zincirine kendimizi binlinçli olarak başka nasıl sokabiliriz ki? O halde, insani bağlara dayalı bir toplumu alternatif bir toplum olarak kurmak ve sürdürmek için ihtiyaç duyduğumuz bilgi, zorunlu olarak “demokratik, katılımcı ve öncü” bir bilgidir.

Fikirlerin Savaşı

Bir alternatif oluşturmak istiyorsak, nereye gitmek istediğimizi bilmemiz gerekir. Ancak bu, orada olmakla aynı şey değildir. Küresel sermayenin egemen olduğu bir dünyada yaşıyoruz: Sermayenin; ücretleri, çalışma koşullarını ve çevresel standartları en aşağı seviyeye çekerek, herkesin herkese karşı olduğu bu savaşta hayatta kalmak uğruna kimin daha ucuza üretebileceğini görmek için her bir ülkenin insanları arasında fesat çıkartıp bizi böldüğü bir dünyada. Neoliberalizme meydan okuyacak herhangi bir ülke, uluslararası sermayenin çeşitli silahlarıyla karşılaşacaktır. IMF, Dünya Bankası, mali sermaye ve emperyalist iktidar başta olmak üzere (ABD

Ulusal Demokrasi Fonu gibi forumlar ve diğer yıkıcı güçleri kapsayan çeşitli yapılar).

Gerçi, karşılaşacağımız ilk engel BAY'a (Başka Alternatif Yok) duyulan inançtır. Daha iyi bir dünya tasavvuru olmadan, kapitalizmin her krizi (şu an yaşadığımız gibi) sonuçta yalnızca acı verici bir yeniden yapılanmaya neden olabilir. Zaten sömürülen ve sistemin dışına itilenler tarafından hissedilen bir acıdır bu. Bir alternatifin varlığı, dayanışmaya dayalı bir toplum kavramı, insanlığın savunusundaki temel silahlardan biridir. Toplumsal aklın ve toplumsal elin ürünlerinin, ortak mülkiyet ve kendi gelişimimizin temeli olduğu bir dünyanın mümkün olduğunun farkına varmamız gerekiyor. Marx'ın "insanların evrensel gelişimine ve onların toplumsal zenginlikleri olan ortak, toplumsal üretkenliğe bağlılıklarına dayalı bir özgür bireyler toplumu" sözlerindeki olasılıktır bu.³ Bu nedenden ötürü, fikir savaşı zorunludur.

Bu savaşta birçok biçimde kavga edilebilir. Bu, bir alternatifin ilk adımlarının atıldığı toplumlarda asıl sürecin derinleştirilmesinin önemine işaret eder. Daha iyi bir dünyanın var olabileceğine dair küçük belirtilerin, emperyalizmin toplu saldırılarının ortasında bile dünyanın her yerindeki mücadeleler için bir esin, bir alternatif olduğunun gösterilmesidir.

Ne var ki bu alternatif, ancak bu yolda verilen mücadelenin kendisinden doğacaktır. Bu mücadele, insanların ihtiyaçları ve toplumun onlara söz verdiği şey ile onların elde edebildikleri arasındaki uçurumdan kaynaklanan hoşnutsuzlukla başlayan mücadeledir. Burada, fikirlerin savaşı, kapitalizmin doğasına ait bilginin yaygınlaştırılmasıyla, yani yoksulluğun yoksulun suçu olmadığıнын, dışlanmanın dışlananların suçu olmadığıнын ve zenginliğin, insan eylemleri zincirinin sonucu olduğunun gösterilmesiyle başlar.

Bu mücadeleler de doğrudan doğruya bilgi hakkındadır

–insanlığın fikri başarılarına serbest erişimi reddeden mülkiyet haklarına karşı mücadeleler. Bunlar, metalaştırmaya, para ve fiyatın hayatın tüm yönlerini işgal etmesine karşı verilen mücadelelerdir. Bunlar aynı zamanda, tüm insanların kafalarındaki altının işlenmesinin ve tüm ihtiyaç ve kapasitelerimizin dile getirilmesinin aracı olan yeni demokratik biçimlerin de mücadelesidir. Kısacası, bunlar demokratik, katılımcı ve öncü bir alternatife yönelik mücadelelerdir.

Bununla birlikte, kapitalist küreselleşme ve neoliberalizm çağında, demokratik yerel kurumlardan daha fazlasına ihtiyaç duyulduğu açıktır. Coğrafi açıdan uzak olsalar da, insan eylemleri zincirinin bir parçası olarak birbirlerine içtenlikle yakın olan insanların ihtiyaç ve kapasitelerini nasıl anlayabiliriz? İşçi sınıfının diğer üyelerini rakip olarak değil de, ihtiyaçları olan insanlar olarak nasıl görebiliriz? Kapitalist küreselleşmenin tüm dünyada sömürdüğü emekçilerle olan birliğimizi ve karşılıklı dayanışmayı geliştirerek. Yalnızca işçilerin veya vatandaşların belirli mücadeleleri üzerinden değil, doğrudan bir toplumdaki diğer bir topluma temelden bağ kurarak.

Dayanışma temelinde bir dünya kurmak için, dayanışmayı gerçekten hayata geçirmeliyiz ve bu şekilde hem koşulları hem de kendimizi dönüştürmeliyiz. Nereye gitmek istediğimizi ve oraya gitmek için neyin gerekli olduğunu bilirsek, barbarlığa karşı insanlığı savunma savaşına başlamış oluruz.

Son olarak, dün gece Başkan Chávez ve Pablo González Casanova'nın, dünyada gerçek değişimler yapma ihtiyacı hakkındaki sunuşuyla ilgili olarak, bu konferansa uygun olan bir dil kullanmama, Marx'ı yorumlayarak bir açılım yapmama izin verin: İnsanlık ailesi düşüncesi barbarlık fikrini yenmek için yeterlidir. Fakat bu, gerçek barbarlığı yenmek için gerçek insan eylemini gerektirir.

4

YENİDEN SOSYALİST BİR DÜNYA DÜŞÜNCESİ

Seattle uyanışının ve kapitalist küreselleşmeye karşı diğer çarpıcı muhalefet gösterilerinin ardından, şimdi pek çok insan kapitalizm hakkında konuşuyor ve kendilerini anti-kapitalist olarak tanımlıyor.¹ Harika! Peki, anti-kapitalistler ne demek istiyorlar? “Bu uluslararası kapitalist kurumlar kötüdür, çünkü vatandaşların demokratik karar alma hakkını gasp ediyorlar” mı demek istiyorlar? Yoksa bu finansal spekülâtörlerin, gerçek iş imkânları yaratan gerçek ve üretken yatırımları azalttığını mı? Ya da şu ulusaşırı şirketlerin kâr etme dürtüsünün, insan haklarını tanımayan otoriter rejimlerle ittifak kurmalarına ve bu rejimleri güçlendirmelerine yol açtığını mı? Bu neoliberal politikaların; ücretlerin, çalışma koşullarının ve çevresel standartların aşağı çekildiği bir akıntıya neden olduğunu mu? Tüm bunlar karşı çıkmaya değecek kadar önemlidir; fakat bu, kendi içinde ve kendi başına, aslında kapitalizmden ziyade, kapitalizmin belirli politika ve uygulamalarına karşı çıkmaktır.

Kapitalizme alternatif olacak bir ideale, hedefe ihtiyacımız yok mu? Kimse kapitalizmin kısmen daha iyi olan bazı örnekleri olduğunu inkâr edemez –elbette büyük ölçüde işçi mücadelelerinin ve insanların bazı şeyleri değiştirmek için

giriştikleri hareketlerin sonucu olarak. Asıl soru, bu örneklerin emsalsiz tarihsel koşulların sonucu ve doğası nedeniyle, tüm dünya için genellenemez olup olmadıkları ya da (özellikle eşitsiz gelişim dünyasında küresel kapitalizm bağlamında) sürdürülebilir olup olmadıkları sorusu değildir.

Aslında sormamız gereken şu: *Hepsi bu mu?* İnsan kitlelerinin mülksüzlüğüne dayanan ve onları mülk sahipleri hesabına çalışıp kâr üretmeye zorlayan bu ekonomik sistemin hiçbir alternatifi yok mu? İnsanlık mirasının ve doğanın yarattığı zenginliğin, yalnızca özel parasal zenginliğin yaratılmasına yarayan araçlar olarak ele alındığı ve bu süreç içinde tüketildiğı bu sistemin hiçbir alternatifi yok mu? Mantığı tam da insanları ayırmak ve bölmek, insani dayanışma olanaklarını imkânsızlaştırmak olan bu sistemin hiçbir alternatifi yok mu?

Pek çok insan tek cümleyle *hiçbir alternatif yok* diyecektir. Onlara göre, alternatifimiz olmadığı için, yapabileceğimiz en iyi şey, kapitalizm içinde iyileştirmeler yapmaya çalışmaktır. İnsan yüzlü kapitalizmin tek gerçek alternatif olduğuna duyulan inanç, 20. yüzyılın iki büyük başarısızlığına çok şey borçludur. Bunlardan ilki, sosyalist adı verilen (daha gelişkin dünyada çok az insan bu şekilde tanımlar) hiyerarşik bir sistemle hızlı bir şekilde sanayileşmeye çalışan az gelişmiş ülkelerdeki deneyimlerdir. İkincisi ise, gelişmiş dünyada ekonomik bir sistem olarak kapitalizmi onarmaya çalışmaktan başka bir şey yapmayan (bazılarının kendilerini sosyalist olarak adlandırdığı) sosyal demokrat yönetimlerin başarısızlığıdır.

Bu örneklerin, kapitalizme alternatif potansiyelini tükettiğini kabul etmemiz neden gereksin ki? Kapitalizmin başlangıcından beri, insanlar onun şahsında insani değerleri yıkan bir sistem görmüşler ve toplumsal ve ekonomik ilişkilerin

merkezinin ortak insanlığını koyacak alternatiflere yönelmişlerdir. Yalnızca ütopyalarda ve 19. yüzyıla ait düşüncelerde değil, 20. yüzyıl deneylerinde de sermayenininkine alternatif olan bir mantığa, insanlara dayalı bir mantığa işaret eden belirtilirler ve gerçek örnekler vardır. Ama hepsi bu kadar değil; günlük mücadelede de sermaye mantığına karşı bu alternatif mantık, örtük de olsa mevcuttur. Yapmamız gereken, bu alternatif tasavvuru yeniden talep etmeye ve kurmaya başlamak –ve bu mücadelelerde örtük olanı açık hale getirmektir. Bir kez bunu yaptığımızda, anti-kapitalizmin kendi içindeki sınırlamaları açık hale gelir.

İlk Düşünceler

Gelin, ütopya hakkında, daha net bir ifadeyle Ütopya adası hakkında düşünelim. Thomas More'un *Ütopya*'sı on altıncı yüzyıl İngiltere'sinde; Ortaçağ köylülerinin, toprağa geleneksel erişimlerini, toprağın koyun otlağı olarak kapatılması nedeniyle kaybettikleri sırada yazılmıştı. More'un taslağını çizdiği bu efsanevi alternatif, toprak üzerinde ortak mülkiyetin bulunduğu, herkesten kendi üzerine düşen adil iş payını yapmasının beklendiği ve emek ürünlerinin para veya mübadele olmaksızın herkese ihtiyacına göre dağıtıldığı bir toplumdur. More, "mülk özel olduğunda, her şeyin ölçüsü para olduğunda" adalet ve refah nasıl [mümkün] olabilir diye sorar.

Ticari alışveriş ilişkilerinin reddedilmesi, ortak mülkiyet, işbirliği ve eşitlik gibi pek çok tema, Batı Avrupa'da 18. ve 19. yüzyılların başlarında kapitalizmin gelişimine paralel olarak geliştirilen kapitalizm eleştirilerine eşlik etmiştir. Bu, özellikle kapitalizmin kırsal topluma getirdiği değişimlerin reddedilmesinin bir parçasıydı. Artan eşitsizlik ve rekabet

ile diğerlerinin zararına kâr etme arzusu özel mülkiyetin bir sonucu ve var olan toplumsal ilişkilerin çözülmesinin kaynağı sayılmıştır. Yine de alternatif önerileri, sadece kapitalizm öncesi (idealleştirilmiş) bir geçmişin yeniden kurulmaya çalışılması olarak görülemez. Rekabet ve çekişmeye dayanan kapitalizm, hem mantıksız hem de doğrudan insani işbirliğine dayalı bir toplumdan aşağı görülmüştür.

Bu yüzden, kapitalizmi reddedenlerin çoğu üretim araçlarının ortak mülkiyetine ve işbirliğine dayalı bir toplumun kapitalizme üstün olacağını gösterebilecek deneyler yapmanın önemini savunmuşlardı. (Avrupalıların işgal ve yerleşmelerinin sonucu olarak Kuzey Amerika’da büyük miktarda kullanılabilir arazinin olması, aslında 19. yüzyılda bu prensipleri somutlaştıran birtakım ütopyacı toplulukların oluşmasına imkân vermiş ve herkese kapitalizme karşı uygulanabilir alternatifler olduğunu göstermenin bir yolu olarak görülmüştü.) Benzer şekilde, imalatta kooperatif işyerlerinin yaratılması da kapitalizmin rekabetçi niteliklerine kıyasla ortaklık ve işbirliğinin avantajlarını gösterecek bir araç olarak savunulmuştu. Oysa bu son gelişme, kapitalizmin daha da ilerlediğinin bir göstergesiydi ve kapitalizme karşı muhalefetin ehlileşmiş yönlerini yansıtmaktaydı, hem kapitalist sanayi tarafından yerinden edilen hem de istihdam edilen işçiler üzerindeki etkilerinin reddedilmesi anlamına gelmekteydi.

Kapitalizme karşı muhalefet, 19. yüzyılda (özellikle kapitalizmin en fazla gelişmiş olduğu İngiltere’de) büyük ölçüde işçilerin sömürülmesini hedef alan bir işçi muhalefeti haline gelmişti. Emek toplumdaki tüm zenginliğin kaynağı iken, nasıl olup da patronlar zenginleşirken işçilerin ücretlerinin azaldığı tartışılıyordu. Açık bir biçimde, işçilerin ürünlerinin bir kısmı onları çalıştıranlar tarafından çalını-

yordu. Bazıları, işçilerin (ya kendileri ya da devlet tarafından toplumsal atölyeler olarak kurulmuş) kooperatif atölyelerde kendi hesaplarına çalışmaları ve kapitalist şirketlere karşı rekabet etmeleri gerektiğini ileri sürerken, 19. yüzyılın en önemli ve etkili sosyalist teorisyeni Karl Marx bunu sert bir şekilde reddetmiştir.

Marx'a göre, kurulan kooperatif fabrikalarının işçilerin sermayeye boyun eğme durumunun yerini, işçilerin özgür ve eşit birliğinin alabileceğini gösterdiği doğrudur. Fakat bu kooperatifler kendi başlarına “güdük” kalacaklardır ve kapitalist toplumu asla dönüştüremeyeceklerdir. Marx, “toplumsal üretimi özgür ve işbirliği içindeki işçilerin büyük ve uyumlu sistemine çevirmek için” gerekli olan şeyin toplumu bir bütün olarak dönüştürmek, yani mevcut üretim araçlarını kapitalistler ve toprak sahiplerinden alıp üreticilerin kendilerine aktarmak olduğunu öne sürmüştür. Yine de Marx, hiçbir şekilde, öncüllerinin amaçlarını tamamen reddetmemiştir. Ütopyacılar “yeni bir toplumun hayali betimleme ve planlarını” çizmişler ve etrafta bunun propagandasını yapmışlardır; bununla birlikte Marx, söz konusu topluma ulaşma “araçlarının” farklı olduğunu ileri sürmüştür: “Hareketin gerçek koşulları artık ütopyacı masallarla bulanıklaşmayacak.” Öyleyse, bu amaçlar nelerdi... ve oraya ulaşma araçları hangi açıdan farklıydı?

İlk Sosyalistlerin Amaçları ve Araçları

Sosyalistlerin amaçlarının merkezinde, insani potansiyelin ve kapasitelerin tam olarak gelişmesini mümkün kılan bir toplumun yaratılması bulunur. Amaç, Henri Saint-Simon'un ileri sürdüğü gibi, “toplumun tüm üyelerine yeteneklerinin

gelişimi için mümkün olan en büyük fırsatı vermeye çalışmaktır”. Benzer şekilde, Louis Blanc da gerçek özgürlüğün “insanlara kendi yeteneklerini geliştirme ve uygulama *gücünün* verilmesi” olduğunu öne sürmüştür. Ve bu gücü almış herkes “gerçekten özgür olmak için yeteneklerini geliştirme ve uygulama *gücüne* sahip olmalıdır, ... toplum her bir üyesine hem eğitim, (zira *eğitim olmadan zihin gelişemez*) hem de emeğin araçlarını (ki onsuz insan etkinliklerinin tam olarak geliştirilmesi mümkün değildir) vermekle yükümlüdür.” Aynı tema açık bir şekilde *Komünist Manifesto*’nun soru-cevap şeklindeki ilk taslağında Friedrich Engels tarafından da ortaya konmuştur. Engels “Komünistlerin hedefi nedir?” diye sorar. “Toplumun her üyesinin tam bir özgürlük içinde, dolayısıyla bu toplumun temel koşullarını ihlal etmeden, tüm kapasitesini geliştirip kullanabileceği biçimde toplumu örgütlemektir” diye cevap verir. Bu hedef, *Manifesto*’nun (Marx tarafından kaleme alınmış olan) son versiyonunda, “birimizin özgürce gelişmesinin hepimizin özgürce gelişmesinin koşulu olduğu bir birlik” olarak sunulmuştur.

Daha dolaylı ancak herhangi bir kuşkuyla yer bırakmayacak bir ifadeyle, insani potansiyelin tam olarak gelişimi Marx’ın alternatif toplum kavrayışının tam kalbinde yatıyordu –tıpkı kapitalizmi reddedişinin merkezinde, bu potansiyelin gelişmesini önlemenin; insanları yük hayvanlarına ve eşyalara indirgeme eğilimine yol açması gibi. İlk yazılarından itibaren, Marx, gelişmiş insani ihtiyaçları olan, ihtiyaç ve kapasiteleri açısından mümkün olduğunca zengin insanların üretilmesi potansiyelinin altını çizmiştir. Zenginlik, aslında, “bireysel ihtiyaçların, kapasitelerin, hazların, üretici güçlerin evrenselliğinden başka nedir ki,” diye sorar. Ödül “tüketimde olduğu kadar üretimde de her yönüyle zengin bir bireyselliğin

gelişimidir.” Bu nedenle, insani zenginliğin artması, “bireyin yaratıcı yeteneklerinin mutlak gelişimi”, “tüm insani güçlerin başlı başına bir amaç olarak gelişimidir.” Oysa kapitalizmde, sermayenin hedefi kesinlikle bu potansiyelin geliştirilmesi değildir. Marx’ın *Kapital*’de yazdığı gibi, işçi; “nesnel zenginliğin işçinin kendi gelişme ihtiyacını karşılamak için var olduğu durumun tersine” kapitalistin sahip olduğu sermayenin değerini artırma ihtiyacını karşılamak için vardır.

Marx’ın öngördüğü birleşik üreticiler toplumunda; insanların çok yönlü gelişimi, “ortak, toplumsal üretkenliklerinin, kendi sosyal refahlarına hizmet etmesine” bağlı olacaktır. Burada üretimin artması işçilerin sırtından olmayacak, tam tersine onlar için; ihtiyaçların giderilmesi ve serbest zaman olanağına dönüşecektir –burada serbest zaman “serbest olarak belirlenmiş zaman içinde, herkesin uygun araçlarla sanatsal, bilimsel vb. gelişimini ifade eder”. Bu, “emeğin üretici gücünün en önemli unsuru olarak, bireyin tüm yönlerden gelişimi için ayrılmış bir zaman” olacaktır. İşbirliğine dayanan zenginliğin tüm kaynakları daha da gür akacaktır ve özgür bir şekilde birleşmiş üreticilerden oluşan bu toplumun ürünleri, insani bir toplum içinde potansiyellerinin tümünü geliştirmeye muktedir insanlar olacaktır.

O halde, Marx’ın kapitalizmi aşmanın araçlarıyla ilgili kavramsallaştırması, kendi öncüllerinden hangi yönleriyle farklılaşır? Gördüğümüz gibi, 19. yüzyılın pek çok sosyalistine göre, bu yeni toplumu kuracak yol, insanları kapitalizmden koparmak ve kapitalist olmayan bir alternatifin daha üstün bir toplumsal ve ekonomik düzenleme biçimi olduğunu göstermektir. Bunu öne sürenler, çoğunlukla bu yeni projenin doğruluğunu kanıtlamak için, ödenek sağlayacak olan hayırseverlere veya devlete yöneldiler. Ancak, Marx’a göre bu tür

eğilimler, kapitalizm dehşetinin açık olduğu fakat henüz “hareketin gerçek koşullarını” açığa çıkaracak ölçüde gelişmediği bir dönemin yansımasıydı.

Marx, çalışan insanların ne yaptığına bakmamızı önermiştir. Marx’a göre insanın, toplum ve doğa içindeki tüm varoluşsal özelliklerini yansıtan işçiler, ihtiyaçlarını karşılamak için verdikleri mücadeleden yola çıkarak, yeni bir toplum için savaşmanın dışarıya bakmaktan çok kapitalizm içinde mücadele edilerek başarıya ulaşacağını ortaya koymuşlardır. Zira, işçiler bu mücadele sayesinde ortak çıkarlarının farkına varmaya, kapitalizme karşı birleşmeleri gerektiğini anlamaya başlarlar. Bu, sadece bu mücadeleler sürerken ortaya çıkan, sermayeye karşı bir blok oluşturma meselesi değildir. Marx, sürekli olarak, mücadele sürecinin kendisinin, insanları değiştirdiğini, ihtiyaçları için mücadele eden insanların yeni bir ihtiyaç, yeni bir toplum ihtiyacı edindiğini vurgular ve “bir araç olarak ortaya çıkan bu yeni ihtiyaç, bir amaç haline gelir.” İşçiler kendilerini, kendi dünyalarını değiştirme kapasitesine sahip öznelerle dönüştürürler.

Bu, Marx’ın “devrimci pratik” olarak tanımladığı şeydir –“koşulların değiştirilmesi ile insan edimindeki veya kendindeki değişimin çakışması.” Marx’ın bir noktada belirtmiş olduğu gibi işçilere mesajı, “yalnızca toplumda bir değişim meydana getirmek için değil, kendilerini değiştirmek için de” yıllarca süren mücadelelerden geçmeleri gerektiğidir. Yirmi yılın üzerinde bir zaman geçtikten sonra, işçilerin, “uzun mücadelelerden, koşulları ve insanları baştanbaşa dönüştürecek bir dizi tarihsel süreçten geçmek zorunda kalacaklarını” bildiklerini yazar. Kısacası, bu yeni topluma ulaşmanın araçları onun için mücadele etme sürecinden ayrılamazdı –insanlar kendilerini yalnızca eylem halindeyken “eski sistemin pisliklerinden” kurtarabilirlerdi.

İşte bu nedenle, sosyalizm asla insanlara yukarıdan indilemezdi. Marx, bunun işçi sınıfının kendi eseri olduğunu ifade etmiştir. Bu, işçilerin yeni toplumu meydana getirirken ihtiyaç duyacakları demokratik kurumlar için de geçerliydi. Kendisini toplumun üstünde gören (ve aslında avını sıkıca saran bir boa yılanı gibi onu ezen –Marx’ın Fransız devletini tarif etme biçimi) hiçbir devlet, koşulların kendiliğinden değişmesi ve kendi yapısında gerçekleşecek bir değişim için zemin oluşturmaz. İşçiler, yalnızca hiyerarşiyi reddederek ve devleti, “toplumun üstünde duran bir organdan, toplumun emrinde bir organa” dönüştürerek, “insanları baskı altında tutan örgütlü güç yerine, kendi güçlerini oluşturan halk kitlelerinin kendi” devleti haline getirebilirlerdi. Yalnızca “üreticilerin kendi kendileri yönettiği” bir devlet, insanların kendilerini özgür kılacakları ve sosyalist bir toplumun temelini atacakları bir devlet biçimi olabilirdi.

Sosyalizm Düşüncesini Canlandırmak ve Yeniden Sosyalizmi İstemek

Kuşkusuz, sosyalist bir tasarımın yeniden gündeme gelmesi, 20. yüzyılın deneyimleri ve onun iki büyük başarısızlığıyla yüzleşme zorunluluğunu gerektirse de, bu sürecin bir yerden başlaması gerekir. Başlamak için, Marx’ın gayet net bir şekilde ortaya koyduğu gibi, insanların eylemleriyle gelişiklerinin, yeni bir toplumun; ihtiyaçları karşılamak için girişilen mücadelede ortaya çıkan değişimlerle sıkı sıkıya ilişkili olduğunun farkına varmaktan daha iyi ne olabilir? İnsani potansiyelin tam olarak gelişmesinin öncelikli olduğu bir sosyalist toplum kavramına dönmekten daha iyi ne olabilir?

Doğrudan doğruya bu tür bir tasavvurdan yola çıkmışsak, o halde anti-kapitalizm elbette bu mücadelenin bir parçası-

dır. Kapasite ve ihtiyaçları açısından çok yönlü oldukları için “zengin” diyebileceğimiz insanların gelişiminin, insanların ve doğanın yalnızca sermayenin büyümesinin aracı olduğu bir toplumla bağdaştığını kim söyleyebilir ki? Bu sosyalizm tasavvuru, aynı zamanda açıkça anti-kapitalizmin ötesine geçmekte ve yalnızca anti-kapitalist mücadeleye odaklanmanın sınırlandırıcı etkisine de işaret etmektedir. Bugünlerde insani potansiyelin tam olarak gelişmesinin, –baskının yalnızca birkaç kaynağının adını vermek gerekirse– ataerkillik, ırkçılık, emperyalizm ya da hiyerarşiyle bağdaştığını dşnebilemek mümkün müdür? Alternatif bir sosyalist toplum özlemi, insanların insanlık onuru ve sosyal adalet için verdiği çeşitli mücadelelerde potansiyel olarak her zaman var olmuştur. Gelin bu düşünceyi tazeleyelim ve yeniden sosyalizmi talep edelim!

SOSYALİZM GÖKTEN İNMEZ

Bazı insanlar iktidarı ele geçirmeksizin dünyayı değiştirebileceklerini düşünürler. Hatta, sakın sakın devleti kullanmayı aklınızdan geçirmeyin, derler.¹ Neden? Çünkü John Holloway’ın ileri sürdüğü gibi, “devlet aracılığıyla mücadele, kendi kendini mağlup etme sürecine girmek anlamına gelir.” Hatta daha da ilerisi, onlara göre, devlet (tanımı gereği) kapitalizm ile mücadele edemez. Neden? Çünkü devlet sermayenin bir parçasıdır; aslında, Holloway’ın dediği gibi, “Devlet (herhangi bir devlet) sermayenin kazançlı çıkmasını sağlayacak koşulları sağlamak için yapabileceği her şeyi yapmak zorundadır.”

Bu tarz düşünceler yeni değil. Ancak belirli bölgelerde (özellikle Latin Amerika’da) yeniden canlandırılması bir hayal kırıklığı ve yenilgi dönemini yansıtmaktadır. Devlet-egemen Sovyetler Birliği toplumunun ve onun takipçilerinin yeni bir dünya yaratma vaatlerini yerine getirmedeki başarısızlıkları ve sosyal demokrasinin sermaye mantığına teslimiyeti nedeniyle yaşadığı trajedi yüzünden ortaya çıkan hayal kırıklığı ve yenilgi, devletin yalnızca insan yüzü bir barbarlık sunduğunu göstermiştir.

Ne var ki, Holloway’ın “toplumun tam da devlet gücünün elde edilmesiyle değiştirilebileceği düşüncesini” reddetmemiz gerektiği yolundaki ısrarı iki belirgin yoldan çü-

rütülmüştür. Birincisi, çarpıcı ve heyecan verici bir biçimde, Venezüella'daki Bolivarcı Devrimle somut olarak çürütülüşüdür: Devlet iktidarı *olmaksızın* şu anda burada meydana gelen değişiklikleri hayal edebilir miydik?

İkinci olarak bu iddia, Karl Marx'ın düşüncelerinin rehberliğinde, genelde iktisadi sistem ve özelde sosyalizmin gelişim koşullarının kavranışıyla birlikte, *teorik olarak da* çürütülmüştür. Marx'a göre, işçilerin kapitalist sömürüye son verebilecek bir toplumun koşullarını yaratmak için devlet iktidarına ihtiyaç duydukları açıktır. Marx, “yeni bir topluma ilişkin hayali betimlemeler ve planlar” öneren ütopyacı kapitalizm karşıtlarının aksine, geleceğin toplumu için detaylı modeller, “reçeteler” yazmayı da reddetmiştir. Her iki durumdaki tavrı için de önemli bir gerekçesi vardı: Sosyalizm gökten inmez.

Bir Süreç Olarak Sosyalizm

Hiçbir yeni ekonomik sistem gökten inmez. Yeni üretici güçler ve üretim ilişkileri, gökten inmek veya entelektüellerin düşüncelerinden saf ve tamamlanmış bir halde ortaya çıkmaktan ziyade, var olan toplumun içinden ve ona karşı olarak ortaya çıkar. Bunun bir anlamı şudur: Yeni bir toplum başlangıçta asla tam olarak şekillenemez. Başlangıçta bu yeni toplum eski toplumun unsurları üzerine kurulmak zorundadır. Marx, kapitalizmin içinden çıkan sosyalist toplumun ister istemez “iktisadi, manevi ve entelektüel açıdan, hâlâ eski toplumun damgasını taşıdığını” vurgular.

Marx'ın diyalektik kavrayışının merkezinde, yeni bir toplumun ister istemez kusurlu bir biçimde ortaya çıkacağının ve tarihsel öncüllerini dönüştürerek, kusurlarını aşarak geli-

şçeğinin kabul edilmesi yer alır. Bu yeni toplum ancak *kendi* temelleri üzerinde dikildiğinde ve ancak *kendisini* üreten öncüller üzerine kurulduğunda, başlangıçtan beri var olan potansiyeli açığa çıkarabiliriz. Marx bunu, kendimizi eski toplumun yükünden kurtarmak için mücadele ettiğimiz bir süreç olarak görmekteydi.

Marx'ın, sosyalizmin ilk dönemine ilişkin özellikle saptadığı kusur tam olarak neydi? Genellikle ifade edilenin aksine, üretici güçlerin çok zayıf olması ve bu nedenle birincil görevin üretici güçleri geliştirmek olması değildi. Marx'ın tanımladığı özel kusur, eski toplumda eski düşüncelerle yetişen insanların doğasıydı –insanların ben merkezli düşünmeye devam etmeleri ve bu nedenle topluma kattıklarına inandıkları şeyleri geri alma hakkını kendilerinde görmeleri. Bu tür bir toplumun temel özelliği, mübadele ve alım satımın belirleyici olduğu, herkesin kendi çıkarını düşündüğü ve karşılığını almazsa kendisini aldatılmış hissettiği bir toplum oluşudur. Marx, bu davranışın eski toplumdan devralındığı konusunda oldukça netti; bu davranış, toplumu henüz hepimizin özgürlüğünün birimizin özgürlüğünün koşulu olduğu bir insanlık ailesi olarak algılamadığımızı açık bir şekilde gösterir.

Ancak; yeni toplum ortaya çıktığında geçmişten sürükleyip getireceği *tek* kusur bu benmerkezcilik olmayacaktır. Yeni toplum iktisadi, toplumsal ve entelektüel bakımdan hastadır: Ataerkilliğin, ırkçılığın, ayrımcılığın tarihsel kökleri; eğitim, sağlık ve yaşam koşullarındaki önemli eşitsizlikler yeni toplumun miras alabileceği unsurları arasındadır. İnsani gelişimin önündeki bu engelleri kabullenmek değil, bu kusurlara onları kusur olarak gören bir süreç içinde karşı koymak gerekir.

Sosyalizmin bir süreç olduğunu anladığınızda, benmerkezcilik, ırkçılık ve ataerkillik gibi kusurların varlığına ve-

rilecek yanıtın, bunları bütünleyecek kurumlar inşa etmek olmadığını da anlarsınız. Örneğin, 20. yüzyılda sosyalizmi kurma çabalarının çoğunun özelliği, insanlardaki içsel benmerkezciliğin, onları çalışmaya sevk etmek için gerekli ekonomik motivasyonu sağlayacak en önemli unsur olarak görülmesiydi. Teşvik prim sistemleri, kâr paylaşımı, çeşitli parasal teşvik biçimleri genel hale gelmiştir; bunun altında yatan mantık, üretici güçlerin zamanla gelişmesinin bir “damlama*” etkisine sahip olacağıydı, yeni insanlar aşamalı olarak ortaya çıkacaktı.

Aslında, *karşıt* etki meydana gelmektedir. Yeni bir toplumu eski toplumdan miras aldığı kusurları üzerine kurmaya çalıştığınızda, yeni toplumun devralmış olduğu eski topluma ait unsurları *güçlendirirsiniz*. Bencilliği teşvik ettiğinizde, insanların başkalarının çıkarlarını gözetmeksizin kendi çıkarlarına göre davranma eğilimini güçlendirirsiniz – bireyler, gruplar, dinler ve uluslar arasındaki bölünmeleri güçlendirir ve derinleştirirsiniz, eşitsizliğin normalmiş gibi gözükmesini sağlarsınız. Kendiniz için daha fazlasını elde etmenin herkesin çıkarına olduğu fikrini meşrulaştırdığınızda, eski topluma dönüşün koşullarını da yaratmış olursunuz.

Öz çıkar ilkesine dayalı yeni bir toplum inşa etmek nasıl mümkün olabilir? İkinci doğası olarak, birliktelikleri kendi farklılıklarını tanımalarına dayanan bir toplumu bu temelde nasıl yaratabilirsiniz? Şurası açık ki, eski toplumda yetişen insanların doğasını *görmezden* gelemeyiz. Marx, her bir sürecin öznelere kendine özgü insanlar olduğunu kesin olarak anladığı için, “herkese ihtiyacına göre” bölüşüm ilkesine dayalı bir toplumun *hemen* yaratılamayacağının farkındaydı.

* Hükümet politikası yoluyla hemen zengin olanların ceplerine konulmuş paranın daha az varlıklı olanların ellerine geçmesi. –*çev.*

Eski öznelere bu yeni yapıya yerleştirmek kaçınılmaz olarak bir felakete yol açacaktır. O, gerçek bir insan toplumuna, insanlık ailesine uygun olan adalet ve eşitlik sistemine doğrudan doğruya ulaşamayacağımızı anlamıştı. Ancak Marx, yeni toplumu yaratma yolunun, ilk ortaya çıktığında ister istemez içinde barındıracağı kusurlar üzerine *kurmak* olduğunu kesinlikle düşünmüyordu.

Sosyalist süreç daha ziyade yıkım ve inşanın birlikte ilerlediği bir süreçtir: Eski toplumdaki kalan unsurların (sermaye mantığının desteklenmesi dâhil olmak üzere) yok edilmesi ve yeni, sosyalist insanların yetiştirilmesi süreci.

İnsan ve Sosyalizm

Yeni, sosyalist insanların yetiştirilmesinin önemini 20. yüzyılda hiç kimse Che Guevara'dan daha iyi dile getirmemiştir. Sosyalizmi “kapitalizmin bize bıraktığı (ekonomik birim olarak meta, kaldıraç olarak bireysel maddi çıkar vb.) kör araçların” yardımıyla kurmaya çalışırsak, sonucun bilinç gelişimine zarar vermek olacağını anlamıştı. Yeni toplumu inşa etmek için, yeni maddi temellerle eş zamanlı olarak, yeni erkekler ve kadınlar yetiştirmenin de gerekli olduğunu vurgulamıştır.

Bu hedefi hatırlamamız gerekiyor. Nereye gitmek istediğinizi bilmiyorsanız, o halde hiçbir yol sizi oraya götürmeyecektir. Sosyalistler, daima, insanların birbirleriyle insanlık ailesinin bir üyesi olarak ilişkilendikleri bir dünya ve başkalarının refahının bizi ilgilendirdiğinin farkında olduğumuz bir toplum inşa etmek istemişlerdir; bu, sınıflar ve sınıf çatışmasının yerini, “birimizin özgürce gelişmesinin hepimizin özgürce gelişmesinin koşulu olduğu yeni bir birliğin” aldığı insani dayanışma ve sevginin dünyasıdır.

Kurmak istediğimiz dünya, her bireyin kendi potansiyelerini tam olarak geliştirebildiği birleşik üreticiler toplumdur. Marx'ın düşüncesinde bu dünya, “yaratıcı potansiyellerin mutlak gelişimine,” “insani doyumun tamamen başarıya ulaşmasına,” “tüm insani güçlerin kendinde bir amaç olarak gelişimine” imkân verecektir. Kapitalizmin yarattığı parçalanmış, sakatlanmış insanların yerini tam olarak gelişmiş birey, “farklı sosyal işlevlere karşılık farklı etkinlik biçimleri ortaya koyan tam olarak gelişmiş birey” alacaktır.

Fakat bu insanlar gökten düşmeyecekler; onların yaratılabileceği yalnızca tek bir yol var –kendi eylemleri aracılığıyla. İnsanlar yalnızca yaşamlarının her alanında hem zihinsel hem de bedensel yeteneklerini uygulayarak bu yeteneklerini geliştirebilirler; yeni eylemler gerçekleştirmelerine olanak sağlayan özel yetenekler edinirler. Koşulların değiştirilmesi ile insan edimindeki veya kendindeki değişimin çakışmasıyla (Marx bunu “devrimci pratik” olarak adlandırır) yeni toplum ve yeni insanlar inşa edebiliriz.

Açıkçası, kurumlarımızın ve ilişkilerimizin doğası bu tür bir kişisel gelişim alanını bize sağlamalıdır. Örneğin, üretimde demokrasi olmadan, ne yeni bir toplum inşa edebiliriz ne de yeni insanlar yetiştirebiliriz. İşçiler kendi kendilerini yönetmeye kalktıkları zaman, iş kavramıyla bunun uygulanmasını birleştirirler. O zaman, yalnızca *tüm* birleşik üreticilerin entelektüel potansiyelleri gelişmekle kalmaz, işçilerin, çalışma ve üretmenin daha iyi yolları hakkındaki “gizli bilgileri” de hepimizin yararlanacağı bir toplumsal bilgi olabilir. Demokratik, katılımcı ve öncü üretim, hem gizli insan kaynaklarımızdan yararlanır hem de yeteneklerimizi geliştirir. Ancak kafa ve kol birleşmedikçe, insanlar kapitalizmin yarattığı parçalanmış, sakatlanmış varlıklar olarak ka-

lırlar: Düşünenler ve yapanlar arasındaki ayrım devam eder –Marx’ın “insani yeteneklerin bir yönde gelişimi diğer yönde gelişimin sınırlanmasına dayanır” şeklinde tanımladığı modeldeki gibi. Üretimde demokrasi, herkesin özgür gelişimi için zorunlu bir koşuldur.

Peki, üretim nedir? Bu, fabrikada veya geleneksel olarak işyeri diye tanımladığımız bir yerde meydana gelen şeyden ibaret değildir. İnsanların gelişmesine katkı sağlama amacındaki her etkinlik (özellikle insani gelişmeyi doğrudan doğruya besleyenler) üretim olarak anlaşılmalıdır. Bunun yanı sıra, üretime rehberlik eden kavramların kendileri de üretilmelidir. Üretime rehberlik eden hedefler toplumların ayırt edici nitelikleridir. Bunlar kapitalizmde bireysel kapitalistlerin hedefidir: kâr. Oysa bunlar birleşik üreticiler toplumunda o toplumdaki insanların kendi gelişimleri için açık hedeflerdir. Yalnızca insanların ilgili her düzeyde kendilerini etkileyen (yani kendi semtleri, grupları ve bir bütün olarak toplumla ilgili) kararların alınmasına müdahil oldukları bir süreç yoluyla üretici etkinliğe rehberlik eden hedefler, insanların kendi hedefleri olabilir. İnsanlar bu demokratik karar alma sürecine dâhil olarak hem kendi koşullarını hem de kendilerini dönüştürürler –kendilerini yeni toplumdaki özneler olarak yaratırlar.

Hedeflerin demokratik gelişimi ve bu hedeflerin demokratik uygulamasının birleşmesi zaruridir, çünkü insanlar ancak o zaman eylemleri ve kendileri arasındaki bağlantıları anlayabilirler. Birleşik üreticiler toplumunda şeffaflık kuralıdır: Neyin yapılacağına kimin karar verdiği ve bunun nasıl yerine getirildiği her zaman açıktır. Şeffaflık sayesinde dayanışmanın temeli güçlendirilir. Karşılıklı bağımlılığımızın anlaşılması; ortak çıkarlarımızı, farklı ihtiyaç ve yetenekleri-

mizin tanınmasına dayalı bir birliği görmemizi kolaylaştırır. Üretkenliğimizin farklı yeteneklerimizin birleşmesinin bir sonucu olduğunu, birliğimizin ve üretim araçlarının ortak mülkiyetinin hepimizi ortak çabalarımızın mirasçısı yaptığını anlarız. Bunlar işbirliğinin tüm meyvelerinin bol bol alındığı koşullardır ve gerçekten önemli olan şeye –tüm insani güçlerin gelişiminin kendi içinde bir amaç olduğu koşulların yaratılmasına– odaklanabiliriz.

Tüm bu nitelikler ve ilişkiler eş zamanlı olarak birlikte var olurlar ve kurmak istediğimiz dünyada birbirlerini desteklerler. İşyerinde demokratik karar alma (kapitalist yönetim ve denetim yerine), etkinlik hedeflerinin topluluk tarafından demokratik yönetimi (kapitalistlerin yönetimi yerine), ihtiyaçları karşılamaya yönelik üretim (mübadele amacına yönelik değil), üretim araçlarının ortak mülkiyeti (özel veya grup mülkiyeti yerine), demokratik, katılımcı ve öncü bir yönetim biçimi (toplumdan kopuk bir devlet yerine), müşterek insanlığımızın tanınmasına dayanan dayanışma (benmerkezcilik yerine) ve insani potansiyelin gelişimine odaklanma (eşya üretimi yerine) –tüm bunlar tamamen insani bir toplumun, yeni bir organik sistemin parçalarıdır.

O halde, bu dünyayı nasıl kurabiliriz?

Sosyalist İnşa Süreci

Sosyalizm gökten inmez. Belirli toplumlarda ister istemez kök salmıştır. Bu nedenle detaylı evrensel modellere bel bağlamak bizi yanıltır. (Bolivarcı Devrime yönelik sol eleştirilerin pek çoğunun aslında onun daha önceki Sovyetler Birliği'nden farklı olmasından kaynaklandığını düşünün!) Her toplumun kendine özgü nitelikleri vardır: Benzersiz tarihi, gelenekleri

(dinsel ve milli olanlar dâhil), mitolojileri, daha iyi bir dünya için savaşılan kahramanları ve insanların mücadele sürecinde geliştirdikleri özel yetenekleri. Soyut reçeteler hakkında değil, insani bir gelişim süreci hakkında konuştuğumuz için, kendi yolumuzu seçtiğimizde, bize ait olduğunu düşündüğümüz yolda (bir başkasının sönük taklidindense) en emin şekilde ilerleyeceğimizi anlarız.

Hepimiz sosyalist inşa sürecine ekonomik gelişim düzeyi açısından farklı yerlerden başlarız –ve bu, başlangıç etkinliğimizin (kendi kaynaklarımıza bağımlıysak) ne kadarının geleceğe ayrılması gerektiğini doğrudan etkiler. Toplumların yerli kapitalist sınıfların ve oligarşilerin güçlerine bağlı koşulları, küresel kapitalist güçlerin bunlar üzerindeki nüfuz derecesi ve sosyalist bir yola koyulduklarında diğer toplumların desteği ve dayanışmasından yararlanabilme ölçüleri de oldukça farklıdır.

Ayrıca, birlikte yola çıktığımız tarihsel aktörler her bir durumda oldukça farklı olabilir: Son derece örgütlü bir işçi sınıfı çoğunluğu (geçmiş yüzyılların reçete kitaplarındaki gibi), bir köylü ordusu, öncü bir parti, ulusal özgürlük cephesi (seçilmiş veya silahlı), silahlı ayaklanmalar, yoksulluk karşıtı bir birlik ve adı sayılamayacak kadar çok veya ortaya çıkmak üzere olan varyasyonlar. Toplumsal devrimi başlatmanın yalnızca tek bir yolu olduğunda ısrar ediyor olsaydık, bilgiç aptallar olurduk.

Bununla birlikte, gerçekten sosyalist bir toplum inşa etmek için, her bir tekil yolda atılan adım çok önemlidir –devletin kontrolü ve dönüştürülmesi. Devlet iktidarı kapitalizmin kontrolünden çıkarılmadığında, sermayeye yönelik her gerçek tehdit yok edilecektir. Kapitalist devlet, kapitalist toplumsal ilişkilerin yeniden üretilmesi için önemli bir dayanak

noktasıdır; ordu, polis, hukuk sistemi ve devletin ekonomik kaynakları emilemeyen her tikel baskını boğmak için harekete geçirilecektir. Sermaye, kendini tehdit altında hissettiğinde daima devletin gücünü kullanır.

Öte yandan, yeni bir toplumun ebesi olarak hizmet etmesi amaçlanmış bir devlet hem sermayenin yeniden üretiminin koşullarını sınırlayabilir, hem de kapıyı bu yeni toplumun unsurlarına açabilir. “Demokrasi mücadelesinin” kazanılması ve “siyasal egemenliğin, burjuvazinin elindeki tüm sermayenin adım adım sökülüp alınmasına yönelik” kullanılması, hâlâ Marx ve Engels’in *Komünist Manifesto*’yu yazdıkları zamandaki kadar önemini korumaktadır. İşçi devleti, üretim araçlarının birleşik üreticilerin mülkiyetine geçirilmesi, gittikçe onların mantığına göre yönetilmesi ve kaynakların devlet mekanizmaları yoluyla eski toplumdan yenisine aktarılması açısından, sermayeye karşı yürütülen savaşta vazgeçilmez bir silah haline gelir.

Ancak bu süreç, Marx’ın da bildiği gibi, toplumdan kopuk ya da kendisini toplumun üstünde gören ve “toplumsal esaret için örgütlenmiş bir kamusal güç” olan devralınmış devlet biçimini değil, özel bir devlet biçimini gerektirir. Devletin kendisi, toplumun emrinde olan ve “üreticilerin özyönetimine” dayanan bir yapıya dönüştürülmelidir. İktidar aşağıdan yaratılmadıkça, eğilim, toplumun merkezinde olan birleşik üreticilerin kendi gelişiminden ziyade, bizden kopuk olan bir sınıfın ortaya çıkması olacaktır –ilerlemeyi denetim ve yukarıdan yönetmekle bir tutan bir sınıf.

Marx’ın, işçi sınıfının “mevcut devlet aygıtını... kendi amaçları için” kullanamayacağını durup dururken anlamadığını fark etmek önemlidir. Bunu tarihten öğrenmiştir. Özellikle, Paris Komünü’nde işçi devletin zorunlu şeklini –alt sınıfların yönetime dâhil olduğu demokratik ve âdemi

merkeziyetçi bir devlet– işçilerin kendiliğinden keşfetmiş olduklarını öğrenmiştir. “Tüm Fransa” diyordu Marx, “kendi başına çalışan ve kendi kendini yöneten komünler halinde örgütlenecekti”. Anarşist Bakunin’in işçi devleti hakkındaki şüphelerine verdiği cevap şudur: Evet, toplumun tüm üyeleri gerçekten hükümetin bir üyesi *olacak* “çünkü her şeyin başlangıç noktası kentlerin özyönetimidir”. Marx, tasavvurunun merkezinde “devrimci pratik” bulunduğu için, Paris işçilerinin öngörüsünün hemen farkına varmıştır.

Devrimci Pratik

19. yüzyılın pek çok sosyalisti için, yeni toplumu yaratmanın yolu insanları kapitalizmden koparmak ve kapitalist olmayan bir alternatife daha üstün bir sosyal ve iktisadi düzenleme olduğunu göstermekti; bunu ileri sürenler, çoğunlukla hayırseverlere veya bu yeni gösterim projelerine ödenek sağlayacak olan devlete yöneldiler. Marx’a göre, bu tür öneriler sermayenin ötesine geçmek için gereken temelin açık olmadığı fakat kapitalizmin dehşetinin açık olduğu bir dönemi yansıtıyordu.

Marx, ütopyacıların hedeflerini reddetmemiştir. Daha ziyade şunu ileri sürmüştür: “Yalnızca araçlar farklıdır ve hareketin gerçek koşulları artık ütopyacı masallarla bulanıklaşmayacak.” Peki, Marx’ın tarif ettiği farklı araçlar nelerdi: “İşçi sınıfının militan örgütlenmesi.”

Marx, çalışan insanların ne yaptıklarına bakmamızı önermiştir. İşçiler, ihtiyaçlarını karşılamak için kendi mücadeleleri aracılığıyla, yeni bir toplum için dövüşmenin dışarıya bakmaktan çok kapitalizm içinde mücadele edilerek yapılacağını açığa çıkarmaktaydılar. İşçiler bu mücadeleleri sayesinde ortak çıkarlarının farkına varmaya, kapitalizme karşı birleş-

meleri gerektiğini anlamaya başlarlar. Bu, sadece bu mücadelelerde ortaya çıkan sermayeye karşı bir cephe oluşturma meselesi değildir. Marx sürekli olarak, mücadele sürecinin kendisinin değişen bir şekilde kendi ihtiyaçları için mücadeleleri içerisinde insanların üretilmesi süreci olduğunu vurgular, “yeni bir ihtiyaç edinirler –toplum ihtiyacı– ve bir araç olarak ortaya çıkan şey bir amaç haline gelir.” Kendilerini, kendi dünyalarını değiştirme kapasitesine sahip öznelerle dönüştürürler.

Bu, Marx’ın “devrimci pratik” olarak tanımladığı şeydir –“Koşulların değiştirilmesi ile insan edimindeki veya kendindeki değişimin çakışması”. Marx’ın, belirtmiş olduğu gibi, işçilere mesajı, “yalnızca toplumda bir değişim meydana getirmek için değil, kendilerini değiştirmek için de” yıllarca süren mücadelelerden geçmeleri gerektiğidir. Yirmi yılın üzerinde bir zaman geçtikten sonra, işçilerin, “uzun mücadelelerden, koşulları ve insanları baştan başa dönüştürecek bir dizi tarihsel süreçlerden geçmek zorunda kalacaklarını” bildiklerini yazar. Kısacası, bu yeni topluma ulaşmanın araçları onun için mücadele etme sürecinden ayrılamazdı –yalnızca eylem halindeyken insanlar kendilerini “eski sistemin pisliklerinden” kurtarabilirlerdi.

Bundan ötürü, sosyalizm asla insanlara yukarıdan indilemezdi. Marx, bunun işçi sınıfının kendi eseri olduğunu ifade etmiştir. Paris Komünü bu yüzden onun için çok önemliydi. İnsanların kendilerini kendi eylemleri aracılığıyla ürettiklerini anladığımızda, bunun ancak işçilerin aracısı olarak devletin “üreticilerin özyönetimine” imkân sağladığı durumda, işçilerin hem koşulları hem de kendilerini değiştirebilecekleri aralıksız bir süreç olduğunu anlarız.

Demokratik bir devrim aracılığıyla, devrimci pratik insanların tüm alanlarda kendilerini geliştirmelerine imkân

verir ve kapasitelerini artırmaları için gereken koşulları sağlar. Sosyalist inşaa yolunda ilerlemeyi işçilerin kendilerini yönetme kapasitesindeki, kendi toplulukları içinde insanların ve bir bütün olarak toplumun demokratik, katılımcı ve öncü özyönetimlerindeki artışla, insanlar arasındaki gerçek dayanışmanın gelişmesiyle değerlendirebiliriz.

Bu sürecin amacını –insani potansiyelin tam olarak gelişmesine olanak sağlayan bir toplum– anladığımızda, (farklılaşan tarihlerinden ve koşullarından bağımsız olarak) tüm çabalara karşı öne sürülebilecek basit bir soru vardır: Yeni üretim ilişkileri mi kuruluyor? Asıl mesele, gitmek istediğimiz yere gidip gidemeyeceğimizdir, atılan bu adımların birleşik üreticilerin yeni ilişkilerini kuvvetlendireceği mi yoksa zayıflatacağı mı meselesidir. Yeni toplumun tek gerçek temeli işçi sınıfının birliğinin ve özgüveninin gelişmesidir, işçi sınıfının kendi gelişimidir. Aksi takdirde, kumdan kaleler kuruyoruz demektir.

21. Yüzyıl Sosyalizminin İnşası

Marx'ın Paris Komünü'nün ışığında kendi görüşlerini değiştirmeye hazırlandığı gibi, biz de şimdi 20. yüzyılın deneyimleri ışığında sosyalizm hakkında düşünmeliyiz.

21. yüzyıl sosyalizminin, kararların yukarıdan aşağıya alındığı, tüm inisiyatifin devlet görevlilerinin veya kendini yeniden üreten öncü kadroların elinde olduğu devletçi bir toplum olamayacağını anlamamız gerekir. Sosyalizm öncelikle insani gelişime odaklandığı için demokratik, katılımcı ve öncü bir topluma olan ihtiyacı vurgular. Bütün gücü elinde bulunduran bir devletin yönettiği bir toplum, sosyalizmi yaratabilecek insanları üretemez.

Aynı sebepten ötürü, sosyalizm popülizm değildir.

İnsanların devlete kendilerine kaynak sağlayacak ve tüm sorunlarına cevap verecek gözüyle baktığı bir toplum, insani kapasitelerin gelişmesini teşvik edemez; tersine, onların, tüm cevapları devletten ve her şeyi vaat eden liderlerden bekleyen insanlar olarak kalmalarını sağlar.

Ayrıca, sosyalizm totalitarizm de değildir. Öncelikle, insanlar ihtiyaçları ve yetenekleri açısından farklı oldukları ve farklılaştıkları için, gelişmeleri tanım gereği çeşitliliğin tanınmasını ve çeşitliliğe saygı gösterilmesini gerektirir. Üretim faaliyetinde, tüketim tercihlerinde veya yaşam tarzlarında tek tipliliğe yönelik devlet ya da topluluk baskısı, Marx'ın farklılığın tanınmasına dayalı birlik olarak selamladığı şeyin ortaya çıkışını desteklemez.

Sosyalizmin teknolojiye tapmak olmadığının da farkına varmamız gerekir –Marksizmin başına bela olan ve Sovyetler Birliği'nin öngörülen ölçekte bir ekonomiye kavuşmak için uçsuz bucaksız fabrikalar, madenler ve kolektif çiftlikler biçiminde yaşadığı bir illet. Tersine, küçük girişimlerin, hem aşağıdan daha fazla demokratik denetime imkân verebileceğini (böylece üreticilerin kapasitelerini daha fazla geliştirebileceğini), hem de insanların ihtiyaçlarına hizmet edebilecek bir çevrenin daha iyi korunmasını sağlayabileceğini kabul etmemiz gerekir.

20. yüzyılın deneyimlerinden ders çıkarabiliriz. Artık insanlar için iyi bir toplum geliştirme arzusunun yeterli olmadığını biliyoruz –daha iyi bir dünya kurmak için sermaye mantığından kopmaya hazır olmanız gerekir. Artık sosyalizmin, tüm inisiyatife el koyan ve kitlelerin kendi kendine gelişimine itimat etmeyen bir öncünün yukarıdan gelen çabaları ve vesayetiyle elde edilemeyeceğini biliyoruz. “İşçi sınıfı”, Rosa Luxemburg'un akıllıca altını çizdiği gibi, “hatalara düşme ve tarihin diyalektiğinden öğrenme hakkını istiyor.” İnsanların

tüm potansiyelini özgür bırakabilecek bir toplum hedefinden başladığımızda ve bu hedefe giden yolun insanların kendilerini geliştirmelerinden ayrılamayacağının ayırdına vardığımızda, tamamen insani bir toplum kurabiliriz.

Aslında, 20. yüzyıldan pek çok ders alındığını ve bunun Bolivarcı Anayasa’da cisimleştiğini öne sürüyorum. Aşağıdaki maddelerde 21. yüzyıl sosyalizminin unsurları ideal biçimlerinde bulunur: 299. maddedeki “genel insani gelişmenin temin edilmesine” yönelik vurguda; 20. maddedeki “herkes kendi kişiliğini özgürce geliştirme hakkına sahiptir” şeklindeki ifadede; 102. maddedeki “demokratik bir toplumda her insanın yaratıcı potansiyelini geliştirme ve kendi kişiliğini tam olarak gerçekleştirme”ne yönelik vurguda; 62. maddedeki insanların katılımının “onların hem bireysel hem de kolektif olarak eksiksiz gelişmelerini temin etmek için katılımını sağlayan zorunlu yol” olduğu şeklindeki ifadede; toplumun tüm seviyelerinde demokratik planlama ile katılımcı bütçe yapımının özdeşleştirilmesinde; 70. maddedeki “karşılıklı işbirliği ve dayanışma değerlerinin rehberlik ettiği birlik” biçimlerinin örneği olarak “her türlü özyönetim, ortak idare ve kooperatiflere” yönelik vurguda ve 135. maddede belirtildiği gibi, “dayanışma, toplumsal sorumluluk ve insani yardım gereğince yeteneklerine göre üzerlerine düşen yükümlülüklerde”.

Şimdi bunları gerçeğe dönüştürmek için mücadele zamanı.

6

Yedi Zor Soru

Nisan 2004'te, Bolivarcı Devrim Sürecinde Sendika Hareketi Komisyonuna Yugoslav özyönetim deneyimi hakkında bir sunuş yapmak için Venezüella'daki, Karakas, İkinci Dünya Bolivar Devrimiyle Dayanışma Konferansına davet edilmiştim. Bu deneyimden alınan derslerle ilgili konuşmamda (Venezüella'da çevrildi ve yayınlandı), özyönetimin temel niteliklerini, kırk yılda nasıl değiştiğini ve bazı olumlu ve olumsuz yönlerini saptadım.¹

Bir yıl içinde, Venezüella'da işçilerin yönetimine doğru ilerleme süreci oldukça hızlanmıştı. Öyle ki, Valensiya'da Nisan 2005'te Üçüncü Dünya Bolivar Devrimiyle Dayanışma Konferansı'nda 'Devrimdeki İşçiler: Bolivar Ortak Yönetimi, Alternatif bir Ekonomik Model' üzerine konuşmak için çağırıldığımda, Venezüellalı işçilerin ve devrimin ortak yönetime doğru ilerlemede karşılaşılabilecekleri sorunlara odaklanmaya karar verdim.

2004'te, Venezüella'da işçi yönetimi, özyönetim, ortak idare ve birleşmiş işçiler tarafından üretim fikri aslında bir özlem ve bir düştü. Bugün bu gerçekleştiriliyor –Invepal, CADAPE, CADELA ve ALCASA gibi kuruluşlar tarafından şimdiye değin atılan adımlar bunu gösteriyor (ve yakında daha fazla adım atılmasını umuyoruz). Bu, işçi yönetiminin gerçek sorunlarıyla mücadele etmeye kendimizi hazırlamak zorunda olduğumuz anlamına geliyor.

Sizleri bu sorunlar hakkında düşündürmek için, bugün Yugoslavya özyönetiminin olumsuz yönleri üzerinde durmak istiyorum. Özellikle, Yugoslav deneyiminden ortaya çıkan yedi zor soru olarak adlandırdığım şeyi ortaya atmak istiyorum. Bence orada ortaya çıkan sorunları anlamamız gerekiyor. Bu sorunlar bir şekilde (hatta belki de *daha kötü* şekilde) burada da ortaya çıkabilir. Eğer bu sorunlar baş gösterirse, önümüzde üç olasılık olacaktır:

1. Sorunlara çözüm bulunamayacak ve sağlıklı çözümler bulma konusundaki başarısızlık işçi yönetiminin itibarını sarsacak.
2. Sorunlar çözülecek –işçilerin kendileri tarafından.
3. Sorunlar çözülecek –başka birileri tarafından.

O halde, sorunlardan bahsetmeden önce, işçi yönetiminin kapitalizme yönelik tek gerçek nihai alternatif olduğuna ikna olduğumu vurgulamama izin verin. İşçiler üretimde işbirliği yaptıklarında ve çalışan insanlar faaliyetlerinin imtiyaz sahibinin sermaye sahipleri değil kendileri olduklarını anladıklarında, işçi yönetimi bir dizi nedenden ötürü bunun üretim faaliyetini örgütlemenin çok daha üstün bir biçimi olduğunu gösterebilecektir:

1. Kapitalist sömürü olmadığında, işçiler arasında mümkün olduğunca az iş yapma eğiliminden ziyade, işi daha iyi yapmak ve işin gururunu almak için işbirliği eğilimi gelişir.
2. İş yapmanın daha iyi yolları hakkında işçilerin kafalarındaki bilgi, kapitalistlerle paylaşılmayan bilgi, artık üretimi geliştirmek için hem şimdi hem de gelecekteki yeniliklere yönelik olarak ortaya çıkarılabilir.

3. Asıl rolleri izledikleri insanların sıkı çalıştıklarından emin olmak olan şeflerin ve gözetimcilerin maliyetinden kurtulursunuz. Ve üretim verimlilik temelinde değil de izlemenin kolaylaştırılması temelinde organize edildiği için, kapitalimin bu ve benzeri irrasyonel nitelikleri artık gerekli olmayacaktır.
4. İşçi yönetimi düşünceyle eylemi birleştirme, işyerinde düşünenlerle yapanlar arasındaki ayrımı sonlandırma olanağı sunar. Böylelikle, *bütün* işçilere kendi kapasitelerini ve potansiyellerini geliştirme imkânı sunar. Bu nedenlerdir ki, işçi yönetimi üretkenliği ve yaratıcılığı daha fazla besleyebilir.

Yugoslav özyönetimindeki sorunlarla ilgili herhangi bir tartışma doğru bağlama yerleştirilmelidir: Yugoslavya bir zamanlar bir başarı öyküsüydü; bu, bugün mutlaka hatırlanmalıdır. Hem Doğunun devletçi toplumlarına hem de Batının kapitalist toplumlarına bir alternatif olarak kısılanırdı. 1950’lerde özyönetime geçildiğinde büyüme oranları çok yüksekti ve büyüme 1960’larda ve 1970’lerde azalmaya başladığı halde, yine de oldukça yüksek kalmıştı. Yugoslavya bu dönemde, oldukça geniş bir köylü tarım toplumundan Batı Avrupa’ya sanayi ürünleri ihraç eden bir ülkeye dönüşerek sanayileşti.

Fakat belirttiğim gibi sorunlar da vardı. Geçen yılki konuşmada bahsettiğim bir sorunla başlamama izin verin: İşçi meclislerinin teoride öngördükleriyle fiilen yaptıkları arasındaki uçurum. Mareşal Tito, 1950’de işçilerin özyönetimiyle ilgili yeni kanunu yürürlüğe koyduğunda, Yugoslav işçilerin geriliğini ve pek çok insanın “işçiler, fabrikaların ve diğer işletmelerin karmaşık yönetim tekniklerine hâkim olamaya-

cakları” için işçi denetiminin erken doğmuş olduğuna ilişkin korkularını kabul etmiştir. Ancak Tito’nun cevabı şu olmuştur: “Herkesin eğitilmiş hale gelmesini bekleyemeyiz. Bütün işçiler tam da yönetim sürecinde, aralıksız çalışma ve yönetim sürecinde, gerekli deneyimi kazanacaklar. Yalnızca iş sürecine değil, kendi işletmelerinin tüm sorunlarına da aşina olacaklar. İşçiler, kayıtları nasıl tutacaklarını, ne kadar malzeme kullanabileceklerini, ne kadar biriktirebileceklerini... yalnızca pratik yoluyla öğrenebilecekler. İşletmelerinin birikiminin ne kadar yüksek olması gerektiğini... ve artık üründen kalanın ne kadarını kendi yaşam standartlarını yükseltmek için kullanılabileceklerini öğrenecekler.”

Son seferinde belirttiğim gibi, Yugoslav işçiler aslında işletmeleri hakkında iyi bir şekilde bilgilendirilmişler ve çoğu imalathane ve işletme düzeylerinde işçi meclislerinde hizmet etme deneyimi kazanmışlardı. Ancak, Tito’nun olacağını tahmin ettiği bir şey *gerçekleşmedi*. 1975’te, yeni kanunun yürürlüğe girmesinden 25 yıl sonra, Yugoslav yazar Jose Goricar, işçilerle yöneticiler ve uzmanlar arasındaki uçurumu şu şekilde betimlemiştir:

Bu [uçurum], ya işlevsel bir farklılaşma, bir bilgi ve uzmanlık hiyerarşisi olarak ya da... görevlerini yerine getirirken yaratıcılık, hayal gücü ve düşünce özgürlüğüyle ilgili kayda değer herhangi bir kriteri geliştirmek açısından işçilere yalnızca zayıf bir olanak sunan atomize ve monoton endüstriyel uygulamaların bir sonucu olarak ortaya çıkıyor. Tüm bunlara görece uzun ve yorucu iş gününü de eklersek, işçileri kendi iş organizasyonlarının yönetimiyle daha yoğun bir şekilde meşgul olmaktan alıkoyan koşulların tam bir kümesine sahip oluruz.²

Ne olmuştu? İşçi meclisinin üyeleri yatırım, pazarlama ve üretim kararları gibi önemli konularda karar verme *gücüne* sahip oldukları halde, yöneticiler ve teknik uzmanlara

kıyasla bu kararları alacak yetkinliğe sahip olmadıklarını düşünüyorlardı. Bu nedenle pek çok işletmede, işçi meclisleri yönetimden gelen tekliflere düşünmeden kafa sallama eğilimindeydi. (Ne de olsa, yöneticiler kuruluş gelirini paylaşıyorlardı ve kuruluşun iyi çalışmasında ortak çıkarları vardı.) İşçi meclisleri, işletme içinde yetkin olduklarını düşündükleri konuları tartışarak çok zaman harcıyorlardı –görelî gelirlerin adilliği gibi. İyi çıkmayan sonuçlar üzerine yöneticileri suçlamaya kalktıklarında, yöneticilerin cevabı ‘kararları siz verdiniz’ oluyordu. Fakat bu, işçilerin kabul ettikleri bir cevap değildi; genellikle aldıkları tutum, ‘biz işimizi iyi yapıyoruz ve sizden de işinizi iyi yapmanızı bekliyoruz’ oluyordu. İşçi meclisleri kötü önerilerde bulunan yöneticileri ara sıra işten çıkarıyordu. Bu tür durumlarda, bizzat hükümet gibi değil de hükümetinden memnun olmayan bir seçmen gibi işlev görüyorlardı.

Bu durumdan, uzmanlarla işçiler arasındaki bu uçurumdan nasıl kaçınabilirsiniz? İşçi yönetiminin hayata geçirilmesinden yirmi beş yıl sonra bile bu uçurum varlığını sürdürüyordu. Goricar, bunun gelişimin düşük bir seviyesi olduğunu ve işçilerin kendi kendilerine yol göstermeleri ve kendilerini eğitmeleri gerektiğini söylemişti. Ancak bizzat kendisi, monoton, uzun ve yorucu iş günlerine işaret ederek işçilerin kendilerini eğitmeleriyle ilgili herhangi bir önerinin içinde barındırdığı sorunu açığa çıkarmaktaydı.

Temel sorunun işyerinde eğitim olmaması olduğunu varsayalım. Bir işin muhasebe, defter kaydı, pazarlama ve benzeri bütün unsurları neden öğrenilmedi? Uzun, yorucu iş gününün üzerine bir şey eklemekten ziyade iş gününe bir şey eklendi. Başka bir deyişle, iş işçilerin yönetim ihtiyaçlarını karşılayan işçi üretim sürecini kapsayacak şekilde yeniden tanımlandı.

Açıkçası bu, geleneksel olmayan iş gününün uzatılmasını ve geleneksel iş gününün (üretkenliğin ve verimliliğin artırılmasını esas alan) kısaltılmasını gerektirir. Bu, Yugoslav özyönetim girişimlerinin yaptığı bir şey değildi. Peki ya sonuç? Pek çok girişimde, işçiler yasal olarak güce sahiplerdi ancak bu gücü kullanabilecek durumda değillerdi.

Öğrenmeyi kapsayacak şekilde işin ve iş gününün yeniden tanımlanması bu sorunun olası tek çözümüdür. Sorun şu ki, özyönetimin nasıl hayata geçirileceğini düşünmek zorundasınız.

O halde sormak istediğim ilk soru şu: Bir işletme içinde düşünenlerle yapanlar arasındaki bu ayrımı nasıl ortadan kaldırıabiliriz?

Şimdi Yugoslav özyönetim işletmelerinin ekonomide nasıl bir işlev gördüğüne ilişkin bir dizi soruna dönelim. Örneğin, bu işletmelerin ürettiği ürünlere olan talep azaldığında ne oldu? Kapitalizmde ne olacağını biliyoruz: Eğer metaların satışından kâr elde edilemiyorsa, insanlar çalışmaya ara verir, işi bırakırlar. Yugoslav işletmelerde böyle olmamıştır. Her işletmedeki işçiler arasında dayanışma vardı –kendi kolektif işinizi nasıl bırakabilirdiniz ki?

Bu yüzden, işletmeler üretime devam etmiştir –satış olmasa bile, stok yapmak için üretmişlerdir. Bu, bir bütün olarak ekonomik istikrar anlamında, kapitalizmle karşılaştırıldığında kötü bir şey değildir; çünkü maaşlar ödenmeye devam edecek ve işsizliğin sonucu olarak durgunluk derinleşmeyecektir. Bununla birlikte, işletmeler sadece işçilerin personel giderlerini değil, aynı zamanda hammadde ihtiyacını da karşılıyorlardı. Peki, ciddi finansal zorluklar yaşamadan bunu nasıl yapıyorlardı? Bu dönemlerde bütçe almak için bankalara başvuruyorlardı. Bankalar (sıklıkla geniş ölçekli özyönetim

işletmeleri ve yerel yönetimler arasında bir ortaklık vardı) bu tür durumlarda borç verme eğilimindeydiler. Ancak bu, firmaların bankalara bağımlı olma sorununu artırdı ve ayrıca, serbest banka politikalarının sonucu gibi, enflasyon eğilimlerine de kaynaklık etti.

Sorunlar bunlardı. Peki ya çözümler? O halde ikinci soru şu: İşçilerin yönettiği bir işletmede satışlar düştüğünde ne yapılmalı?

Yugoslav özyönetiminin başka bir özelliğine değinerek bu konuyu açalım. Farklı rakip işletmelerdeki işçiler arasında değil, tekil bir işletme içindeki işçiler arasında dayanışma vardı. Che Guevara 1959'daki Yugoslavya ziyaretinden sonra bu işletmelerin kârlarının işçiler arasına bölüşülmesinden vazgeçmemiz gerektiğini, “her bir firmanın rakipleriyle fiyat ve kalite açısından sert bir mücadeleye girdiğini” ileri sürmüştür. Che burada ciddi bir tehlike olduğunu da gözlemlemiştir, çünkü bu rekabet “olması gereken sosyalist ruhu tahrip eden faktörlere önyak”³ olabilirdi.

Evet, rakip işletmelerde çalışan işçiler arasında kesinlikle bir dayanışma yoktu. Ancak tek sorun bu değildi. Ayrıca yatırım tekrarı söz konusuydu. Bu işletmeler aynı pazara hizmet sunmak için mücadele ediyordu ve bu amaçla yatırım yapıyorlardı. Bunun sonuçlarından birisi, pek çok sektörde kapasitenin aşılması eğilimi oldu (özellikle 1970'ler ve 1980'lerde). Bu, işletmeleri finansal açıdan daha kırılgan ve bankalara daha fazla bağımlı hale getirdi.

O halde, üçüncü soru: Farklı işletmelerde çalışan işçiler arasındaki rekabette işçi yönetiminin rolü ne olmalı?

Gördük ki, tekil bir işletme içinde işçiler arasındaki dayanışma madalyonun bir yüzüdür. Yugoslavya'da işçilerin yap-

mak istediği şey kendi işletmelerinde işçi başına düşen geliri artırmaktı (hem kısa dönemde hem de uzun dönemde), bu nedenle daha modern ve makine yoğun teknolojiye yatırım yapma eğilimindeydiler. Bunun oldukça olumlu bir etkisi oldu –üretkenliğin önemli oranda artmasına neden oldu. Olumsuz tarafı ise, bu tarz yatırımlar çok fazla yeni iş imkânları yaratmadı. Bu yüzden, daha fazla gelir elde etmek için kırdan kente göç edenler iş bulamadılar. Sonuç Batı Avrupa’daki misafir işçiler gibi ya işsizlik ya da göçtü.

1950’lerde, yeni iş imkânı yaratma sorunu işletmelerden alınan vergilerle çözüldü ve bu kaynaklar yeni özyönetim işletmeleri kurmak için kullanıldı. Ancak bu mevcut işletmelerdeki işçileri mutsuz eden bir şeydi –devletin aldığı vergilerin *yapmaları gereken* yatırımları engellediğini öne sürüyorlardı. İşçilerin kendi yarattıkları geliri kontrol edemediği bir durumda bir özyönetim varlığından nasıl bahsedilebilirdi ki? Eğer Stalinci bir devlet işletmeleri sömürüyor ve önemli kararları kendisi alıyorsa, işçiler gerçekten nasıl yönetebilirlerdi ki? 1960’larda, federal devletin rolü önemli oranda azaltıldı; devlete verilen vergiler kesildi, devletin yatırımlardaki rolü azaldı ve işsizlik arttı.

Bu bizi dördüncü soruya götürür: Özyönetim işletmelerindeki işçilerin işsiz kalanlar ve dışlananlarla ilişkili sorumlulukları nelerdir? Yeni iş olanakları yaratmak kimin sorumluluğunda?

1960’larda ortaya çıkan işsizliğin ötesinde, işletmeler arasında ve dolayısıyla farklı işletmelerde çalışan işçiler arasında giderek artan bir eşitsizlik de söz konusuydu. Zengin işletmelerdeki işçilerin bunu hak etmiş olması gerekmiyordu. İki farklı işletmede tam olarak aynı şeyi yapıyor olabileirdiniz ve basitçe içinde bulunduğunuz için şanslı olduğunuz bir sek-

tör dolayısıyla veya tekel dolayısıyla ya da pazarda sizin işletmeniz lehine olan diğer faktörler dolayısıyla ciddi anlamda daha yüksek bir gelir elde edebildiniz. Yugoslavya’da bir söz vardı: “Önemli olan ne yaptığın değil, nerede yaptığın.” Yoksul işletmelerde çalışan işçiler bunun adil olmadığını düşünüyorlar ve gelirlerin arttığı zengin işletmelerde çalışan işçilere gıpta ile bakıyorlardı. İşçilerin buna tepkisi işletme gelirlerinin daha fazlasını personel giderlerine ayırmak oldu. Rekabet güçlerini koruyacak ve ileriye yönelik gelirleri artıracak yatırımlar yapmak için bankalara yönelmek zorunda kalıyorlardı; yani, daha yoksul işletmeler bankalara daha bağımlı hale geldiler.

Öte yandan, zengin işletmelerin sıklıkla banka sahiplerinin bir eklentisi olduğunu da unutmayın. Yugoslav özyönetimiyle ilgili çalışmaya başladığımda, merak ettiğim konulardan birisi bankalarla ilişkilerin zengin ve yoksul işletmeler arasında herhangi bir sorun yaratıp yaratmadığıydı. 1978 yılında Komünistler Birliği Merkez Komite üyesi birisiyle tanıştım ve kendisine “Zengin firmaların bankalardaki nüfuzlarını kullanıp kredi ihtiyaçları için yoksul firmalar üzerinde baskı kurmaları olası değil mi?” diye sordum. Cevabı şuydu: “Evet, bu korkunç! Bankalardan herhangi bir kredi almak için zengin firmalara düşük fiyatlarla satış yapmalarını sağlamak amacıyla yoksul firmalara baskı yapıldığını biliyoruz!” (Şimdi, bunların kapitalist firmalar olmadıklarını unutmayın –bunlar işçilerin geliri paylaştığı özyönetim işletmeleri). O zaman şoke olmuşum. Bu, korktuğum şeyden daha da beterd. Bu nedenle kendisine “Bununla ilgili siz neler yapıyorsunuz?” diye sordum (burada “siz”den kastım Yugoslavya Komünistler Birliği). “Yapılan şeyin bir bütün olarak işçi sınıfının çıkarlarına uygun olmadığını söylüyoruz. Onları bu tür şeyler yapmamaları için ikna etmeye çalışıyoruz. Ancak kafa-

larına vurmuyoruz –bu bizim işimiz değil ” dedi. Daha sonra kendisiyle Antonio Gramsci ve onun “organik aydın” olarak parti düşüncesi üzerine ilginç bir tartışmamız olmuştu.

Ancak *sorun* ortadaydı: Tekil işletmeler açık bir şekilde işçi sınıfının bütününün çıkarlarına uygun davranmıyordu, devlet işçi sınıfının bütününün çıkarlarına yönelik bir şey yapamıyordu ve parti de yapmıyordu. Bunun sonucunda işletmeler ve cumhuriyetler arasındaki eşitsizlik artmış, öz-yönetim sloganı altında belirli işçi gruplarının ayrıcalıkları çoğalmış ve dayanışma zayıflamıştı.

Tüm bu olguların ışığında, beşinci soruya geldik: Bir işçi özyönetim sisteminde bir bütün olarak işçi sınıfının çıkarlarını kim gözetecek?

Bu, kesinlikle en temel sorulardan biridir. Ancak Yugoslavya’daki özyönetim sorunlarıyla ilişkili başka bir şey söylememe izin verin. Belirttiğim gibi, ortaya çıkan durum zayıf işletmelerin bankalara bağımlı hale gelmesiydi. Bazı durumlarda, bu işletmeler bankalara sadece yatırım yapmak amacıyla borç para almak için değil, kendi topluluk üyelerine kişisel gelir sağlamak için de başvuruyorlardı. Bu, işçilerin kişisel gelirinin kendi işletmelerinde yaptıkları satıştan gelmesi gerektiğini belirten sosyalist üretim teorisiyle taban tabana zıttı. Ne var ki, banka yöneticileri sadece sahibi oldukları özyönetim işletmelerini değil, aynı zamanda yerel hükümeti de, komünü de temsil ediyorlardı. Ve komün temsilcisi “Onlara para ver. Onlara para ver, çünkü eğer vermezsen işletme başarısız olacak ve bu, işçilere bakmakla yükümlü olan komünün başarısızlığı olacak” diyecektir.

Başka bir deyişle, firmaların yaşar vaziyette tutulmasının nedenleri vardı: İşsizlik sorunundan kaçmak ve bir firma iflasa gittiğinde bunu önlemek. Ancak bu, iktisatçıların “gevşek

bütçe kısıtı” dedikleri bir soruna yol açmaktadır. Buna göre, eğer bir firma kurtarılacağını bilirse kendi sorunlarını çözmek için gerekli adımları atmasına gerek kalmaz. Örneğin, firma, verimliliği artırmak veya kendisini zayıf düşüren ürün hattını düşürmek yerine, yüksek mevkilerdeki arkadaşlarından kimin kendisini hayatta tutacağını belirlemek için çok daha fazla zaman harcayabilir. Bu, ekonomi için ne kadar rasyoneldir? Yugoslavya örneğinde, işsizliğe yol açmaksızın bu firmaların rasyonel hale getirilmesi ve yeniden organize edilmesi amacıyla, zayıf firmalarla güçlü firmaları birleştirerek bu sorunu çözmeye çalıştılar, ancak büyük ölçekli ve karmaşık firmalar, “işçinin süreçteki rolü azaltılıyor mu?” sorusunu da beraberinde getirdi.

Bütün bunlar bizi altınca soruya götürür: İşçilerin yönettiği işletmelerin başarısız olmalarına izin mi verilmeli?

Yugoslavya örneğini ele alalım: Yugoslavya’da tekil girişimlerdeki işçilerin kendi çıkarları doğrultusunda davranması, kapitalistlerin gerekli olmadığının gösterilmesi açısından başarılı oldu. İşçi konseyleri çıkarları doğrultusunda kararların alınması için doğrudan yöneticileri ve teknik görevlileri yönlendirebiliyorlardı. Böylece bu işletmeler üretkenliği ve işçi başına düşen geliri artıran yeni teknolojilere yönelme eğiliminde olacaktı. Yugoslavya örneğinden alınacak en önemli derslerden ve burada gösterilecek en önemli şeylerden birisi budur.

Bununla birlikte, Yugoslavya tekil işletmeler içindeki öz-yönetimin yeterli olmadığını da göstermiştir. Yugoslavya deneyimi, sadece özel bir işletme içindeki dayanışmanın mutlaka toplum içinde bir dayanışma anlamına gelmeyeceğini göstermekle kalmamış, aynı zamanda bu ilişkide yaşanan sorunları çözmekteki başarısızlığı; işçi yönetiminin gelişme-

sine ilişkin ciddi kısıtlamalar getirebileceğini de göstermiştir. Hatta, farklı işletmelerdeki işçiler arasında, üretim sektöründeki işçilerle sosyal hizmetlerde çalışan işçiler arasında veya, üreticilerle topluluklar arasında bağ kurma yolundaki girişimlere bile tek bir tema hükmetmiştir: öz çıkar. Eksik olan şey, toplum içerisindeki dayanışma duygusuydu.

Bunun sonucu ise işsizlik, artan eşitsizlik, kıskançlık, enflasyon eğilimleri, sosyal ve etnik gerilimin tırmanması ve nihayetinde, ülke dışındaki güçlere karşı birleşmede başarısızlıktı. Toplumsal dayanışmanın sağlanmasında yaşanan bu başarısızlık, toplumu finans sermayesinin ve emperyalist müdahalenin baskıları karşısında kırılğan hale getirmiştir. Yugoslavya etnik ve dinsel çeşitlilik açısından benzersizdi. Cumhuriyetler arasındaki ekonomik düzey farklılığı da ortadaydı. Farklılıklar dayanışmayı geliştirme sürecinde bir pota-da kaynaştırılamazsa, suiistimal edilir.

Buraya kadar ortaya attığım sorular hakkında düşünelim:

1. *Bir işletme içinde düşünenlerle yapanlar arasındaki bu ayrımı nasıl ortadan kaldırabiliriz?*
2. *İşçilerin yönettiği bir işletmede satışlar düştüğünde ne yapılmalı?*
3. *Farklı işletmelerde çalışan işçiler arasındaki rekabette işçi yönetiminin rolü ne olmalı?*
4. *Özyönetim işletmelerindeki işçilerin işsiz kalanlar ve refahtan yararlanamayanlarla ilişkili sorumlulukları neler?*
5. *Bir işçi özyönetim sisteminde bir bütün olarak işçi sınıfının çıkarlarını kim gözetmelidir?*
6. *İşçilerin yönettiği işletmelerin başarısız olmalarına izin verilmeli mi?*

Uzmanlar ve işçiler arasındaki uçuruma değinen ilk soru

dışındaki bütün sorular temel bir konunun varyasyonlarıdır: İşçiler tarafından yönetilen tekil bir işletme ile, toplumun bütünü arasında nasıl bir ilişki var? Bunlar işçiler tarafından yönetilen işletmelerle toplumun geri kalanı arasında bir ayrışma olduğu öncülünden yola çıkan sorulardır. Ne yazık ki, işçi sınıfının kabaca %50'sinin enformel sektörde çalıştığı, nüfusun neredeyse %80'inin yoksulluk sınırında olduğu bir toplumda, belirli işletmelerde toplanan bir işçi aristokrasisiyle işçi sınıfının çoğunluğunu oluşturanlar arasında keskin bir ayrışmanın olması şaşırtıcı değildir. Böylesi bir bölünmeden doğabilecek sorunları da unutmamalıyız.

Ancak eğer işçiler tarafından yönetilen işletmelerle toplumun geri kalanı arasında bir ayrışma yaşandığı yolundaki ön kabulle *başlamazsak*, o zaman bu zor soruların çoğu oldukça farklı görünecektir. Örneğin, işçiler tarafından yönetilen bir işletmenin satışları düşerse, *açıkçası* işletmenin talep olmayan şeyleri üretmeye devam etmemesi gerektiği açıktır. Ancak böyle dönemlerde işletmenin, toplumun ihtiyaçlarına yönelik olarak üretebileceği pek çok ürün ve işçilerin, belirli işletmelerde çalışmak yerine ilgilenebilecekleri pek çok yerel toplumsal ihtiyaç olsa gerek. Benzer şekilde, neden belirli herhangi bir işletmede çalışan işçiler, işsizlikten dolayı toplumun bütününden daha fazla sorumluluk taşısın ki? Bir bütün olarak işçi sınıfının çıkarlarının, tüm işçilerin meselesi olması gerekmez mi?

Kısacası, temel soru Yugoslavya'daki özyönetim biçiminde yaşanan türden bir sorundan, yani bir bütün olarak işçi sınıfı arasında dayanışma olmaması sorunundan nasıl sakınılacağıdır. Elbette, devlet; işçilerin yönetimindeki işletmelerden vergi toplama, kaynakları istihdam yaratmak için yoksulluğu azaltmak için kullanma sorumluluğunu alabilir. Bununla bir-

likte, Yugoslavya örneği, işçiler kendi işletmelerinden elde ettikleri gelir üzerinde sadece ve sadece kendilerinin hak sahibi olduklarına inanırlarsa, devleti uzak, verimsiz ve sömürücü olarak algılamalarının kuvvetle muhtemel olduğunu göstermiştir.

Ve bu bizi yedinci soruya götürür: İşçiler tarafından yönetilen işletmeler ve toplumun bütünü arasında dayanışma, doğrudan bu işletmeler üzerinden nasıl inşa edilebilir?

İşçilerin kendi topluluklarının –sadece kendilerine yakın toplulukların değil, daha uzak ve görece daha dezavantajlı toplulukların da– ihtiyaçlarıyla ilgili olarak kendi tartışmalarını yürütmeleri mümkün mü? Açıkçası, bu yönde bir gelişim bir süreç gerektirir. Bu, Bolivarcı Anayasa’da öngörülen süreçtir. 135. maddede vurgulandığı gibi, toplumun genel refahını temin, sadece devletin yükümlülüğü değildir; aynı zamanda “tek tek bireylerin de dayanışma, toplumsal sorumluluk ve insani yardım yoluyla üzerlerine düşen yükümlülükleri yeteneklerine göre” yerine getirmesi gerekir.

Bu anayasa, toplulukların ihtiyaçlarıyla özyönetimlerin taşıdığı olanaklar arasında bir bağ kurma düşüncesini, demokratik yerel planlama kavramıyla ifade etmiştir. Bu düşünceyle, adalet, eşitlik, dayanışma, demokrasi ve sosyal sorumluluk kavramlarını içeren bir pazar, alternatif bir ekonomik model tasavvur edilmektedir. Anayasanın rehberlik ettiği bu ideallerle Yugoslavya modelinin başına musallat olan pek çok sorundan sakınabileceğinizi düşünüyorum, özellikle de işçi sınıfının bütünsel çıkarlarından ziyade, kişisel çıkara odaklanmaktan kaynaklanan sorunlardan.

7

Radikal İhtiyaçlar Devrimi: Bolivarcı Sosyalizmin Arka Planı

Sadece radikal ihtiyaçlarla ilgili bir devrim radikal bir devrim olabilir... Radikal olmak meselelerin köküne inmektir. Ancak, insan için kök, insanın kendisidir.¹

Karl Marx

Kapitalizmin üzerinde bir hayalet dolaşıyor. Kapitalist küreselleşmeye ve neoliberal iktisat politikalarına karşı artan tepkilerin gerisinde, bir şeylerin yitip gitmekte olduğunu gösteren işaretler var. Bu kez, her zamankinden farklı, kapitalizmin özel biçimlerinin yarattığı tahribattan daha fazla bir şey, iktidar ve egemenliğin bilinen dağılımından daha da yıkıcı bir şey (yerel seçkinlerin, kapitalistlerin ve oligarşilerin hizmetinde olan hükümetlerin bile bir parça değiştirmek istedikleri bir şey).

Elbette buna eşlik eden belirtiler de var: Daha önce yer-yüzünü yerle bir eden “en büyük millet”in bağnaz saldırıları, yerkabuğunun tahrip edilmesi ve maden ocaklarının kâr amaçlı çalıştırılması ile eriyen buzulların gözyaşları, işçi sınıfına ve işçilerin kendilerine duyulan bağlılığı terk etme ve barbarlığa doğru hızla ilerleme yarışı.

Oysa bir an için, başka bir şey de görülebilir. İnsanların ihtiyaçlarından başlayıp, sermayenin varlığına yönelik tehdide dönüşen bir şey bu. Gerçekten geçerliliği olan bir tez varsa, o da işçilerin sermayenin büyüme dürtüsünü karşılamak için var oldukları tezi değildir. Geçerlilik taşıyan tez, tam tersidir. Yani “nesnel zenginliğin işçinin kendi gelişim ihtiyacını karşılamasına hizmet edeceği” iddiasıdır.² Bu, insani gelişim, insani yeteneklerin artması, insani kapasitelerin genişlemesi demektir. Bugün sermayeye karşı kendisini göstermeye başlayan bir alternatif “olmak zorunda”, daha iyi bir dünya olmak zorunda. İşte bugün, Marx’ın “zengin insan” kavramı, yani “tüketimde olduğu kadar üretimde de her yönüyle zengin bir bireysellik” anlayışı, yirminci yüzyılda sürgüne gönderilmiş olan gölgelerin arasından gün ışığına çıkmaya başladı.³

Tarihin Marifeti: Bir Venezüella Öyküsü

Sürprizlerde hep olduğu gibi, tarihin her zaman sunduğu inişli çıkışlı ve dolambaçlı seyir içinde, hayalet en umulmayan yerde belirdi: Venezüella’da.⁴ Venezüella’yı statükoya “hayır” diyerek alışılmadık bir yer yapan, bir yanda rantçı bir azınlığın gösterişli zenginlik ve tüketimi, diğer yanda toplumun ezici bir çoğunluğunun ağır yoksulluğu arasındaki korkunç uçurum değildi. Zira, süslü lafların ötesinde, insani gelişimle ilgili yeni bir mantığa gerçekten “evet” demek, bir protesto haykırışından daha fazlasını gerektirir; özgün bir kavrayışı, ihtiyaçları karşılayacak araçları ve iktidarı. Ve, eğer burası “yirmi birinci yüzyıl sosyalizmi”nin kurulabileceği bir yer olacaksa, bütün bunlara ve daha fazlasına ihtiyaç duyulacaktır.

Petrol rantının yalnızca bir azınlığı zenginleştirmekle kalmayıp, aynı zamanda imalat ve tarımın (ve dolayısıyla sanayi işçi sınıfının ve köylülerin, yirminci yüzyıl sosyaliz-

minin seçilmiş insanların da) fiilen yok olmasına katkıda bulunduğu bir ülkede bu beklenebilir miydi? Petrol kaynaklı döviz kuru ve ulusaşırı şirket yapılanması bileşiminin, ucuz ithal mallarla petrol dışı ihraç mallarını ezdiği ve yerli üretimi boğduğu bir yerde? Toprak tekelinin, yetersiz altyapının ve kentlerdeki gelirin daha yüksek olmasının teşvikiyle panik içinde kentlere kaçan köylülerin, yüzde seksenden fazlası enformel sektörde bulunan bir işçi sınıfı için hammadde ürettiği bir yerde? Nüfusun büyük bir kısmının, formel ve enformel sektörlerde, birbirlerine ülke dışında üretilmiş malları sattığı bir petrol ekonomisi. Ülkenin bazı bölümlerinin; elektrikli olmadığı, suların akmadığı, yolların asfaltlanmadığı yüzyıllar öncesinin düzeyinde yaşadığı ve yoksullukla ilgili tahminlerin yüzde seksenlere vardığı bir petrol ekonomisi. Venezüella’da yirmi birinci yüzyıl sosyalizmi mi?

Petrol zenginliği Venezüella ekonomisini basitçe çarpıtmaktan çok daha fazlasını da yapmıştı. Devlet; topluma dayanmak yerine kendisini, uluslararası geliri petrol rantı biçiminde ele geçirebildiği ölçüde, Venezüella toplumunun üstünde görmekteydi. Devletin kendisi rantın alıcısı, insanların çoğunun gözünde rantın kaynağı olduğu için, en yüksek arzu nesnesi olmuştu. Yerel değer üretimi rant ele geçirmeye göre daha az önemli hale gelmişti: “Venezüella’da sınıf mücadelesi devletin etrafında dönüyordu, öncelikli amaç iç piyasada üretilen artı-değeri sahiplenmek değil, devletin aracılık ettiği petrol rantını ele geçirmektir.”⁵ Asalak bir kapitalist sınıf, yaygın kayırmacılık kültürü ve yolsuzluk, insanları etkili noktalara yükselten rantçı davranışın doğal bir ürünleridir.

Burada devletten en fazla çalanların ödüllendirildiği ve “para neredeyse ben de oradayım” lafının insanlar için bir nakarata dönüştüğü bir kültür ortamından bahsedilirdi. Para devlette olduğu için, devletin kontrolü –kitlelere bira-

kılamayacak kadar önemli bir mesele– zaruridir; bu amaçla, “demokratik partiler” devletin gücünün, iş olanaklarının ve parasının güvenli ellerde (yani kendi ellerinde) kalmasını sağlamak için bir antlaşma yaptılar. Peki ya yoksullaştırılmış çoğunluk, “halk”? İyi zamanlarda yukarıdan ağızlarına bir parmak bal çalındı; genel anlamdaysa kimsenin umurunda değildi.

Hugo Chávez Frias 1993 yılında hapisneden “Milli servetten milyarlar çalınırken, Venezüella’da her dakika, ilaç ve gıdasızlık yüzünden sağlığı tehlikede olan yüzlerce çocuk dünyaya geliyor ve sonunda geriye kan ağlayan bir ülke kalıyor” diye yazmıştı. 1992 yılında, “demokrasi adına” Venezüella halkını köleleştiren “yabancılaştırıcı siyasal yalanlar” rejimine karşı bir isyana öncülük ettiği için tutuklanmış askeri bir memur olan Chávez, “hiçbir şekilde değişimi başlatma iradesine sahip olamayacağını topluma gösteren siyasal bir zümreye, herhangi bir şekilde güvenilmesi için bir neden” olmadığını dile getirmiştir.⁶

Asalak kapitalistler, yolsuzluk ve kayırmacılık kültürü ve (doğal olarak kuzeyin emperyalist haydutları tarafından onaylanmış) yalancı bir demokrasiyle çarpıtılmış bir ekonomi: Bir fırtına olmaksızın temizlenmeyecek kadar kirli bir gökyüzü. Ve Venezüella’nın ihtiyaç duyduğu şey, fırtınaydı. Hem de birden fazla. İktisadi bir devrim, siyasal bir devrim ve kültürel bir devrim.

Neoliberalizmin Yarattığı Sorunlar

1970’lerde “petrol ekmek” (yani, petrol fiyatlarının yüksek olduğu bu dönemde yüksek devlet gelirlerini Venezüella’yı modern endüstriyel bir ekonomiye dönüştürmek için kullanmak) ile ilgili çok şey konuşulmasına rağmen, devletin bu ko-

nudaki harcamaları ve projeleri çok az sonuç verdi. Venezüella petrol ve başka küçük şeyler ihraç eden bir ülke olarak kaldı. Bu yüzden, yüksek petrol gelirine dayanan yüksek devlet harcamaları ve pahalı ithal malların tüketimi alışkanlığında herhangi bir kısıtlamaya gidilmeksizin 1980’lerde petrol fiyatları düştüğünde, Venezüella kendisini yoğun bir ticaret ve bütçe açığı içinde buldu. Uluslararası rezervleri tükenmişti, Venezüella hükümeti uluslararası sermayenin taleplerine teslim oldu ve neoliberal bir politika başlattı.

Neoliberal paketin ilk bölümü olan fiyat artışlarına Venezüellalı kitlelerin 1989’da yüksek sesle “Hayır!” dediği iyi bilinmektedir. Sıkça olduğu gibi, bu kendiliğinden patlama, “Caracazo”* mesaj ve öfke dolu olsa da, nihayetinde çok az şey ifade ediyordu. Neoliberalizm, 1990’larda özelleştirmeler ve kesintilerle ilerledi ve ulusaşırı petrol şirketleri Venezüella’nın petrol bölgelerine memnuniyetle geri çağrılırken, ulusal petrol şirketi PDVSA sihirli bir oyun oynayarak (transfer fiyatlandırması yoluyla) devletin petrol gelirlerinin yok olmasına neden oldu.

Aslında Caracazo’nun tek kalıcı etkisi, vahşi bir şekilde bastırılması kışkırtılan 1992 askeri ayaklanması oldu. İsyanın kendisi başarılı olduğu için değil, neoliberalizmi reddeden ve Venezüella’ya parlamenter demokrasinin ötesinde gerçek bir demokrasi getirmeye ant içen isyanın lideri, Hugo Chávez, popüler bir kahraman olarak ortaya çıktığı için. Chávez 1993’te, oy verme eylemini “demokrasinin başı ve sonu” haline getirerek Venezüella halkını köleleştirmek için uyutmak yerine, “egemen halk kendisini iktidarın amacı ve öznesi haline getirmelidir. Bu seçenek devrimciler açısından tartışma konusu haline getirilemez”⁷ diye yazdı.

* 1989’da Karakas’ta yüzlerce kişinin hayatını kaybettiği büyük isyan. –çev.

Demokrasi Savaşının Başlangıcı

Chávez 1998’de devlet başkanlığına seçildi ve derhal, Venezüella anayasasını yeniden yazmak için bir Kurucu Meclis talep etti. 1999’la birlikte Venezüella’nın yeni bir adı (Bolivarcı Venezüella Cumhuriyeti), yeni bir anayasası (Bolivarcı Anayasa) ve bu anayasaya göre seçilmiş yeni bir Ulusal Meclisi ve başkanı vardı.

Artık, amaç olarak tekrar ve tekrar insan gelişimi temasına dönen, insani potansiyelin gerçekleşmesi için onur ve dayanışmanın önemini vurgulayan ve –ilişkileri “hak ve görev eşitliğine, dayanışmaya, ortak çabaya, karşılıklı anlamaya ve karşılıklı saygıya” dayanan– bir insanlık ailesi kavramını cisimleştiren bir anayasa vardı. Bu anayasadaki anlayış, “dayanışma, toplumsal sorumluluk ve insani yardım gereğince yeteneklerine göre bireylerin üzerlerine düşen yükümlülüklerin” olduğu bir toplum düşüncesi idi.

Burada ayrıca, kendilerini kendi etkinlikleri aracılığıyla üreten yeni Bolivarcı öznelerle, yani halkla ilgili bir tasarım da vardı. “Halkın kamusal işlerin yönetiminin oluşturulmasına, yürütülmesine ve denetimine katılması, onların hem bireysel hem de kolektif olarak eksiksiz gelişimini sağlayacak katılımı başarmanın zorunlu yoludur” biçimindeki anayasa hükmü ile siyasal alanda, “finansal yapıda olanlar, tasarruf fonları, topluluk işletmeleri ve diğer birlik biçimleri de dâhil olmak üzere karşılıklı işbirliği ve dayanışma değerlerinin yol gösterdiği her türlü özyönetim, ortak idare, kooperatifler” vasıtasıyla ise iktisadi alanda katılımın araçları oluşturulmuştu. Bu, “demokratik, katılımcı ve öncü” bir toplum talep eden ve öncel olarak “ulusal kimliğin parçası olan değerlerde cisimleşen sosyal dönüşüm süreçlerine aktif, bilinçli ve ortak

katılıma” dayanan özneler olarak insanların eksiksiz gelişimini benimseyen bir anayasadır.

Bu anayasa, baştanbaşa insani ihtiyaçlar, eylemler ve gelişimlerle ilgili bir mantık silsilesidir. Halbuki sermayenin ne dili, ne de mantığı böyledir. O halde bu, antikapitalist bir anayasa mıydı? Yirmi birinci yüzyıl sosyalizmi için bir anayasa mı?

Tam olarak değil. Aslında Bolivarcı Anayasa kapitalizm hakkında bunları söylemez, içinde kapitalizmi destekleyici temel öğeler barındırır: Anayasanın 115. maddesi, mülkiyet hakkını garanti altına alır, 299. madde ise; büyüme ve istihdamın yaratılmasında özel teşebbüse bir rol verir. Anayasanın 112. maddesi, devleti özel teşebbüsü desteklemeye çağırır. 311. ve 318. maddeler dengeli bir bütçenin gereklerini (yıllık bütçe temeli üzerinden) anayasada sağlama alır ve para politikası oluşturması ve uygulaması için Venezüella Merkez Bankası’na özerklik tanır.

O halde bu anayasa, kapitalizmi (ve aslında neoliberal “Washington Konsensüsü”yle ilgili unsurları) birçok bakımdan desteklemesine karşın, insanların “iktidarın amacı ve öznesi” olduğu devrimci bir unsur içeren, insani gelişime ve “demokratik, katılımcı ve öncü bir topluma” odaklanan bir anayasadır. Peki biz, bu belgede görünürde birbirine zıt iki eğilimin birlikte yer almasına şaşırmalı mıyız?

Tersine, Bolivarcı Anayasa’nın çağının güç dengesini gösteren bir fotoğrafı temsil ettiğini kabul etmeliyiz. Bir tarafta sermaye mantığına destek vermesi, diğer tarafta insani gelişime ve devrimci pratiğe altüst edici bir şekilde odaklanması bakımından, anayasa zıt ve birbiriyle bağdaşmayan unsurlar içerebilir. Bu özel bileşim, Chávez’in kapitalizm ve sosyalizm arasında üçüncü bir yolun mümkün olduğuna dair başlangıç-

taki inancıyla tutarlı olmasına rağmen, nihai (ve halen cevaplanmamış) soru, hangi unsurun kazanacağıdır.

Ekonomi Yönetimi

Ekonominin başlangıçtaki yönelimine bakacak olursak, 2001–2007 Ulusal Kalkınma Planı’nda belirtildiği gibi, ağırlıklı eğilim açıkça görünmektedir. Venezüella’nın ekonomisini çeşitlendirmesi; tamamen petrole bel bağlamaktan uzaklaşıp, hem iç piyasaya hem de uluslararası piyasaya hitap etmek için tarım ve sanayi gibi sektörlerin kalkınmasını sağlayarak iktisadi bir dengeye kavuşması gerekiyordu. Bu plan bahsedilen dengeye, stratejik sanayi dallarında devletin varlığıyla birlikte özel teşebbüs ve yatırıma dayanarak ulaşılabileceğini ileri sürüyordu. Buna, özel sektöre ve kamu sektörüne karşı “alternatif ve tamamlayıcı bir yol” olarak, aile, kooperatif ve özyönetimli küçük ölçekli işletmelerden oluşan “toplumsal ekonominin” geliştirilmesini de eklemek gerek.

Ekonominin buradaki algılanma biçimi kesinlikle neoliberal modelden farklıydı. Gündeme getirilen plan, neoliberal piyasa tapınmasını, petrol ve diğer devlet endüstrilerinin özelleştirilmesini reddediyordu ve devleti etkin bir şekilde kullanmaya kararlıydı. Ancak bu kapitalizme bir reddiye değildi.

Doğrusu, insanların “hem bireysel hem de kolektif olarak eksiksiz gelişiminin” sağlanacağı özyönetim ve kooperatif etkinlikleri için nasıl bu kadar küçük bir rol tasarlandığı konusu, dikkat çekiciydi. Planlanan toplumsal ekonominin birimleri küçüktü. Bunlar sermayenin demokratikleştirilmesi yoluyla, Eğitim ve Kadın Gelişim Bankası gibi kurumlardan gelen mikro finansmanla teşvik ediliyordu. Denetimler ve vergi yükü azaltılarak (tanıdık bir neoliberal çözüm) ve

eğitim verilerek, enformel sektör toplumsal ekonomiye dahil edilebildi; Plan, “enformel işçilerin küçük işletmecilere dönüştürülmesinin” zorunlu olduğunu savunuyordu. Burada devletin amacının “yükselen bir yönetici sınıf yaratmak” olduğu bildirilmişti.

Ancak, toplumsal ekonomi Plan’ın merkezinde değildi. Tasarının, ekonomiyi dönüştürme konusunda gerçekten önem verdiği şey, hem yerli hem de yabancı özel sermayeyi teşvik etmektir. Devletin yatırım için daha iyi koşullar yaratması gerekiyordu: Finansal istikrarı geliştirmek, doğal kaynakların kullanılması için üretim zincirleri oluşturulmasını teşvik etmek, serbest ticaret bölgeleri oluşturmak, “artarak demokratikleşen bir yönetsel kapitalizm yaratmak için” borsaı teşvik etmek, döviz kurlarını istikrarlı hale getirmek ve genel olarak “ülkedeki yabancılara ait yatırımlar için bir güven ortamı” oluşturmak.

Böylesi bir sistem, neoliberalizme bir alternatiftir, ancak kesinlikle antikapitalist bir alternatif değil. Bu alternatife esin kaynağı olan teorik kavrayış ise oldukça açıktır: Osvaldo Sunkel’in; aynı zamanda Latin Amerikalı iktisatçıların kolektif bir çalışması olan *Development from Within: Toward a Neostructuralist Approach for Latin America* (İçerden Kalkınma: Latin Amerika İçin Yeni-yapısalcı Bir Yaklaşım Doğru) eserinde yer alan fikirler. Sunkel, “iç kaynaklı yapısal faktörler” gibi Latin Amerika’nın azgelişmişliğinin temel kaynaklarını tanımlayan yeni-yapısalcılığın “ortodoks yeni muhafazakâr ekonomik uyarlama programlarına teorik bir alternatif olarak ortaya çıktığını” açıklamıştır.⁸ Tam da bu sorunların kökleri derinlerde olduğu ve küçük çaplı düzenlemelerle sağlanacak çözümlerin çok ötesine geçtiği için, devletin aktif ve dinamik bir rol almasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Ne var ki bu, *içeriye* yönelerek, (ilk yapısalcıların vurgu-

lamış olduğu gibi) “daha önce ithal edilmiş olan malların yerine yerel olarak üretilmiş malları koyarak” yapılamazdı. Bir kere bu strateji “modern ve rekabetçi ulusal bir girişimci sınıf yaratma konusunda başarısız olmuştu.”⁹ Tersine, yeni yapısalcılıkta devletin yönelimi, iç kaynakları harekete geçirerek ve bunların etkin bileşimi önündeki engelleri kaldırarak *içeriden* kalkınma için bir temel oluşturmaktır. “İç kaynaklı kalkınmaya” yönelik bu stratejide, aktif bir rol alan devlet, arz tarafında yer alacaktır. Girişimci olarak değil, piyasa başarısızlıklarını düzelter ve teknolojinin gelişmesini, üretkenliğin artmasını ve birikimi teşvik eden bir yönetici olarak.

Sunkel’in burada ileri sürdüğü sanayi stratejisi “bugün sanayileşmenin, birikimin, teknik ilerlemenin sağlanması ve yaygınlaşması, üretkenliğin artması için temel iç kaynaklı çekirdekler olarak adlandıracağımız şeyin yaratılmasında esas dayanak olarak değerlendirilen endüstrilerin kurulması”¹⁰ diye başlar. Amaç, ulusal sektörlerin sadece iç piyasaya hizmet vermesine değil, aynı zamanda “girilmesi zor olsa da imkânsız olmayan uluslararası bağlama yeni eklenme biçimlerini” takip etmeye de olanak sağlayacak bir “dinamik karşılaştırmalı üstünlük” kazanmak olacaktır.

İşte bu, kesinlikle neoliberalizme bir reddiyedir. Bununla birlikte, Sunkel ve arkadaşları özgün yapısalcı argümanlarla devamlılığı vurgulamaya özen gösterirlerken, yaklaşımlarının altında yatan somut bir örnek vardı: Devletlerin kalkınma stratejisi ve piyasa arasında denge sağladığı Doğu Asya deneyimleri. Yeni-yapısalcılar, Latin Amerika için neoliberalizme alternatif olarak teknolojinin özümsemesi ve karar alma süreçlerinin koordinasyonu açısından, (aslında, “birikim ve teknik ilerlemenin sağlanmasına yönelik iç kaynaklı bir mekanizmanın” yaratılması için) Japonya ve Güney Kore’de devletin nasıl kullanıldığına baktılar. Bu kitap, Latin Amerika

yeni-yapısalcılığı tarafından önerilen devlet ve piyasa denge-sinin “hükümet destekli, serbest piyasa stratejisi”nden¹¹ başka bir şey olarak tanımlanamayacağı sonucuna varmıştır.

Sunkel’in kitabının yeni Venezüella hükümetinin ekonomi politika yöneliminin gelişimi açısından önemini gereğinden çok büyütmemek gerek. Venezüella’da sürekli “iç kaynaklı kalkınmaya” odaklanması şundan kaynaklanmaktadır: Chávez kitabı hapishanedeyken okumuştı ve tam da bu kitap neoliberal modelden radikal bir kopuşu temsil ettiği için, okullarda, bakanlıklarda ve işletmelerde okutulmasını istemişti. Chávez, içerden kalkınmanın iç dinamiklere dayandığını vurgulamaktadır.

Bununla birlikte, iç kaynaklı kalkınmayla ilgili Doğu Asya örneklerinde devlet, etkileşim kurabildiği güçlü kapitalist holdinglerden (Japon şirket ağıları [keiretsu], Kore’deki şirket kümelenmeleri [chaebols] vb.) yararlanırken, Venezüella’da parazit, rantiyeci bir kapitalist sınıf vardı. İçerden kalkınma potansiyeli ve harekete geçirilebilecek (ve aslında harekete geçirilmesi *gereken*) unsurlar açıkça farklıydı.

Değişimin Ön Koşullarının Oluşturulması

Bolivarcı Venezüella Cumhuriyeti 1999’la birlikte yeni bir anayasaya sahip olmuştu. Ancak bu, gerçeği değiştirmekle aynı şey değildir. hâlâ sonu gelmeyen yoksulluk, işsizlik, çoğu yalnızca yedek iş gücü ordusunu oluşturan enformel sektördeki örtülü işsizlik ve birikmiş kamu borçları vardı. Sömürülmüş ve dışlanmış kitlelerin artık onur, sosyal adalet ve kitlelerin iktidarın öznesi olacağı öncü bir demokrasi vaat eden bu anayasa ile canlandırılmış umutları ve beklentileri vardı.

Ancak bu beklentilerin karşılanmasının bir ön koşulu

olarak, anayasanın amaçlarını somutlaştıran kanunlar çıkarılmalıydı ve hem ekonomik hem de sosyal programlar için gereken sağlanmalıydı. Hükümet bazı değişiklikler yapmaya başlamıştı: Toplumsal ekonominin gelişimini desteklemek için Kadın Gelişim Bankası gibi kurumların kurulması, Bolivar Planı uyarınca toplumsal programları hayata geçirmek ve yoksullara destek olmak için ordunun harekete geçirilmesi, okula giden çocuk sayısını artırmak için eğitime bütçe aktarılması gibi değişikliklerdi bunlar. Yine de, Venezüella'nın petrol zenginliğine rağmen, mevcut kaynaklar sınırlıydı.

Bir kere, petrol fiyatları büyük ölçüde OPEC kotalarının delinmesi (ki bu, Venezüella'nın ulusal petrol şirketi PDVSA'nın öncülük ettiği bir süreçti) sonucunda düşmüştü. Ayrıca, petrol gelirlerinin; israf etmesi için Venezüella devletine verilmeyeceğini, bu gelirlerin tümünün kendisine ait olduğu kararını alan PDVSA zenginlik kaynağı olan petrol gelirlerini erişilemeyecek bir yerde muhafaza etmeyi başarmıştı. Bu yüzden, Chávez hükümeti hem PDVSA yönetiminin üretimi artırma politikasına karşı çıkan OPEC'in ve petrol tüketen ülkelerin örgütü olan Uluslararası Enerji Ajansı'nın güçlendirilmesi, hem de petrol gelirleriyle ilgili olarak devlet ve PDVSA arasındaki ilişkiyi değiştirme ihtiyacından yola çıkarak hemen "devlet içinde devlet"e karşı savaş açtı.

Bu savaşlardan ilki, görece daha kolay kazanıldı: Chávez, OPEC ülkelerine yaptığı ziyaretlerle OPEC'in güçlendirilmesine ve dolayısıyla petrol fiyatlarının yükselmesine öncülük etti. Fakat ikincisi yeni kanunlar çıkarılmasını ve yabancı petrol şirketleriyle yapılan uzun vadeli anlaşmalar sorununu çözme konusunda bir şeyler yapmayı gerektiriyordu. Petrol imtiyazlarını ve hidrokarbon vergisini yeniden düzenleyen

yeni bir kanun, Chávez tarafından Kasım 2001’de yayınlanan ve tartışmalara yol açan kırk dokuz kanundan birisi olacaktı. Bu kanun her ne kadar sadece yeni petrol üretimini etkilese de, hükümetin yeni yönelimini açık bir şekilde gösteriyordu.

Kasım 2000’de Chávez, Ulusal Meclis aracılığıyla yasa çıkarmada yaşanan bariz güçlüklerle karşı, bir yıl içerisinde; daha önceki başkanlara da verilmiş olan, belirli alanlarda kendisine yasa çıkarma yetkisi tanıyan onayı aldı. Böylece Kasım 2001’de, kooperatifler, mikro finans, toprak reformu, balıkçılık ve petrolle ilişkili konuları kapsayan 49 kanun çıkarıldı. Sermayenin öncülük ettiği muhalefet ise derhal hükümete yönelik saldırılarını artırdı.

Peki, sermayenin özellikle reddettiği şey neydi? Hepsini tek tek düşünecek olursak, bu kanunlar kesinlikle Venezüella kapitalizminde yapılacak reform çabalarına karşı alınmış sosyalist önlemler değildi. Bunlar, kooperatifleri desteklemek, mikro finans sağlamak ve devletin petrolden daha fazla gelir elde etmesini sağlamak için alınmış önlemlerdi, kapitalizme yönelik saldırılar değil. Latifundiyalardan* boş arazilerin köylülere dağıtılmak üzere kamulaştırılması bile kendi başına kapitalizme karşı bir reddiye değildi.

Venezüella’daki kapitalizm, istikrarsız bir topluma daha fazla istikrar getirebilecek bu reformları sineye çekebilirdi. Ancak; bütün kendi parçalarının toplamından daha büyüktür. İnsan ihtiyaçlarını karşılamaya ve bunun aracılığıyla belirli bir ideolojiyle bütünleşmeye yönelik kanunların oluşturduğu bu bütünlüklü yapı, sermayeye karşı kendi başına bir hücumdu. Ve sermaye bunu kavradı. Hem yerli kapitalistler hem de emperyalizm, finans sermayesi üzerinde süregiden egemenlik ve petrol endüstrisinin özelleştirilmesinden geç-

* Büyük çiftlik arazisi –çev.

mişte çıkar elde ederken, bu çok boyutlu reform paketinin yalnızca bazı değişikliklerden ibaret olmadığını, (açık ya da örtülü) bir alternatif iddiası taşıdığını anladılar.

Bu iddiayı anlayan bir kesim daha vardı: Chávez'in Haziran'da çağırdığı ve 2001'in Aralık ayı boyunca ant içen taraftarların örgütü olan Bolivarcı Çevreler. Yani bu iki taraf da kırk dokuz Yetki Kanununun önemini, ellerindeki yapılacak devrimci işler listesiyle; yapılanları yalnızca burjuva reformları niteliğinde bir dizi önlem olarak gören ayrık solculardan daha iyi kavramıştı. Bu paket, hükümetin hem muhaliflerini hem de taraftarlarını örgütledi.

Böylece, oligarşi emperyalizmin de aktif desteğiyle, darbe yoluyla Chávez'i devirmek için Nisan 2002'de hamle yaptığında, kitleler onları harekete geçirebilecek temel bir örgüte sahipti. Darbe, başladıktan iki gün sonra, ezici bir çoğunlukla Bolivarcı Anayasa'yı destekleyen bu hareket ve ordu sayesinde geri tepti.

Toplumsal Devrimin Elindeki Kılıç

“Köle sahiplerinin münferit ayaklanmaları” der Marx, “barışçıl ilerleme sürecini kesintiye uğratır, fakat kılıcı toplumsal devrimin eline vererek, hareketi yalnızca hızlandırmış olurlar.”¹²

Fakat ezici Nisan darbesi, eziciliği kılıcı Bolivarcı Devrim'in eline vermedi. Tam tersine, özellikle ordu içinde kendisine verilen desteğin ne kadar içten olduğu konusunda şüpheli olan Chávez, son derece dikkatli bir şekilde ilerledi. Ekonomi bakanlarını sermaye tarafından kabul edilebilir olarak görülen kişilerle değiştirdi ve PDVSA'nın başkanı olarak üzerinde uzlaşa sağlanmış bir adayı geri getirdi. Sermaye, tüm iktidar konumlarını korudu: Medyadaki bunaltıcı etki-

sini, gıda üretimi ve dağıtımını gibi belirli sektörlerdeki gücünü, hem örgütlü Fedecamaras ordusunu ve onun ortağı olan CTV'yi (muhalif partinin egemen olduğu işçi federasyonu), hem de PDVSA yönetiminin kontrolündeki tüm önemli müttefiklerini.

Ancak bu, artık uyanmış olan kitlelere verilmiş sözler yerine getirilecekse; sürdürülebilir bir durum değildi. Gelgelelim, mevcut petrol yönetimi tarafından izlenen politikalar tersine çevrilmeden bu sözler yerine getirilemezdi. Öte yandan, tüm ekonomik gücünü muhafaza eden muhalefet, Chávez'den kurtulma ve benimsenen yeni politikaları tersine çevirme amacına ulaşamamıştı. Bu yüzden, mevcut durum doğal olarak istikrarsızdı. Aralıksız ajitasyondan sonra, Aralık ayının başlarında sermaye, hamisi olduğu işçi federasyonunun desteklediği genel lokavtla hükümeti düşürmek için tekrar harekete geçti. Bu sefer saldırı petrol şirketi üzerinde yoğunlaşmıştı; hedef, tüm hükümet gelirlerinin kesilmesi ve Chávez'in Noel'e kadar bitirilmesi idi.

Ne var ki, Nisan'da olduğu gibi, sermaye halkın ve ordunun Bolivarcı Devrim'e ve devrimin vaatlerine olan desteğini tamamen hafife almıştı. Sanayinin tümüyle kendi haline terk edilmesine ve petrol şirketinin doğrudan teknikerler tarafından sabote edilmesine rağmen, üretimde çalışan işçiler, emekli teknikerlerin katılımı ve ordunun desteğiyle, petrol akışını sürdürmeyi başardılar. Sermayenin başlattığı genel lokavt, hükümeti hayatta kalmak için harekete geçmeye sevk etti. Örneğin, dükkânların kapatılması karşısında, hükümet ithalat ve yeni dağıtım kanalları oluşturarak gıdada kendi arz kaynağını yaratmak için orduyu kullandı. İnsanlar, kapanan okulları yeniden açmak, benzin dağıtmak ve benzin istasyonlarını savunmak için başından sonuna kadar tabandan örgütlendiler.

Bu süreçte yeni aktörler ortaya çıktı: Olumlu orta sınıf ve örgütlü işçi sınıfı. Yalnızca petrol endüstrisinde PDVSA'yı çalısır durumda tutan işçiler değil, hem çelik, metro gibi çeşitli sektörlerdeki çalışan işçiler, hem de bu sektörlerdeki sendikalar, CTV ile birlikte hareket etmeyi reddettiler ve böylece yeni bir işçi federasyonunun temelini attılar. Pek çok şirketin kapanmasıyla, bu şirketleri işler durumda tutmak için işçiler, örneğin Vargas eyaletindeki Sheraton Otel'de olduğu gibi, denetimi ele aldılar.

Büyük yoksulluğa, petrol endüstrisinin sabote edilmesi- nin ötesinde ekonomiye verilen büyük zarara rağmen, sermayenin lokavtı birkaç ay sonra bozguna uğratıldı. Bu, Nisan darbesindeki birkaç gün gibi değildi. Bu, *aylarca* süren bir günlük mücadele idi ve bu savaş, *kendi hükümetleri* olarak gördükleri bir oluşumu desteklemek için mücadele etmeye hazırlanan ve değişen koşulların akışı içinde kendilerini dönüştüren kitleler tarafından kazanıldı.

Köle sahiplerinin isyanı, kılıcı kitlelerin eline vermişti. Bu sefer, hükümet hiçbir uzlaşma çabasına girişmeden karşılık verdi. Hükümeti düşürmeye çalışan on sekiz bin PDVSA yöneticisi ve teknik eleman kovuldu; bu, PDVSA ücret bordrolarının yüzde kırkı demektir. Devlet içindeki devlet çözüldü. Venezüella sermayesi ana silahını, sermaye grevini kullandı ve kaybetti; bunun üzerine, ekonomik tehdit etkisiz hale getirildi. Nisan 2003'te, hükümet darbenin ve uluslararası bir dayanışma mitingiyle darbenin tersine çevrilmesinin birinci yıldönümünü kutladı. Hemen ardından, Chávez darbeden sonra görevden alınmış olan planlama bakanı Jorge Giordani'yi görevine iade etti ve "yeniden atağa geçtiklerini" ilan etti.

Artık, 2003 yılının devlet gelirleri artmaya başlamışken, hükümet anayasada belirlenmiş olan, insani potansiyelin ge-

lişimine odaklanmış bir yol boyunca ilerliyordu: Petrolden aldığı mahsulü, yani parayı insani gelişimin temel ön koşulları için “ekti”: Eğitim ve sağlık. Barrio Adentro, en yoksul mahallelere Kübalı doktorları getiren program, Nisan 2003’te başladı ve altı ay sonra tüm ülkeye yayıldı. Temel okur yazarlık programı olan Robinson Misyonu Temmuz’da başladı ve bunu diğer pek çok eğitim programı takip etti (o kadar çok ki bir yıl sonra nüfusun yarısının eğitim programlarına girdiği söylenebilir). Hükümetin genel lokavt süresince yaptığı gıda dağıtımını deneyimine dayalı olarak, 2004’ün başlarında yoksullara önemli miktarda teşvikli gıda yardımı sağlamak üzere Mercal Misyonu kuruldu.

Bu programlar (Ağustos 2004’ün iptal edilen referandumunda Chávez’in yoksullardan aldığı desteğin sağlamaştırılmasında kesinlikle çok önemli oldukları kanıtlanacaktı) miras alınan kamu borçlarının temizleneceği kritik süreci başlatmış olsa da, bu yalnızca bir başlangıçtı. Çünkü soru olduğu gibi duruyordu: İnsanlar yaşamlarını nasıl sürdürecekti? Eğitim programlarından çıktıklarında, halen sömürülenler ve işsiz kalanlar için elde ne tür seçenekler bulunacaktı? 2001–2007 Ulusal Planı’nda ana hatları çizilen yol ile bu insanlar arasındaki ilişki nasıl olacaktı?

İç kaynaklı Radikal Kalkınma

Venezüella’nın gerçek ihtiyaçlarıyla başlamadığımız süreç, Venezüella için arzu edilen bir kalkınma yolunun ne olacağıyla ilgili (kapitalist mi, üçüncü yol mu ya da sosyalizmin herhangi bir türü mü?) gerçekçi bir tartışma yapmamız mümkün değil. Çoğunluğun gıda, sağlık, eğitim, barınma ve barınmayı destekleyecek altyapı gibi temel ihtiyaçları ağır

basmaktadır. Venezüellalıların Bolivarcı Devrimi değerlendirilecekleri ölçüt büyük oranda bu ihtiyaçların karşılanması olacaktır. Kapitalizm onları yoksulluğa mahkum etmişti; bununla birlikte, Sunkel ve arkadaşları tarafından ortaya atılan “yeni-yapısalcı” alternatif de Venezüella’nın kalkınması için bir çözüm değildi.

Bunun nedeni, sadece Venezüella’nın Japonya ve Güney Kore’nin özel kapitalist kurumlarından yoksun olması değil, aynı zamanda toprak reformu ve eğitim yatırımlarının getirdiği mali yük sonucunda, görece gelir adaletinden de yoksun olmasıydı. Üstelik, Venezüella yoksuldu, geniş bir enformel sektöre ve muazzam bir devlet borcuna sahipti. Ayrıca, “içe dönük bir yaklaşıma” şiddetle ihtiyaç vardı. Gıda ihtiyacının %70’ini ithal eden bir ülke olarak, Bolivarcı Devrim (anayasadaki ifadelerle) “gıda bağımsızlığını” geliştirmeyi, “nüfusa yetecek kadar gıda temin etmeyi” ve hem gıda üretimini geliştirmek hem de kırsal kalkınmayı teşvik etmek için gerekli olan kurumları, altyapıyı, eğitimi ve teknik desteği sağlamayı taahhüt etmişti.

Yine de Venezüella için uygun olan iç kalkınma modeli, kaynağını ülkenin kendi iç varlıklarından alan bir *kalkınmaydı*. Ne var ki, Venezüella’nın kendine özgü ihtiyaçları ve koşulları böyle bir modeli başka bir yerden kopyalamak yerine, *icat etmek* durumunda kalacağı, yani kendi iç kaynaklı kalkınma kavramını geliştirmek zorunda olduğu anlamına geliyordu.

İç kaynaklı kalkınma çabaları, başlangıçtaki mevcut sınırlı kaynaklarla görece mütevazı bir ölçekte başladı. Teknik ve finansal takviyeler alabildikleri belirli bölgelerde yeni projeleri hayata geçiren İç kaynaklı Kalkınma Merkezleri; yerel topluluklara dayalı sürdürülebilir bir zirai kalkınma

programı uyguladı. Toplumsal Kalkınma Bakanlığı (daha sonra Ekonomik ve Toplumsal Kalkınma Bankası ve yeni kurulan Halk Ekonomi Bakanlığı olarak ikiye ayrıldı) tarafından bu yeni projelere ve toplumsal ekonomi kavramının geliştirilmesine yönelik olarak sağlanan destek; bu süreçteki ilk adımlardı.

Mart 2004'te, çok daha iddialı bir program başlatıldı: Vuelvan Caras (Yüzünüzü Dönün) Misyonu. Hükümetin karşılaştığı ilk sorun, çeşitli eğitim misyonlarında eğitimi tamamladığı halde işsiz kalanlarla ne yapılacağıydı. Açık bir şekilde beklentileri artmış olacaktı. Bu eğitimlerle artan güvenleri ve hissettikleri onur duygusu nasıl beslenebilir, hayal kırıklığına uğramamaları nasıl sağlanabilirdi? Çalışma Bakanı Maria Cristina Iglesias'ın ön ayak olduğu Vuelvan Caras, yeni program için işe bir milyon kişiyi misyonlarda görevlendirerek başladı. Ancak açıkça görülüyor ki bu misyon bir istihdam programı olarak tasarlanmamıştı –çok daha fazlasıydı. Amaç daha ziyade iç kaynaklı kalkınmaya odaklanarak Venezüella'yı ekonomik, siyasal ve kültürel açıdan dönüştürmeye başlamaktı.

Vuelvan Caras, ülkenin acil ihtiyaçlarını karşılamak adına, tarımın gelişmesine ağırlık verdi. Program burslarının yüzde ellisi tarım sektöründeki eğitime ayrılırken, yüzde otuzu endüstriyel faaliyetlere (ağırlıklı olarak gıda işlemleri, giyim ve ayakkabı üretimi) ayrıldı; geriye kalan yüzde 20, turizm (yüzde on), altyapı (yüzde beş) ve hizmet sektörü (yüzde beş) arasında paylaştırıldı. Buradaki açık amaç, yeni insan kapasiteleri ve becerileri oluşturmaktı –İç kaynaklı kalkınma sürecinin merkezinde yer aldığı için sürekli olarak “Eğitim ve İş” konusuna vurgu yapılıyordu.

Ancak yeni insanın bir özne olarak oluşması yalnızca

mesleki eğitimler yoluyla başarılabacak bir iş değildi. Vuelvan Caras, başlangıçtan itibaren, kooperatifleşme ve özyönetim konularıyla ilgili kurslarla insanları yeni üretim ilişkilerine hazırlamaya ağırlık verdi. Düşünenler ve yapanlar arasındaki ayrıma karşı mücadele etmek, bilinen anlamıyla ücretli emeği reddetmek ve kolektif mülkiyete vurgu yapmak bu sürecin temel unsurlarıydı.

Vuelvan Caras'tan mezun olanlara ve kooperatif oluşturanlara, borç ve (traktör gibi üretim araçları da dâhil olmak üzere) teknik destek alma konusunda devletten ayrıcalıklı bir muamele görecekları vaat edildi. Bütün bunlar, Bolivarcı Anayasanın devleti kolektif sahiplik çerçevesinde kooperatifleri ve birlikleri teşvik etmeye çağıran bölümleriyle uyuyordu. Ortaya çıkan şey üretici etkinliğin tam anlamıyla bu yeni ilişkiler çerçevesinde gelişmesiydi: 1998 yılında Chávez ilk seçildiğinde sadece yedi yüz altmış iki olan kooperatif sayısı, 2005 Ağustos'una kadar bir milyona yakın üyeyle birlikte neredeyse seksen dört bine ulaşmıştı.

Kısacası, Vuelvan Caras'ın özelliği yalnızca iç kaynaklı kalkınmaya yönelik bir program değil; her zaman iç kaynaklı kalkınma ile toplumsal ekonominin özel bir bileşimini barındıran bir örgütlenme olmasıydı. İnsanların gelişimine olanak sağlayan yapılar olarak özyönetime, ortak yönetim ve kooperatiflere yaptığı vurguyla, anayasada son derece önemli bir rol oynayan toplumsal ekonomi kavramı statik değildi. Dolayısıyla bu kavram, sermaye mantığını tamamlayan bir unsur olmaktan gittikçe uzaklaşıp, sermaye mantığına karşı bir *alternatif* olmaya doğru evrimle sürecine girmişti.

Başkan Chávez 14 Eylül 2003'te toplumsal ekonomiye ayrılmış *Alo Başkan* programında, "sermaye mantığının sapkın bir mantık" olduğunu dile getirdi. "Bu mantık nehirlerin

ve Maracaibo Gölü'nün yok edilmesini umursamıyor” diye devam etti. “Sermaye mantığı eğitimden yoksun bırakılan ve çalıştırılan çocuklarla, emekçilerin açlığıyla ve emekçi çocuklarının kötü beslenmesiyle ilgilenmez. İş kazalarıyla, emekçilerin yiyip yemedikleriyle, barınıp barınamadıklarıyla, nerede uyuduklarıyla, okula gidip gidemedikleriyle, hasta olduklarında doktora gidip gidemedikleriyle ya da yaşlandıklarında emekli aylığı alıp alamadıklarıyla ilgilenmez. Hayır! Sermaye mantığı bunların hiçbirini umursamaz, şeytanidir, sapkındır.”

O halde, sermayenin mantığını toplumsal ekonominin kiyle karşılaştıralım. Toplumsal ekonominin mantığı nedir? “Toplumsal ekonomi kendi mantığını insan üzerinde, iş üzerinde, yani işçi ve işçinin ailesi üzerinde, dolayısıyla insan üzerine temellendirir.” Toplumsal ekonomi, mübadele değeri veya parasal kazanç üzerine de odaklanmaz; daha ziyade, “toplumsal ekonomi asıl olarak kullanım değeri oluşturur.” Amacı “yeni erkeğin, yeni kadının ve yeni toplumun inşa edilmesidir.”

Özetle bu, Vuelvan Caras'ın ortaya çıktığı bağlamdır. Onun eğitim ve iş bileşimi, sermaye mantığına alternatif olarak, merkezine insanı koyan toplumsal ekonominin mantığına dayanan bir bileşimdir. Bu nedenle, iç kaynaklı kalkınma Venezüella'da açık bir şekilde insani gelişim olarak anlaşılmıştır –içerden gerçek kalkınma. İş ve eğitim insani kapasitelerin geliştiği bir süreçti ve aslında köke, insana gittiği için “radikal iç kaynaklı kalkınma” olarak en iyi biçimde anlaşılmıştır.

Bu radikal iç kaynaklı kalkınma, giderek toplumun üretim ilişkilerinin radikal bir dönüşümü olarak anlaşılır oldu. İşbirliğine, dayanışmaya, öncü demokrasiye ve kolektif mül-

kiyete dayanan yeni üretim ilişkileriyle birlikte, yoksulluk alt edilecekti. Bu yüzden Chávez sürekli olarak, yoksullara iktidar vermedikçe yoksulluğun bitirilemeyeceğini tekrarlamıştır.

Kooperatiflerde çalışan Venezüellalıların sayısındaki artış, insanların yeni programın sunduğu fırsatları ve teşvikleri karşılıksız bırakmadığını göstermektedir. Ancak bu durum, kapitalizme ne kadar alternatif sağlayabilirdi? Vuelvan Caras aracılığıyla güçlenen ve büyüyen yeni kooperatifler küçük olmaya mahkûmdular (elbette başlangıçta); kökenleri göz önüne alındığında, büyük birikim ve büyüme kaynakları olmaları olası değildi.

Yine de, sermaye mantığına karşı bir alternatifin küçük bir evreniydiler –Bolivarcı Devrimin kalbini ortaya çıkaran ve hükümetin anayasanın vaatlerini hayata geçirmeye bağlı kaldığını gösteren bir evren.

Örgütlü İşçi Sınıfı Hareketi

Chávez'in konuşma yaptığı gösterileri, mitingleri ve barrios adı verilen yoksul mahallelerdeki örgütlenme çalışmalarını gözlemleyen hiç kimse, Bolivarcı Devrimin en ateşli destekçilerinin yoksullar (ve özellikle de kadınlar) olduğunu görmezden gelemeyiz. Bu insanlar, söz konusu olanın kendi devrimleri olduğunu oldukça erken anlamışlar ve misyonların temel katılımcısı olmuşlardır.

Öte yandan, geleneksel örgütlü işçi sınıfı aktör olarak bu devrimde az yer almıştır (ki bugün de halen öyledir). Sadece, sanayi işçileri Venezüella'da imalatın bölünmesi sonucunda marjinal hale geldikleri ve işverenlerin sendikalaşmaya karşı direnmesiyle bastırıldıkları için değil, genel anlamda örgütlü

işçilerin egemen sesi, seçimlere ve Chávez hükümetine muhalefet eden eski Sosyal Demokrat Parti'nin etkisi altındaki sendika federasyonu CTV olduğu için de. Demokrasi eksikliğine, yolsuzluğa ve CTV'nin neoliberalizme verdiği desteğe karşı bir muhalefet olsa da, patronların işçilere desteklerini doğrudan kestikleri 2002–2003 yılları arasındaki lokavta kadar bu muhalefet belirgin değildi. Kadın Gelişim Bankası'nın başkanı Nora Casteñeda “endüstriyel işçi sınıfı sanki uyuyor” yorumunu yapmıştı. Şimdi petrol işçileri ve diğer bazı sektörlerdeki işçiler işletmelerinin devam etmesini sağlayacak güce sahip olduklarını gösterdiler. “Bu andan itibaren Venezüella'daki endüstriyel işçi sınıfı tamamen farklı bir rol oynamaya başlamıştır.”¹³

İşçiler arasında bir özgüven duygusu vardı. Bunun nedeni sadece kurumu iyi yönetmeleri değildi. Üretim maliyetini fazladan yüklerinden kurtarmalarının katkısıyla önemli oranda düşürdükleri için de kendileriyle övünen PDVSA işçileri bunun en büyük kanıtıydı. Bir işyerinden diğerine, işçiler özyönetim ve ortak yönetim hakkında, çalıştıkları işletmeleri ele geçirme ve kooperatifler olarak çalıştırma hakkında konuşuyorlardı. Sermaye grevi tehdidi sona erdi –işçiler pes etmek yerine ileri atılmaya hazırlandılar.

Nisan 2003'te yeni bir işçi federasyonu kurma süreci başladı ve bu kuruluş, yani Ulusal İşçiler Birliği (UNT), yüz yirmiden fazla sendikayı ve yirmi beş bölgesel federasyonu temsilen 1.300'den fazla kayıtlı katılımcıyı bir araya getiren ilk kongresini Ağustos başında gerçekleştirdi. Bu buluşmadan, “kapitalist toplumun özyönetimci bir topluma” dönüşümü, “insanları sınıf sömürsünden, baskıdan, ayrımcılıktan ve dışlanmadan kurtaracak yeni bir antikapitalist ve otonom kalkınma modeli” için açık bir çağrı çıktı. Ayrıca, “Bankaları

Kamulaştırın! Kapatılmış işletmelere el koyun ve bunlar işçiler tarafından yönetilsin!” ve “İşçilerin kontrol edeceği yeni işletmeler oluşturun!” gibi spesifik talepler de vardı.

Kapatılmış işletmelere el konulması kesinlikle soyut bir talep değildi. Lokavt döneminde ayakta kalamayacak kadar zayıflamış pek çok firmanın sadece birkaç hafta içinde çökeceği ve işçilerin birikmiş ücret yükü nedeniyle daha sonra kapatılacağı varsayılıyordu. Örneğin, Carabobo’daki kâğıt fabrikası Venepal kapılarını bir ay önceden, Temmuz’da kapatmıştı; işçilerin yanıtı fabrikayı işgal etmek ve 77 gün boyunca, yerel toplulukların ve yerel ordu garnizon komutanının desteğiyle işçilerin kontrolünde çalıştırmak oldu. İşçiler, şirkete el koyması ve bir işçi kooperatifine dönüştürmesi yönünde devlete çağrı yapsalar da, devletin sağladığı ucuz kredi desteğiyle şirket daha sonra tekrar açıldı.

Fakat burada bitmedi. Venepal, Eylül 2004’te kapatıldıktan ve tekrar işçiler tarafından işgal edildikten sonra, hükümet tarafından kamu yararına el konulan ilk özel firma oldu. Ocak 2005’te, Venepal yüzde 51’i devletin yüzde 49’u bir işçi kooperatifinin olmak üzere Invepal adını alan bir şirket oldu. Böylece Venezüella ortak yönetim biçimlerinden birisi faaliyete geçmiş oldu.

Anayasanın genel olarak ortak yönetime, özyönetime ve öncülüğe verdiği destekle birlikte, tıpkı Chávez’in yeni üretim ilişkilerine olan ihtiyacı vurgulaması gibi, örgütlü işçilerin de aynı temalara değinmesi normaldi. Sonuç olarak, eğer öncülük (protagonizm) insani kapasitelerin gelişmesi ve insanların üretici güçlerinin geliştirilmesi için zorunluysa, bu, sanayideki firmalar için de gerekli değil mi? Sermayenin mantığı sapkın bir mantıksa, bu sapkınlık her yerde değil mi?

İşçi yönetimi ile ilgili coşku, duyulan istek Nisan

2004'deki Dayanışma mitinginde açık bir şekilde görüldü. Yugoslavya'daki özyönetim deneyiminden alınabilecek derslerle ilgili tartışmalara ek olarak, işçi panellerinde Venezüella'da işçilerin işletmeleri kontrolü için somut mücadeleler değerlendirildi. İşçilerin hareket noktası, özellikle PDVSA'nın "rehber komitesi" tarafından, PDVSA'yı yöneten işçilerin deneyimine dayanan ve PDVSA kuruluna atanmış olan iki sendika liderinden uzak olan, aşağıdan bir hareketle ilgili olarak yapılan sunumda ortaya çıktı.

Aynı istek ve güven, özellikle Venepal'e el konulmasıyla birlikte, Nisan 2005'de yapılan Dayanışma mitingindeki işçi panellerinde, Chávez kapanmış ya da terk edilmiş fabrikalara el konulduğunu tekrarladığında da görüldü. Chávez, diğer kapanmış firmalar için de benzer girişimleri açıkça teşvik ederek "işçi liderlerini bu yolu izlemeye çağırıyorum" dedi. Ayrıca diğer deneyimler de bir kararlılık duygusu oluşturdu. Özelleştirme karşıtı mücadelede işçi bilincinin yükseldiği devlet elektrik dağıtım firmalarında (CADAFE ve CAELA) Nisan 2003'te başlamış olan ortak yönetim süreci ve yeni ALCASA örneği, devletin teşviki üzerine ortak yönetim temelinde yeniden örgütlenen devlet alüminyum fabrikası, yeni bir yapının doğuşu anlamına geliyordu.

Toplantılarda, ortak yönetime dayanan üretimin Bolivarcı Devrimi garantiye almak ve sağlamlaştırmak için gerekli ve bunun işçiler arasında bilinci yükseltmek için önemli olduğu, ortak yönetiminin "kapitalist mülkiyet ve üretim ilişkilerini yıkarak, bunların yerine emeğin sermaye üzerinde ayrıcalıklı olduğu başka ilişkileri koyma"yı amaçladığı sonucuna varıldı. Böylece, panellerde bulunanlar hükümeti "kamu şirketlerini bu sürece katan programı sürdürmeye" ve Venepal'le başlayan sürece devam etmeye çağırdı. "İşçi yönetimine ve

ortak yönetime rehberlik edecek ilke şu olmalıdır: İktidar işçilere ve halka.” sonucuna vardılar. 1 Mayıs kutlamalarından iki hafta sonra, işçiler “Ortak yönetim yoksa devrim de yok” diye bağırarak kitlesel yürüyüş yaptılar. Aslında, UNT tarafından organize edilen bu eylemin ana sloganları, “Ortak yönetim devrimdir” ve “Venezüellalı işçiler Bolivarcı sosyalizmi kuruyorlar” idi.

On ay sonra, yani bu yazı yazılırken; bu yürüyüşün hızı kesilmiş gibi gözüküyor. PDVSA’daki rehber komiteler artık etkili şekilde varlıklarını sürdürüyorlar, CADAPE’de ortak bir yönetim mi yoksa bir danışıklı dövüş mü olacağına dair önemli sorunlar var ve UNT el konulması gereken sekiz yüz kapalı şirket olduğunu belirlemiş olsa da, hükümet işçileri inisiyatif almaları yönünde teşvik etse de, Venepal’in (Invepal) yolundan giden sadece birkaç özel firma bulunmaktadır.

Eğer Bolivarcı Devrimin sağlamlaşması ve yirmi birinci yüzyıl sosyalizminin inşası için işçilerin yönetimde olması temel bir koşulsa, o zaman hâlihazırdaki sessizlik endişe vericidir. Buna katkıda bulunan pek çok faktör olmasına karşın, olasılıkla iki sorun insanlara veya Venezüella’ya özgü olmaktan ziyade geneldir. Bir tarafta, bazı bölgelerde “stratejik sektörlerde” ortak yönetimin yerinin olmadığına dair güçlü bir inanç vardır. Dahası, bu inancın açıkça itiraf edilmediği durumlarda da, ortak yönetimin zorunlu bir şartı vardır: Ortak yönetime (yani, işçilerin karar almasının kritik önemine) *inan*an yöneticiler. Bu eksiklik giderilmeden, işçi yönetiminin ilerlemesi söz konusu olmayacaktır: İşçiler ücretli emekçi pozisyonunda kalmaya devam edeceklerdir.

Diğer tarafta, toplum içindeki dayanışmaya odaklanması ve işçilerin kişisel çıkar kaygısı arasındaki karşıtlığın yarattığı sorunlar vardır. Yalnızca Yugoslav özyönetim örneğindeki

gibi işçilerin yalnızca belirli bir işyerindeki kolektif çıkarlarına yönelmesi değil, aynı zamanda Nisan 2005 Dayanışma toplantılarında Invepal temsilcisinin sunumunda dramatik biçimde su yüzüne çıkan toplumsal dayanışma eksikliği de vahim bir sorundu. Invepal temsilcisi kooperatiflerimizin şirket sahipliği oranını yüzde 49’dan yüzde 100’e çıkarmak istiyoruz” diye belirtti ve bunun başkalarının takip edeceği genel bir yol olduğunu savundu. Neden? Çünkü kooperatifler vergi ödemek zorunda değil.

Bu bakış açısı Nisan toplantılarında Venezüellalı işçiler tarafından açıkça reddedildi: “Şu ana kadarki deneyimlerimiz, bize işçiler tarafından yönetilen şirketlerde yönetim bilgisinin geliştirilmesinin olası tek yolunun, bu şirketlerin devlete ait olmasından geçtiğini öğretti.” İşçiler, ortak yönetim altındaki veya özel sektör tarafından yönetilen fabrikaların işçilerini küçük mal sahiplerine dönüştüren her türlü düşünceye karşı çıktılar. Bunun yerine, ortak idaredeki işçilerin sorumluluğunun “anayasada belirlenen halk egemenliğinin garantörleri olarak kendi rollerini yerine getirmek” olduğunu savundular. Böylece bu şirketlerin kârları Venezüella halkının önemli bir kesimini etkileyen yoksulluğu tersine çevirmeye yardımcı olan sosyal fonların parçası haline gelecek ve yeni iş teşebbüslerini teşvik etmekte kullanılmayacaklardı.”

Eğer işçilerin bilinç düzeyleri genel olarak böyleyse, örgütlü işçilerle enformel sektörde çalışan işçi kitlelerinin yaşam koşulları arasındaki büyük uçurumla ilgili kaygıları çok az olacaktır. Bununla birlikte, fabrika işgallerinin ve sonrasındaki el koyma taleplerinin çoğu insanların işlerini korumak için giriştiği savunmacı eylemlerdi. Bu eğilime ek olarak, örgütlü işçilerin ücret taleplerini vurgulamaları ve PDVSA birliklerinin endüstrideki işlere erişimi satmaya yönelik eski

uygulamaya geri dönmeleri, bazı Chávezcileri örgütlü işçi sınıfının bir bütün olarak işçi sınıfının çıkarlarından ziyade kendi çıkarlarına yöneldiğine ikna etmişti. Bizim sendikalarımız Dördüncü Cumhuriyet'ten deniliyordu.

Buradaki çelişki açıktı: Örgütlü işçiler açısından bakılınca sorun “bürokratları”; diğer taraftan bakıldığında işçi kitlesel işçi sınıfından ayrılan bir işçi aristokrasisi söz konusuydu. Oysa çelişkinin çözülme yolunu gösteren işaretler de vardı. Bir yerde, Andes'deki devlet elektrik dağıtım firması CADELA'da, ortak yönetim oldukça iyi gidiyordu. Özellikleri şunlardı: (1) işçiler toplulukla birlikte çalışmaya ve topluma hizmet etmeye adanmıştı (Chávez öncesi dönemdeki özelleştirme sürecine karşı verdikleri mücadelede bir bilinç gelişmişti); (2) işçiler tarafından seçilen yöneticiler ortak yönetime inanıyorlardı. Fakat buraya nasıl ulaşıldı?

Sermayenin Ötesi

Hem yönetimin işçide olacağı, hem de bir bütün olarak işçi sınıfının ihtiyaçlarını karşılama taahhüdü taşıyan bir topluma nasıl ulaşılır? İşçi yönetiminin bireysel çıkara yönelmesinden kaygı duyan Chávezcilerden biri de başkanın kendisidir. Chávez, gelecekte kurmak istediğimiz sosyalizmin unsurlarını henüz bilmediğimizi tekrar tekrar dile getirmiş olsa da, aslında onun sosyalizm kavramında kalıcı ve temel bir nitelik var. O da topluluk, dayanışma ve sosyalist erdemlere duyulan ihtiyaçtır. 20 Haziran 2005'te Paraguay'da yaptığı bir konuşmada, “eğer bizde sosyalist erdemler yoksa sosyalizm mümkün değildir” diye açıklama yapmıştır. Bir başkasıyla paylaşma, bir topluluk içerisinde yaşama, “bizi birbirimize bağlayan görünmez bir bağı” hissetme, dayanışma, sevgi değerleri ve bencilliği olduğu kadar servet açgözlülüğünü

de (“Bu ne kadar sapkın bir şey!”) bırakma değerleri, sosyalist erdemin ve sosyalist etiğin kavramlarıdır.

Chávez, örgütlü işçilerin adil ücret ve diğer sosyal hak taleplerini tam da bu bağlamda ele almıştır. İşçilerin “bunları talep etmeye hakları vardır. Ancak işçi sınıfı sadece kendi haklarını talep etmekle değil, kendisini toplumu dönüştürecek bir unsur olarak inşa etmekle de yükümlüdür. İşçi sınıfı toplumsal dönüşümün temel bir ögesi olmaya çağrılmaktadır.” Kısacası, işçiler kendi özel ihtiyaçlarının ötesine bakmalı ve bir bütün olarak toplumun –özellikle de yoksulların marjinallerinin ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurmalıdır. Chávez bu cümleden hemen önce, bir araba sürdüğünüzde ve sekiz-on yaşındaki çocukları ezip geçtiğinizde bu *sizin* sorununuz değil mi? diye sorar. İçinde yaşadığınız toplum başka nedir ki? Hangi toplumda yaşıyorsunuz?

Chávez’in, topluluğun anlamına yaptığı bu vurgu yeni değildi. Hem sermayenin mantığını ve ekonomik kazanca odaklanmayı hem de mübadele değerini insanlar arasındaki bağ olarak görmeyi reddetmesi de yeni değildi. Tüm bunlar, “kendi mantığını insan, iş, yani işçi ve işçinin ailesi, yani insan üzerine temellendiren” toplumsal ekonominin kavramlarında vardı. Hepsi “yeni erkeğin, yeni kadının ve yeni toplumun inşasına” yapılan vurguda vardı. Yeni olan, Vuelvan Caras Misyonunun içine işleyen, açık bir şekilde sosyalizmle özdeşleşen toplumsal ekonomi kavramıdır.

Yeni olan şeylerden birisi de Chávez’in sosyalizmi derinlemesine okuyor olmasıydı. Gerçekten de, tıpkı bir hafta önce *Alo Başkan* programında yaptığı gibi, Paraguay konuşmasında da, Istvan Mészáros’un *Beyond Capital* (“yüzlerce, binlerce sayfalı bir kitap”) isimli eseri üzerinde çalıştığını ve Fidel Castro’ya da bir kopyasını gönderdiğini, Fidel’in halen kitabı okumakta olduğunu açıkladı. Bunun sonucu kısa süre

sonra ortaya çıkacaktı. 17 Temmuz'daki *Alo Başkan* programında, iki ay önce, 18 Mayıs gecesinde kitaptan aldığı notları okudu. Orada, "Sosyalizme geçiş, sosyalizm istikametini tutmak" başlığı altında, Chávez'in imgelemine tetikleyen bir ifade ortaya çıktı. "Arşimet Noktası, bu Istvan Mészáros'un harika kitabından alınmış bir ifadedir, komünal bir üretim ve tüketim sistemidir –bu yarattığımız, inşa ettiğimizi düşündüğümüz şeydir. Komünal bir üretim ve tüketim sistemi yaratmak zorundayız, yeni bir sistem... Arşimet'in ne söylediğini hatırlayalım: 'Bana bir dayanak noktası verin, Dünya'yı yerinden oynatayım.' Bugün dünyayı yerinden oynatacak nokta budur."

Peki, bu nokta *tam olarak* neydi? Bu, Mészáros'un meta mübadelesine dayanan yeni bir toplum inşa etmeye çalışmaya yönelttiği eleştiriydi. Mészáros, Marx'ın *Grundrisse*'de tarif ettiği komünal toplumda geçerli olan değişim tarzının; eşyaların mübadelesini değil, etkinliklerin (komünal ihtiyaçlar ve komünal amaçlar tarafından belirlenen etkinlikler) mübadelesini içerdiğini belirtir. Mészáros sistemin "Arşimet noktasının" bu olduğunu söyler. Alım satım amacıyla ürettiğimiz sürece, diğer insanlarla kurabileceğimiz bağı oluşturamayız ve egemenlik altına girmekten kurtulamayız. Sosyalizmi inşa etmek için radikal şekilde yeni bir mübadele biçimine, "bireylerin etkin insanlar olarak ihtiyaçlarına uygun faaliyetlerde bulunduğu"¹⁴ etkinliklerin mübadelesine, ihtiyacımız var. Komünal ihtiyaçlara ve amaçlara dayanan mübadelenin bu yolla yeniden baştan aşağı farklı biçimlenmesi, yukarıdan planlama değil, "toplumsal çıkarların koordinatlarına"¹⁵ uygun olarak gelişen gerçek bir *planlamadır*.

"Arşimet noktası"nın, mübadele kavramının radikal bir

şekilde değiştirilmesinin gerekliliği, Chávez'in tam olarak kavradığı şeydir. “Bu komünal üretim ve tüketim sistemini” kurmak zorundayız, “bu sistemi topluluk örgütlenmeleri, kooperatifler, özyönetim ve farklı yollar aracılığıyla, toplumun katılımını sağlayarak, geniş tabanlı olarak kurmak zorundayız.” demiştir Chávez. Chávez'in, Marx'ın *Grundrisse*'deki tartışmasına dayanan notlarında, (Mészáros ve çevirmen aracılığıyla) üretim doğrudan ve bilinçli olarak toplumun ihtiyaçlarına yönelik olduğu ve mübadele amacıyla meta üretimi yerine kullanım değeri üretimi olduğu için, başından itibaren toplumsal olan çalışma etkinliğine yapılan vurguyu görürüz.

Ancak; Chávez acaba neden haftalık *Alo Başkan* programında geleceğin toplumuyla ilgili bu soyut teoriyi sunuyor? Çünkü iki ay önce yazılmış olan bu notların, *gerçekleştirilmesi* amaçlanıyordu. Bunlar, “Vuelvan Caras II, Toplumsal üretim şirketleri oluşturma planı” başlığı altında yeni bir kurum için yazılan kılavuzlar, “yönelimlerdi”. Burada, toplum ihtiyaçlarını ve toplumun kendisini üretici etkinliklerle birleştirecek toplumsal üretim şirketleri için yeni bir model vardı. Sadece ortak yönetimlerde değil, kooperatiflerde de grup çıkarı sorununa değinecek bir kavram –yirmi birinci yüzyıl sosyalizmini kurmaya katkıda bulunacak bir kavramdı bu. Toplumun kendi ihtiyaçlarını tanımlamak ve bu ihtiyaçları karşılamak için örgütlediği tamamlayıcı bir kurumla birlikte (komünal konseyler), Toplumsal Üretim Fabrikaları'nın (Empresas de Produccion Social - EPS) gelişimi, Bolivarcı Devrimin gelişiminde yeni bir evreye geldiğini göstermektedir.

Sosyalizmin Yeniden Keşfi

Chávez, Brezilya'nın Porto Alegre kentinde yapılan 2005 Dünya Sosyal Forumu'nda yaptığı kapanış konuşmasında "sosyalizmi yeniden keşfetmek zorundayız. Bu Sovyetler Birliği'nde gördüğümüz türden bir sosyalizm olamaz, aksine yeni sosyalizm rekabet yerine dayanışma üzerine kurulmuş yeni sistemler geliştirirken ortaya çıkacaktır," demiştir. Kapitalizm, ancak dünyanın büyük çoğunluğun çektiği yoksulluğa son verirse aşılr. "Fakat [eninde sonunda] Sovyetler Birliği'ndeki çarpıklığın aynısı olacak bir devlet kapitalizmine başvuramayız. Sosyalizmi bir tez, bir proje ve bir yol olarak yeniden talep etmeliyiz; fakat makineleri veya devleti değil, insanları her şeyin üzerinde tutan yeni ve insancıl bir sosyalizm türünü," diyerek bu savını güçlendirmiştir.

Bu demeç, Venezüella'nın dışındaki pek çok insan için gökten düşmüştü. Ne var ki bu, emperyalizmin, neoliberalizmin ve sermaye mantığının reddedilmesiyle başlayan bir yolun mantıksal devamıydı. Bu amaç doğrultusunda seferber olmuş insanların ve ordunun yerel yönetici sınıfı ve emperyalist bir darbeyi acı bir yenilgiye uğratmasıyla güçlenen halka dönük bu duruş, barbarlığa karşı gerçekten bir alternatifin varolduğu vaadiyle tüm dünyada insanlara esin kaynağı olmuştu.

Elbette Venezüella'nın içinde, burada da bir vaat vardı. Misyonlarla yoksullara sağlanan kazançlar Bolivarcı Devrim'in en somut sonucu olmuştu. Fakat, bu kazanımların yalnızca daha iyi bir dünyaya giden yoldaki ilk adımlar olarak görülmesini sağlayan esas olgu, bizzat anayasada cisimleşen onur kavramı ve insani gelişim ve öncü demokrasi düşüncelerini sarmalayan öngörü oldu. Chávez'in konuşmalarının sonucu olarak, gittikçe daha fazla Venezüellalı bu yeni dünyayı sermaye mantığının reddedilmesinin mantıksal

devamı ve toplumsal ekonominin insancıl bir sosyalizmin ve yirmi birinci yüzyıl sosyalizminin benimsenmesi olarak görmektedir.

Peki, bu amaç gerçekleştirilebilir mi? Venezüella'daki ilk adım mevcut devletin kontrolünün ele geçirilmesiydi. (Bazı şairlerin güzel fikirlerinin aksine, iktidarı ele geçirmeden dünyayı değiştiremezsiniz.) Artık o devlet yeni üretim ilişkilerinin temelini atılması için kullanılıyor, önce petrol mülkiyetini fiilen geri alarak (hem eski PDVSA yönetiminden, hem de sözleşmeyle düzenlenen üretimi ortak girişimlere dönüştürme yoluyla uluslararası şirketlerden) ve ardından petrol gelirlerini kooperatiflerin gelişimini ve devlete ait endüstrinin genişlemesini desteklemek için kullanarak yapıyor bu. Bu iki mülkiyet biçimi, şimdiye değin kuşattığı alanları elinde tutan –özellikle medya, bankacılık, telekomünikasyon ve gıda üretimi alanlarında– özel sermayeye kıyasla gittikçe genişliyor

Devlet endüstrisi ve kooperatiflerin birleşmesi şu an Venezüella için öngörülen yeni üretim modelinin temelini oluşturur. Temel sanayi dalları, telekomünikasyon ve havayollarındaki yeni kamu şirketleri (artı traktör, otomobil, demiryolu, uydu ve işlenmiş gıda üretimi gibi alanlarda diğer ülkelerden şirketlerle ortak girişimler) modern teknolojiyi ve itici iktisadi kalkınmayı kapsayacak yeni güçler olarak belirlenmiştir. Bu kamu şirketleriyle birlikte anılan ve yeni üretim zincirinin bir parçası olarak, üretici ve işleyici olarak bunların etrafında kümelenen ve toplumsal üretim şirketleri olarak yeni bir biçime sokulan kurumlar ise, kooperatiflerdir. Yani bu, “iki ayak üzerinde yürüme” anlayışıdır –büyük şirketler/küçük şirketler; kamu şirketleri/toplumsal üretim firmaları; yoğun kalkınma/geniş kapsamlı kalkınma.

Tüm bu projelerle yeni üretim güçleri geliştiriliyor, petrole bağımlılıktan kurtulmanın temelleri atılıyor, işsizler ve dışlananlar için yeni iş imkânları yaratılıyor. Peki, sosyalizm bu mudur? Bu süreçlerde kurulan ilişkiler, sosyalist ilişkiler midir? Yine de tüzel mülkiyet ve üretim ilişkileriyle aynı anlama gelmez. Birinci bölümde belirtildiği gibi, üretim araçlarının üreticilerden ayrılmasıyla mülkiyet haklarında meydana gelen kırılma, kapitalist üretim ilişkileri için zorunludur ama yeter koşul değildir; kapitalistler üretim ilişkilerini kurmak için üretimi ele geçirmek ve amaçları doğrultusunda yönetmek zorundadırlar.

Kamu firmaları nitelik olarak devletçi kapitalist veya sosyalist olabilecekleri gibi, kooperatifler de kolektif grup çıkarına veya toplumun ihtiyaçlarına dayalı olabilirler. Bu, hem devlet kapitalizmi eleştirisinde hem de toplumsal üretim şirketlerinin (EPS) gelişimi fikrinde, Chávez'in farkında olduğu bir ayrımdı. Üyeleri tarafından kolektif bir şekilde yönetilen kooperatifler vardı ancak yine de eksik görüyorlardı. Neden? Çünkü içinde yer aldıkları meta mübadelesi alıcı ve satıcının birbirlerinden *bağımsız* olduğuna işaret ediyordu; öte yandan, *eylemlerin* mübadelesinde birlik ve toplumun üyeleri arasındaki dayanışma düşüncesine odaklanılıyordu.

Toplumsal üretim şirketleriyle ilgili (bu yazı yazılırken hâlâ önemli değişimler gösteren) güncel tartışmalarda, iki ilişki tanımlayabiliriz: (1) EPS ve kamu şirketlerinin merkezleri arasındaki ilişki ve (2) EPS ile topluluklar arasındaki ilişki. Kamu şirketi/EPS bağı, bu üretim birimlerinin bağımsız değil bir bütünün parçaları olduğunu, yani bir bütün olarak toplumun çıkarları adına belirli ürünler üreten kolektif işçilerin bir alt kümesi olduğunu öne sürerek meta ilişkilerinin reddedilmesidir. EPS/topluluk ilişkisindeyse, odak nokta “komünal bir üretim ve tüketim sisteminin” yaratılması, top-

luluk ihtiyaçlarının ve üretim eyleminin doğrudan eklemlenmesidir.

Her iki durumda da, öncül olan şey, kararların demokratik yollarla alınması yani kolektif üreticilerin “iktidarın hem amacı hem de öznesi” olduğu ilişkilerin geliştirilmesidir. Topluluklar kolektif bir şekilde ihtiyaçlarını tanımladığı ve önceliklerini belirlediği ölçüde, gerçekten komünal ihtiyaçlara ve komünal amaçlara dayanan üretim aktivitesi için bir temelden söz edebiliriz. Bu bağlamda, kamu firmalarındaki üreticiler planlı etkinliklerine hem kendi aralarında hem de EPS’deki üreticilerle birlikte karar verdikleri ölçüde, etkinlikleri toplumun ihtiyaçlarına hizmet etmede işbirliği ve dayanışmaya dayanır. Toplum içindeki öncü demokrasi ve işyerindeki öncü demokrasinin bu özel bileşimi, üretici birimlerle toplum arasındaki dayanışmayı doğrudan üretici birimlerin kendisinde toplar (bunun yokluğu ise, görmüş olduğumuz gibi, Yugoslavya’da bir sorun teşkil ediyordu).

İnsanların, koşulları dönüştürürken kendilerini de dönüştürebildikleri çerçeve budur. İnsanlar, hem işyerinde hem de toplumda iktidarın özneleri şeklinde çalışarak yetenek ve kapasitelerini geliştirebilirler. Gelişim, Marx’ın söylediği gibi, emeğin üretici gücünün en büyük üretici gücü kendisi olacağı şekilde bir sonuç yaratacaktır. İnsani üretim güçlerindeki bu gelişmenin merkezinde “makinaları veya devleti değil, insanları her şeyin üzerinde tutan yeni ve insancıl bir sosyalizm türü” vardır.

Bolivarcı Devrimin Yolu Hangisidir?

Ancak, Bolivarcı Devrimin geliştirmekte olduğu iki kurum, sosyalizmi gerçek ve somut kılabilir. Topluluk düzeyinde, (kentsel alanlarda 200–400, kırsal alanlarda 50 aileye da-

yanan) halk meclislerinin kurulmasıyla topluluğun ihtiyaçlarına ve önceliklerine demokratik bir şekilde tanı konabilir. İşyeri düzeyindeyse, kamu işletmelerinde ortak idarenin gelişmesi devrimin kök salmasını sağlar. İşçilerin işletmeyi tüm toplumun çıkarlarını gözeterek işlettiği ve kendilerini “halk egemenliğinin garantörü” olarak gördükleri, Venezüella’ya özgü ortak yönetim anlayışı, işletme ve toplum arasındaki ilişkiyi vurgular.

Her iki unsur da bir *süreç* sonucunda ortaya çıkar: Öğrenme süreci ve gelişim süreci. İnsanlar eylemleri yoluyla geliştikleri için, topluluk içindeki ve işyerindeki öncü demokrasi onları değiştirir ve zaman içinde yeni toplumu kurabilecek olan işçilerle toplum arasındaki bu özel ortaklığı anlayan insanlar haline gelirler.

Fakat yeni sosyalist toplumun her iki koluna karşı da muhalefet söz konusudur. Ortak idare ALCASA ve CADELA’da ilerlemesine karşın, hükümetin kendisi de dâhil olmak üzere yönetim dışındaki bazıları işçi yönetimine inanmazlar. Emin olun, işçilerin önemsiz kararların alınmasına katılabilecekleri konusunda hemfikirdirler. Örneğin (Noel süslemelerinin seçimi, CADAFA’de olduğu gibi), fakat önemli kararların güvenli ellerde (kendi ellerinde) kalması gerektiğine inanırlar.

Aynı eğilim, halk meclislerinde gerçek karar alma gücünün gelişmesine karşı da direnç gösterir. Fakat burada, iktisadi kararlar üzerindeki kontrolü kaybetme korkusunun yanında, ek bir öge daha vardır. Hem mevcut devlet memurları hem de Chávezci partilerin bazı üyeleri (aparatchik*) arasında, iktidarın aşağı doğru kaymasına karşı bir direnç söz konusu-

* Genelde sosyalist bloka mensup ülkelerde komünist parti üyesi olup düşünme-sizin kararları uygulayan fanatik memurlar için kullanılan Rusça tabir.

dur; çünkü bu durum işleri ve bahşişleri yukarıdan dağıtma olanağını azaltır, dolayısıyla geleneksel seçim propagandası yapma ve yolsuzluk biçimlerine de zarar verir.

Kısacası, Venezüella'da iktisadi devrim başlamıştır, fakat çarpıcı bir şekilde yeni anayasayla başlayan ancak devletin iktidarın aşağıdan geldiği bir yapıya bürünmesini gerektiren siyasi devrim ve süregiden yolsuzluk ve himayecilik modellerine karşı ciddi bir mücadeleyi gerektiren kültürel devrim oldukça geri kalmıştır. Bu iki cephede ilerleme kaydedilmedikçe, Bolivarcı Devrim amaçlarını gerçekleştiremeyecek ve yozlaşacaktır.

Örneğin, kamu işletmelerinde hiyerarşinin ve yukarıdan iktidarın devam etmesinin ortaya çıkaracağı sonuçları ele alalım. Bunun ilk sonucu, devrimin işyerinde bir şeyleri değiştireceğine inanmış olan işçilerin hayal kırıklığı olur ve bağlılıklarını kesmiş olanların kinizmi ve kayıtsızlığı doğurulanır. Sonuç, yabancılaşmanın pekişmesi ve böylelikle mevcut toplum bilgisinin ve bu işçilerin gelişme ve farkındalık potansiyellerinin toptan kaybı; kısacası, insani üretici güçlerin kaybıdır. Demokratik, katılımcı ve öncü üretim olmadan, insanlar parçalanmış, kapitalizmin ürettiği sakat varlıklar olarak kalırlar.

Eğer işçilerin toplum için önemli konularda doğru kararları vermeleri beklenemez diyorsanız, işçilerin kapitalizmde oynadıkları hasmane role devam etmelerini istediğinizi söylüyorsunuz demektir: Daha yüksek ücretler, daha büyük yarar ve ayrıcalıklar ve daha kısa ve daha az yoğun iş günü için verilen mücadeleye odaklanmak. Böylece eski toplumun tüm bencil eğilimlerini destekler ve yeni bir toplumun inşa edilmesi sürecine zarar verirsiniz. Bunun mantığı, sosyal programlara ve yeni üretici güçlerin gelişimine ayırmak için artı-

değeri en üst düzeye çıkarma arzusu mudur? İnsani yetenek ve kapasitelerin gelişimini kısıtlayarak artı-değeri azaltmakla kalmayıp, işçilerin kendileri için daha yüksek ücretler talep etmelerini de garanti edersiniz. Stratejik sektörlerde ortak idareye yer olmadığını söyleyen aynı mantık, bu sektörlerde işçi grevlerinin de yerinin olmadığını söyleyecek kadar ileri gidecektir. Peki, bu durumda “Sovyetler Birliği’ndeki çarpıklıktan” ne kadar uzaklaşmış oluruz?

Kamu işletmelerindeki hiyerarşi sorunu, yalnızca işletmenin kendisiyle sınırlı değildir. Bu işletmelerdeki hiyerarşik ilişkiler sorun çözmediği gibi toplumsal üretim şirketleri ile aralarındaki ilişkilere kadar uzanabilir. Birinde kararların tepeden verildiği, diğesinde kolektif olarak alındığı bu iki şirket arasında ne tür bir demokratik tartışma olabilir? Bu ilişkide, ikinci tip şirketler ne karar alma gücüne sahip bağımsız kolektif şirketlerdir, ne de kolektif bir bütündeki demokratik öncülerdir; aksine, kendi eylemleri üzerinde herhangi bir kontrolleri olmayan üretim birimlerine dönüşürler. Peki, hangi noktada EPS’nin üyeleri kendilerini sadece kolektif ücretli emekçiler olarak görmeye başlayacaklar?

Benzer şekilde, aşağıdan gelen ve yerel toplulukların ihtiyaçlarını belirleyen gerçek bir kurumun olmaması durumunda, bu toplulukların ihtiyaçlarına kim karar verecek? İçerimlerinden dolayı şeffaflığı reddeden yerel memurlar mı? Yerel parti kadroları mı? Peki ya topluluklar için neyin üretileceğine kim karar verecek? Mészáros’un tanımladığı “koordineli toplumsal özyönetim” yerine, topluma bağlılık firmalarca belirlenecek (kooperatifler, EPS ve devlet firmaları); topluma bağlılık iş yapmanın bir maliyetiyle, basitçe bir “vergi” ile gösterilecek. “Komünal ihtiyaçlar ve amaçlar için üretim”den kastedilen şey bu mu?

Eski bir Bob Dylan şarkısında bir dize vardır: “Doğmakla değil ölmekle uğraşılıyor.” İşyerinde öncü demokrasi ve toplumda öncü demokrasiyle birlikte Bolivarcı Devrim’in rehberliği olmaksızın, Venezüella kapitalizmden nasıl farklı görülecek ki? İhtiyaç duyulacak tek şey (yerli ve yabancı) özel sermayenin büyüyen bir yatırım kaynağına dönüşmesi idi ve bu durumda Devrim, 2001 Ulusal Plan’daki pozisyonuna, Chávez’in “üçüncü yol” a inandığı döneme geri dönecekti.

Bazıları için, bu dönüş hiçbir şekilde bir trajedi olmayacaktır. Chávezci liderler arasında, “Chávez olmaksızın Chávezciliktense”, sıklıkla dile getirildiği gibi, “sosyalizm olmaksızın Chávez” isteyenler olmasına şaşırmalı mıyız? Kitlelerin yetenek ve kapasitesinin gelişiminin, güç kazanma ve ailelerin refah arzusu kadar zorunlu olmadığını düşünen birileri var. Herkes biliyor ki, devrime karşı olup kırmızı şort giyen insanlar var. Bolivarcı Devrime yönelik gerçek tehlike budur, bankaların, medyanın ve mevcut kapitalizmi çevreleyen diğer yapıların özel mülkiyette olması değil. *Tehlike, Bolivarcı Devrimin kendi içindedir.*

Ve bu tehlike; devrimi, kapitalizmi destekleyen bir pozisyona (aynı zamanda yolsuzluk içerisinde kök salmış yeni bir oligarşinin de temeline), anayasa için mücadele etme ihtiyacı doğuracak bir noktaya geri götürür. Ki bu nokta da, insanların sadece iktisadi alanda (“bütün biçimleriyle özyönetim, ortak idare, kooperatifler”) “kamu işleri idaresinin oluşturulmasına, yürütülmesine ve denetimine katılması, onların hem bireysel hem de kolektif olarak eksiksiz gelişimini sağlayacak katılımı başarmanın zorunlu yoludur” öncülünü hayata geçirmek için yeniden mücadele etmenin zorunlu hale geldiği noktadır.

Elbette, Chávez’in “sosyalizmi bir tez olarak, bir proje ve

bir yol olarak; fakat makineleri veya devleti değil, insanları her şeyin üzerinde tutan yeni ve insancıl bir sosyalizmi” geri kazanmak adına yaptığı çağırüyı hayata geçirmek için bir mücadele verilecektir. Bunu gerçeğe dönüştürmek için mücadele etmek, ekonomik devrim için gerekli olan siyasal ve kültürel devrime doğru ilerlemek anlamına gelir.

Bu mücadele kendiliğinden olabilir mi? Ya da devrim içinde tekrar devrim yapmaları için kitlelerin gücünü harekete geçiren dağınık kampanyalara mı dayanmalı bu mücadele? Bolivarcı Devrim’in (hem içerideki hem de dışarıdaki) düşmanları karşısında, işyerinde ve toplum içinde öncü demokrasi için mücadele edenleri bir araya getirebilecek bir siyasal araca ihtiyaç vardır. Yolsuzluğa karşı mücadele ve gerçek demokrasi için zorunlu bir koşul olan şeffaflık ve benzeri talepleri geliştirebilecek ve eklemleyebilecek bir siyasal araca, dar gruplara değil tüm halk örgütlenmelerine dayanan ve bir bütün olarak işçi sınıfının çıkarlarını temsil eden bir siyasal araca.

Devrim isteyen insanların aralarında yapısal olarak var olan çelişkiler –enformel sektörle formel sektör arasındaki, sömürülenlerle dışlananlar arasındaki, işçilerle köylüler arasındaki, kooperatiflerle devlet sektörü arasındaki çelişkiler–demokratik tartışma, ikna ve mücadelede birlik arzusundan doğan eğitim yollarından başka, nasıl çözüme kavuşturulabilir? Halk içindeki çelişkilerin halk ile düşmanları arasındaki çelişkilere dönüşmesini, devrimin (geçmiş için değil) geleceği için [siyasal] bir parti yaratmaktan başka, hangi yolla önleyebilirsiniz? Bu yeni tür sosyalizmi inşa etmek için ihtiyaç duyulan şey, devrimci demokrasi sürecini devam ettirebilecek, aşağıdan bir [siyasal] partidir.

Bolivarcı Devrimin bu yeni toplumu inşa etmekte başarılı

olacağının ya da popülist nitelikli yeni bir çeşit kapitalizme saptamayacağının hiçbir garantisi yoktur. Buna sadece bu mücadele süreci tayin edecektir. Oysa bu süreci destekleyenlerin sorumluluğu 1993 yılında Chávez tarafından açık bir şekilde tarif edilmişti: “Egemen halk kendisini iktidarın amacı ve öznesi haline getirmelidir. Bu seçenek devrimciler açısından tartışma konusu haline getirilemez.”

Venezüella’nın Ötesi

Bolivarcı Devrim başarısız olabilir. Ancak yalnızca mücadeleyle çözülebilecek iç sorunlar olduğu için değil; ABD emperyalizmi ve genel olarak kapitalizm, temsil ettiği şeyler dolayısıyla bu devrim sürecine zarar vermek için elinden gelen her şeyi yapacağı için de.

Bolivarcı Devrim, her şeye rağmen, insan ihtiyaçlarına ve insan gelişimine odaklanmayı açık bir şekilde gündeme taşımıştır. Bu, bize sosyalizmin amaç olmadığını hatırlatmıştır. Amaç insan potansiyelinin tam olarak gelişimidir. Sosyalizm bu amaca giden *yoldur*. Sadece yol.

Kapitalizmin bir yol olmadığı çok açık. Bizzat sermaye mantığı; işçileri ürünlerden, kendi toplumlarından, birbirlerinden ayırır. Kapitalizm tam da doğası gereği kolektif işçiye böler, insanlık ailesini böler, çünkü bunu yapmak zorundadır. Böyle yapmalıdır ki insan işbirliğinin meyvelerini yemeye devam edebilsin. Çünkü sermayenin amacı tam olarak artı-değerin büyümesidir, sermayenin kendisinin büyümesidir. Sermaye, Marx’ın işçilerin gelişim ihtiyaçlarının karşılandığı bir toplumun ürünü olarak hayal ettiği zengin insanları hiçbir zaman üretmeyecektir.

Bolivarcı Devrim, insan ihtiyaçlarını ve insan gelişimini

vurgulayan anlayışıyla, Marksizmi de tekrar gündeme taşımıştır. Fakat sadece herhangi bir Marksizmi değil. Marx'ın, *Kapital*'i yazarken; öncülünün, gerçek varsılığın insan zenginliği, insan kapasitesi ve yetenekleri olduğunu kavradığını fark eden bir Marksizm. (Bunu kulağınıza küpe yapın, *Kapital*'in ilk cümlesindeki suçlamasını duyumsamamanız mümkün değil –zenginliğin metaların muazzam bir koleksiyonu olarak görüldüğü korkunç bir toplum.) Dahası, bu devrim dikkatleri pratiğin önemine çekmiştir: Marx'ın temel noktası insanların koşulları dönüştürürken kendilerini de kendi eylemleri yoluyla dönüştüreceğidir.

Bu bağlamda, Bolivarcı Devrim Che Guevara Marksizmini, eski toplumun kategorilerini, özellikle de Che'nin fark ettiği; maddi çıkar kaldırıcını *ortadan kaldırmanın* ve yeni insanı yaratmak için coşkuyla eyleme girişmenin zorunluluğunu tekrar ortaya çıkarmıştır. Hangi üretim ilişkileri yeni bir toplum yaratabilecek insanların gelişimine olanak sağlar? Che'nin anlayışında bunu sağlayacak şey, yabancılaşmış ilişkiler olamazdı, kolektif işçiler arasındaki bağların gizlendiği ilişkiler olamazdı. Bu ilişkiler şeffaf olmak zorundaydı, dayanışmaya dayanan ve bunun sonucunda toplum içinde daha fazla dayanışma sağlayan ilişkiler olmak zorundaydı. Kısacası, insanların birliğinin (Marx'ın farklılıkların tanınmasına dayalı olarak tarif ettiği bir birlik) bilincine dayanan yeni toplumsal ilişkiler yaratmak zorunluymuştu.

Che'ye göre, bu yeni bilincin gelişimi, maddi teşviklere kıyasla üretimi daha fazla geliştirir. Komünal ihtiyaçlar için üretim ve (ayrım kavramından hareket eden) metaldansa mübadele eylemleriyle ilgili tartışmalarda, Che Marksizmi Bolivarcı Devrime yakın durur: İnsan gelişimine odaklanan bir radikal ihtiyaçlar devrimi.

Venezüella'nın kendine has özellikleri var. İlk akla gelen petrol zenginliği (ya da muazzam kamu borçları gibi). Fakat Bolivarcı Devrim'in en göze batan özelliğinin Venezüella ile çok az ilişkisi var: İnsani gelişim için, radikal ihtiyaçlar için mücadele edilmesi, öncü demokrasinin işyerinde ve topluluklarda hayati önem taşıması, insanların adalet ve onur için verdikleri mücadeleyle dönüşecekleri düşüncesi, yani demokrasinin bir eylem olması, yani sosyalizm ve öncü demokrasi. Tüm bunlar; her yerde yeni insancıl bir sosyalizmin, yirmi birinci yüzyıl sosyalizminin özellikleridir.

Bir alternatifimiz var. Ve her ülkede bunun için mücadele edilebilir. Artık yeni bir sosyalizm inşa etmeye çalışabiliriz. Bu mücadeleler elbette sadece yerel iktidarla değil aynı zamanda emperyalizmle de yüzleşecektir. Ve, bu mücadelelerin yürütüldüğü her ülke, daha önce bu mücadeleden geçmiş ve henüz geçecek olanlar için bu yüzleşmeyi kolaylaştıracaktır.

O halde, gelin tekrarlayalım: “İki, üç, daha fazla Bolivarcı Devrim!”

NOTLAR

Sermayenin İhtiyaçlarına Karşı İnsanların İhtiyaçları

1. Bu bölüm ilk olarak Douglas Dowd, *Understanding Capitalism: Critical Analysis from Karl Marx to Amartya Sen* (London: Pluto Press, July 2002) içinde basılmıştır. İzin alınarak tekrar basıldı. Douglas Dowd ve Sid Shniad'a bu makalenin daha önceki bir taslağı üzerine yaptıkları yorumlardan dolayı minnettarım. Önerilerinin hepsini olmasa da çoğunu dikkate aldım.
2. Bu makalede Marx'tan pek çok doğrudan alıntı kullanmayı tercih ettim; okuru kaynak arayışına sevk etmek için değil, Marx'ın amacını benimkinden çok daha zorlu ve uygun bir dilde nakletmek için. Marx'tan yapılan alıntıların çoğu *Kapital*'in 1. cildinden (New York: Vintage Books, 1977) [*Kapital*, Birinci Cilt, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 2003, 5. baskı], *Kapital*'in Marx'ın tamamladığı tek cildinden ve *Grundrisse* (New York: Vintage Books, 1973), [*Grundrisse : ekonomi politiğin eleştirisi için ön çalışma*, Hazırlayan: Sevan Nişanyan, İstanbul : Birikim, 1979] olarak basılan 1857-58 yıllarına ait zengin not defterlerinden alınmıştır. Bu alıntılarının çoğunu daha önce (uygun bir şekilde kaynak göstererek) *Beyond Capital: Marx's Political Economy of the Working Class*, gözden geçirilmiş basım (London: Palgrave Macmillan, 2003) [*Kapital'in Ötesi: Marx ve İşçi Sınıfının Politik İktisadı*, çev. Arif Geniş, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2006] kitabımda kullanmıştım. Bu argümanların ve alıntılarının bir kısmını görmek için ayrıca "Marx's Falling Rate of Profit: A Dialectical View," *Canadian Journal of Economics* (Mayıs 1976) ve "Analytical Marxism and the Marxian Theory of Crisis," *Cambridge Journal of Economics*'e (Mayıs 1994) bakınız.
3. Marx kendisi "satış çabası" terimini kullanmadı. Bu Paul Baran ve Paul M. Sweezy tarafından *Monopoly Capital* (New York: Monthly

- Review Press, 1966) [*Tekelci Sermaye*, Kalkedon Yayınları, 2007] içinde vurgulandı ve ben bu terimi Marx'inkilerle daha sonraki çalışmalar arasındaki sürekliliğin altını çizmek için kullanıyorum. Yirminci yüzyıl kapitalizmi için "satıcılığın" önemi aynı zamanda Thorstein Veblen'in de üzerinde durduğu bir temadır.
4. Kapitalizm ve çevre sorununa iyi bir Marksist giriş için bakınız John Bellamy Foster, *The Vulnerable Planet* (New York: Monthly Review Press, 1999) [*Savunmasız Gezegen: Çevrenin Kısa Ekonomik Tarihi*, çev. Hasan Ünder, İstanbul: Epos Yayınları, 2002]. Ekolojinin Marx'ın düşüncesindeki merkeziyetinin daha ayrıntılı bir araştırması *Marx's Ecology* (New York: Monthly Review Press, 2000) [*Marx'ın Ekolojisi: Materyalizm ve Doğa*, çev.ERCÜMENT ÖZKAYA, Ankara: Epos Yayınları, 2001] içinde bulunabilir. Ayrıca bakınız James O'Connor –hem *Natural Causes: Essays in Ecological Marxism* (New York: Guilford Press, 1998) içinde hem de *Capitalism, Nature, Socialism* dergisinde– ve Paul Burkett, *Marx and Nature: A Red and Green Perspective* (New York: St. Martin's Press, 1999) [*Marx ve Doğa: Al-Yeşil Bir Perspektif*, çev.ERCÜMENT ÖZKAYA, Ankara: Epos Yayınları, 2004].
 5. Marx, *Kapital*, 1. cilt, 899. Burada kesin kaynak göstermeme alışkanlığıma ara veriyorum, çünkü tüm önemine rağmen, bu pasaj (ve bu sayfadaki diğerleri) yeterli ilgiyi görmemiştir.
 6. Marx, *Kapital*, 1. cilt, 772.

İdeoloji ve İktisadi Kalkınma

1. Bu makalenin daha önceki bir versiyonu, "Economics, Ideology and the Possibility of Endogenous Development," Havana, Küba'da, Şubat 9-13, 2004'te Altıncı Uluslararası Küreselleşme ve Kalkınma Sorunları İktisatçılar Toplantısı'nda sunulmuştur.
2. Thorstein Veblen, "Why is Economics Not an Evolutionary Science?," *The Place of Science in Modern Civilization and Other Essays* (1919) içinde; *Veblen on Marx, Race, Science and Economics* (New York: Capricorn, 1969), 73 olarak yeniden basıldı.
3. Adam Smith, *The Wealth of Nations* (New York: Modern Library, 1937), 423 [*Ulusların Zenginliği*, cilt 1, çev. Mehmet Tanju Akad, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1997; 2002].
4. Ronald Meek, *Economics of Physiocracy: Essays and Translations*

- (Cambridge, Mass.: Harvard University Press), 70.
5. John Kenneth Galbraith, *American Capitalism* (Boston: Houghton Mifflin, 1952), 28.
 6. Smith, *The Wealth of Nations*, 638.
 7. Michael A. Lebowitz, "Paul M. Sweezy," Maxine Berg, *Political Economy in the Twentieth Century* içinde (Oxford, Eng.: Philip Allan, 1990).
 8. "Fordizm" in bilinçli bir model olup olmadığı kesinlikle tartışmaya açıktır. Kuşkusuz, bu konuda Henry Ford'un kendisi adına iddia edilenlerin çoğu yalnızca bir efsanedir. Fordizme ilişkin tarihsel sorun üzerine eleştirel bir görüş için bakınız John Bellamy Foster, "The Fetish of Fordism," *Monthly Review* 39, no. 10 (Mart 1988): 14–33.
 9. Bu örnekler, Yeni Demokrat Parti'nin (New Democratic Party; Kanada sosyal demokrat partisi) Kanada, İngiliz Kolombiyası'nı yönettiği 1972–75 döneminden geliyor.
 10. Michael A. Lebowitz, *Beyond Capital*.

Daha İyi Bir Dünyanın Bilgisi

1. Bu makale ilk başta Karakas, Venezüella'da, 3 Aralık 2004 tarihinde İnsanlığın Savunulması için Aydınların ve Sanatçıların Dünya Buluşması'nda yapılan bir konuşma olarak sunulmuştur.
2. Wallace Shawn, *The Fever* (New York: Farrar, Straus & Giroux, 1991).
3. Karl Marx, *Grundrisse*.

Yeniden Sosyalist Bir Dünya Düşüncesi

1. Bu makalenin daha önceki bir versiyonu Kanada'da "Solu Yeniden Kurmak" projesinin bir parçası olarak Haziran 2000'de bir tartışma metni olarak sunulmuştur.

Sosyalizm Gökten İnmez

1. Yirmi Birinci Yüzyılda Sosyalizmin İnşası İçin Ulusal Devrimci Öğrenciler Konferansı, Merida, Venezüella, 22 Haziran 2005'te sunulan bir konuşmadan uyarlanmıştır.

Yedi Zor Soru

1. Michael A. Lebowitz, "Lecciones de la Autogestion Yugoslavia", Çeviri: Chesa Boudin. (La Burbuja Editorial, 2005), Karakas, Venezüella.
2. Jose Goricar, *Socialist Thought and Practice* (Belgrade: 1975), 92–93.
3. Carlos Tablada, *Che Guevara: Economics and Politics in the Transition to Socialism* (Sydney: Pathfinder, 1989), 111–12.

Radikal İhtiyaçlar Devrimi: Bolivarcı Sosyalizmin Arka Planı

1. Epigraf: Karl Marx, "Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Law: Introduction" (1844) Marx and Engels, *Collected Works*, cilt.3 içinde (New York: International Publishers, 1975), 182–83 [*Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 1997].
2. Karl Marx, *Kapital*, cilt.1.
3. — *Grundrisse*.
4. Bu bölüm Bolivarcı Devrim'le ilgili bir yorumdur. Her tarih, kuşkusuz, böyledir. Bununla birlikte, bunu iki nedenden ötürü vurguluyorum. Öncelikle kendimi, belgeler, katıldığım toplantılar ve tartışmalara ek olarak, diğerlerinin yanında, Marta Harnecker, Camila Pineiro Harnecker, Gregory Wilpert, Jonah Gindin, Frederico Fuentes ve Jorge Martin tarafından hazırlanan değerli raporlar ve açıklamalar dahil olmak üzere, tek tek tüm kaynakları sayıp dökmekten kurtarmak için. Ve ikinci olarak, kendimden başka herkesi tartışmalı herhangi bir çıkarımın yükümlülüğünden kurtarmak için.
5. Fernando Coronil, *The Magical State: Nature, Money and Modernity in Venezuela* (Chicago: University of Chicago Press, 1997), 223, 286, 390, 392.
6. Istvan Mészáros, *Beyond Capital: Toward a Theory of Transition* (New York: Monthly Review Press, 1995), 710–11.
7. *a.g.e.*
8. Osvaldo Sunkel, ed., *Development from Within: Toward a Neostructuralist Approach for Latin America* (Boulder, Colo.: Lynne Rienner Publishers, 1993), 6–7.
9. *a.g.e.*

10. a.g.e.
11. a.g.e.
12. Michael A. Lebowitz, *Beyond Capital*.
13. Nina Lopez, *Creating a Caring Economy: Nora Castenada and the Women's Development Bank of Venezuela* (London: Crossroads Books, 2006), 38–39.
14. Mészáros, *Beyond Capital*.

Dizin

A

ABD 47, 53, 65, 149
Arşimet 138
aşırı üretim 30, 31, 32, 33

B

Bakunin, Michael 89
bilgi 13, 28, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 84,
96, 98
Blanc, Louis 74
Bolivarcı Anayasa 14, 64, 93, 108, 114,
115, 122, 128
Bolivarcı Devrim 95, 122, 123, 126,
140, 145, 147- 151, 156

C

Casteñeda, Nora 131
Chávez, Hugo 67, 112-115, 119-125,
128, 130, 132, 133, 136-140,
142, 147, 149
CTV (Venezüella sendika federasyo-
nu) 123, 124, 131

D

dayanışma 14, 67, 95, 132, 133, 135
devlet kapitalizmi 12, 140, 142
devrimci pratik 39, 54, 76, 84, 89, 90,
115
Dünya Bankası 53, 65
Dylan, Bob 146

E

ekonomik gelişim 87
emek gücü 20-23, 36
Engels, Friedrich 17, 74, 88, 156

F

Fordist model 46-49, 53, 155

G

Galbraith, John Kenneth 155
González Casanova, Pablo 67
Goricar, Jose 98, 99, 156
Grundrisse (Marx) 138, 139, 153,
155, 156
Guevara, Che 83, 101, 150, 156

H

Harnecker, Marta 14, 156
Hayek, Friedrich von 44
Holloway, John 79

I-İ

Iglesias, Maria Cristiua 127
IMF 65
iç kaynaklı kalkınma 46, 52-55, 117-
119, 125-129
iş bölüm 27
işçi meclisi 98
işçi yönetimi 14, 95, 96, 97, 99, 101,
105, 106, 132, 133, 134, 136,
144
iş günü 24, 25, 26, 35, 145

J

Jordan, Michael 33

K

kalkınma 9, 13, 41, 46, 52, 53, 54, 55,
116-119, 125-129, 131, 141,
154
Kanada 13, 155
Kapital (Marx) 27, 37, 58, 59, 75, 150,
153, 154, 155, 156, 157
kapitalist üretim 19, 20, 22-24, 29, 30,
32, 34, 36-38, 142
kapitalizm 11, 15, 20, 22, 26, 33-35,

38, 69-72, 76, 77, 79, 80, 89,
115, 117, 121, 149
Keyneşçilik 45, 49, 51, 52
Komünist Manifesto 17, 74, 88
kooperatif(ler) 23, 65, 72, 73, 116, 128
küresel sermaye 65

L

Latin Amerika 52, 79, 117, 118
Luxemburg, Rosa 92

M

Magdoff, Harry 14, 15
Marksizm 92, 150, 151
Marx, Karl 11-14, 17-32, 34-39, 54,
57, 58, 62, 64-67, 73-77, 80-
85, 88-92, 109, 110, 122, 138,
139, 143, 149, 150, 153-157
meta fetişizmi 58, 59, 65
More, Thomas 71

N

neoklasik iktisat 41, 43, 44, 50, 52
neoliberalizm 48, 52, 67

O

OPEC 120
özyönetim 65, 93, 95, 100, 102-104,
106, 107, 114, 116, 128, 131,
133, 134, 139, 146, 147

P

Paris Komünü 88, 90, 91
piyasa ekonomisi 21, 22
PDVSA (Venezüella petrol şirketi)
113, 120, 122-124, 131, 133,
134, 135, 141

R

reel ücret 25, 27, 30, 32

S

Saint-Simon, Henri 73
sermayenin yeniden üretimi 34, 88
Shawn, Wallace 58, 59, 60, 155
sınıf mücadelesi 25, 69, 111
Smith, Adam 19, 43, 44, 154, 155
Sovyetler Birliği 79, 86, 92, 140, 146
sömürü 24, 25, 26, 27, 29, 30, 32, 33,
72, 80, 96
Stiglitz, Joseph 44
Sunkel, Osvaldo 117, 118, 119, 126,
157

T

Thatcher, Margaret 42

Ü

üretim güçleri 141, 143
üretim ilişkileri 11, 19, 20, 23, 62, 80,
91, 142, 150
Ütopya (More) 71

V-W

Veblen, Thorstein 42, 154
Venezüella 13-15, 64, 80, 95, 110-116,
119-121, 124-127, 129-135,
140, 141, 144, 145, 147, 149,
150, 151, 155, 156
Venezüella Merkez Bankası 115
Wyatt, Robert 62

Y

Yugoslav özyönetimi 14, 94, 96, 100,
101, 103, 134

